

Deč Nagy Anikó

A MAROSVÁSÁRHELYI
TELEKI-BOLYAI KÖNYVTÁR
EX LIBRISEI

Deé Nagy Anikó

A MAROSVÁSÁRHELYI
TELEKI–BOLYAI KÖNYVTÁR
EX LIBRISEI

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST
POLIS KÖNYVKIADÓ · KOLOZSVÁR

A kötet megjelenését támogatta

Országos Széchényi Könyvtár

A borító első oldalán
a könyvtáralapító széki Teleki Sámuel könyvjegye

A borító hátoldalán
Teleki Sámuelné iktári Bethlen Zsuzsanna könyvjegye

© Deé Nagy Anikó, 2001

ISBN 963 506 434 9

ISBN 973 9267 95 5

A kiadásért felel
Kőszeghy Péter a Balassi Kiadó igazgatója
és Dávid Gyula a Polis Könyvkiadó vezetője
Felelős szerkesztő Hradeczky Móni
Műszaki szerkesztő Szák András
Képfeldolgozás Kelemen György
A nyomdai munkálatokat a László és Tsa Bt. végezte
Felelős vezető László András
Kötötte a Könyvkötő Szövetkezet, Budapest

BEVEZETŐ

Egy erdélyi könyvesház, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár köteteiben található ex libriseket mutatja be ez a könyv. A kötetek egykori tulajdonosainak felderítése során kerültek felszínre ezek a régi könyvekbe ragasztott tulajdonjegyek. A könyvtárban több ezer, ex librist hordozó kötet található; ez a nagyságrend valójában a műemlékkönyvtár kialakulástörténetéből következik. A ma több mint 200 000 kötetes gyűjtemény ugyanis két nagy múltú erdélyi könyvtár: a Teleki Sámuel által alapított és 1802-től nyilvános könyvtárként működő *Teleki Téka*, valamint a XVI. századi alapítású kisiskolából felnövő *Marosvásárhelyi Református Kollégiumi Könyvtár* egyesítése folytán jött létre. A második világháborút követő változások következtében az elmúlt fél évszázadban különböző töredékkönyvtárak kerültek az állományba: az államosításkor felszámolt mikházi ferences kolostor könyvtárának egy része, néhány felekezeti iskolai könyvtár anyaga és jó néhány kötet a környékbeli kastélyok házi tékáiból. Utóbb néhány Marosvásárhelyhez kötődő könyvgyűjtő értelmiségi ajándékozással gyarapította a könyvtár állományát. A két törzssanyag, a Teleki Téka és a Bolyaiak nevét hordozó kollégiumi könyvtár kötetei a gyűjtemények eredeti ex libriseit hordozzák. A 40 000 kötetes Teleki Téka legtöbb kötetében a könyvtáralapító Teleki Sámuel és a könyvgyűjtésben neki segédkező felesége, iktári Bethlen Zsuzsanna könyvjegyeit találjuk.¹ A református kollégium könyveit pedig 1858 körül látták el az iskola ex librisével.² Azonkívül a Teleki–Bolyai Könyvtár számos régi könyve az előző tulajdonosok könyvjegyét is őrzi.

A katalógus a marosvásárhelyi könyvtár köteteiben található ex librisek egy-egy darabját tartalmazza. Közülük néhány csak egy-két példányban fordul elő, míg némelyekből több száz, olykor ezer darab is létezik. Mint látni fogjuk, van olyan könyvjegy, amely nem kimondottan ex librisnek készült. Minthogy kizárólag könyvbe ragasztva találtuk őket, nem kétséges, hogy a könyvjegy tulajdonképpeni funkcióját töltik be, azaz a kötet tulajdonosának megjelölésére szolgálnak.

Kötetünk gerincét az ex librisekről készített képanyag képezi. Az ex libriseket egyfajta tematikus felosztásba, a könyvtárjegytípusokon belül kronológiai

¹ A könyvtáralapító Teleki Sámuel nem sokkal halála előtt készítette el a marosvásárhelyi könyvesházban akkor már a közönség hasznát szolgáló gyűjteménye számára címeres könyvjegyét. 1820–1822 között Bécsből marosvásárhelyi könyvtárosához írott leveleiben jelzi az ex librisek leküldését. (DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1997, 226–227; DEÉ NAGY Anikó, *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*, in *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1996, 147.

² KONCZ József, *A marosvásárhelyi belv. bitv. főtanodai könyvtár ismertetése*, in *Magyar Könyvszemle*, 1879, 229.

sorrendbe helyeztük. A possessorokat a katalógus leíró részében betűrendes felsorolásban találja az olvasó.

A könyvjegyek leírása a következő elemeket tartalmazza:

- *a tulajdonos neve*, néha a nemzetközi szakirodalomban használt formában, azaz az ex librisen megjelenő formától eltérően. Az esetleges névvariációt zárójelben tüntettük fel. A név után a tulajdonos *születési és elhalálozási éve* áll, amennyiben ezt nem ismerjük, működésének hozzávetőleges datálása: év vagy évszázad megjelölésével. A keltezett ex librisek esetében az illető évszám szerepel, néhány esetben a kötetben lévő autográf possessorbejegyzésekből kölcsönöztük az adatokat. Ezt követik a tulajdonos *tevékenységére* vonatkozó fontosabb információk,

- *a könyvjegy fajtái* tulajdonoskategóriák és az ex libris formaeszközei szerint,

- *a készítő neve*, esetenként külön a rajzoló és a metsző feltüntetésével. Zárójelben megjelenik annak vagy azoknak a városoknak a neve, ahol az illető művész dolgozott,

- *a készítés technikája*,

- *nemzetközi katalógusok konkordanciái* (a teljes címleírást az *Irodalom* csillaggal jelzett tételei között találjuk),

- az ex librisen szereplő *jelmondat*,

- az eredeti könyvjegy *méretei*: magassága és szélessége milliméterben (Ez az adat csak akkor hiteles, ha a nyomaton az ex libris eredeti kerete látható. Amennyiben ezt a könyvbe ragasztáskor levágták, az értékek bizonytalanok.),

- az *ex libris sorszáma* az esetleges visszakeresés megkönnyítését szolgálja a képanyagban (a színes képek számát dőlt számokkal szedtük). Mellette található a könyvjegyet hordozó kötet *belyrajzi száma*.

A katalógus leíró részét a *Függelék* követi, ahol az érdeklődő megtalálja az *Ex libris-fajták* felsorolását a katalógusban kapott sorszáмок feltüntetésével, ahogy a *Jelmondatok*, az *Alkotóművészek* és a *Tulajdonosok* jegyzékét is. A kötetet végül a témára vonatkozó legfontosabb *Irodalom* zárja.

A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai könyvtár régi könyveiben lévő ex librisek saját alá rendezése évekig váratott magára. Megfelelő szakkönyvek hiányában különösen a tulajdonosok azonosítása okozott nehézséget. Csak a közelmúltban kerülhetett sor a külföldi könyvtárakban lévő ex libris-katalógusok, szakkönyvek helyszíni tanulmányozására. Itt szeretnék köszönetet mondani a Domus Hungarica Scientiarum et Artium keretében kapott támogatásért, mely lehetővé tette a magyarországi könyvtárakban végzett kutatásaimat.

A katalógusban szereplő könyvjegy-tulajdonosok azonosítását az Országos Széchényi Könyvtár, az MTA Könyvtára, a bázeli Egyetemi Könyvtár és a zürichi Zentralbibliothek szakirodalmának felhasználásával végeztem el. Hálásan köszönöm a felsorolt intézmények munkatársainak segítőkészségét.

Köszönöm a Teleki–Bolyai Könyvtárban dolgozó kollégáim lelkes együttműködését, mellyel egy-egy újabb könyvjegy felszínre kerülését jelezték. Kelemen Sándornak külön köszönöm az ex librist hordozó kötetek kikeresését. Simon Endre marosvásárhelyi képzőművésznek hálás vagyok az ex librisek előállítási technikájának megállapításához nyújtott szakvéleményezésért.

EX LIBRISEK RÉGI KÖNYVEKBEN

A KÖNYVJEGY TÖRTÉNETE

Az „enyém, tied, övé” tulajdonviszony csak nyelvtani fogalomként egyértelmű és félremagyarázhatatlan. Jól tudjuk, hogy másutt mindenütt, szellemiek és anyagiak viszonylatában különféle értelmezést hordozó, s így sok bonyodalmat okozó kategóriák ezek. Talán ezzel magyarázható az ember ősi, ösztönös törekvése, hogy azokat a dolgokat, melyekről úgy véli, hogy őt, csakis őt illetik meg, tulajdonjegyével lássa el. Úgy gondolja, a birtokviszony egyértelművé tételével megvédheti a birtokában levőt az elidegenítés veszélyétől. Ez történt a könyv, a megszületésétől fogva értékes vagyontárgynak minősített szellemi termék esetében is. Jóval a könyvnyomtatás feltalálása előtt a hatalmas költséggel előállított, kézzel írott könyvek, a *kódexek* megrendelői valamilyen tulajdonjegyet (címer, név, monogram) vagy akár saját képüket rejtették a kötéstábla, esetleg a kódextest díszítőmotívumai közé.

Általában a megrendelésre vagy ajándékként készült kódexek első lapjának keretdíszébe szokták befesteni a tulajdonos címerét. A XIV. század közepén írott *Képes Krónika* egyik lapján a készítettő Nagy Lajos király képmása és címere található. A magyar könyvtörténet ugyanakkor számon tart néhány, Vitéz János esztergomi érsek számára készült kódexet is, melyek tulajdonosjegyként a megrendelő címerét őrzik. A Mátyás király számára Budán, illetve külföldön készített kódexek lapszéli keretdíszébe festették be a király címerét. Arról is tudunk, hogy Mátyás híres könyvtárosa, Taddeo Ugoletto a címer nélküli kódexeket később a király címerével láttatta el, így a Corvina létrehozójának négyosztású, magyar-cseh címere került tulajdonjelvényként a könyvtár vagyont érő köteteibe.³ Ez a kötéstáblára vagy a kódextestbe festett címer valójában a magyar *supralibros*, illetve *ex libris* őséneke tekinthető.

Nihil novi sub sole – nincs új a nap alatt – szokták mondani. Ez az *ex libris*eket illetően is igaz, mivel a könyv belső táblájára ragasztott, sokszorosított grafikai lap, amelynek hivatása az illető kötet egy személyhez vagy intézményhez való tartozásának jelzése, mint már szóltunk róla, nem új keletű dolog. Nem új keletű a szellemi termékek feletti tulajdonjog megjelölésének igénye sem. A legrégebbi tulajdonjegyként azt a fajansz táblácskát szokták emlegetni, amelyiket a III. Amenophis könyvtárában lévő papirusztekercsekbe helyeztek i. e. 1400-ban, de állítólag egyfajta tulajdonosjeggyel látták el Assurbanipal ninivei könyvtárának agyagtábláit is. Japánban egy X. századból származó tulajdonosjegyet tartanak nyilván. A kora középkori Európában meghonosodott az

³ *Bibliotheca Corviniana*, Magyar Helikon, 1967, 22–23.

a szokás, hogy a vagyont érő kéziratot köteteiket láncsal rögzítik, így akadályozva meg az eltulajdonítást. Sokan ezekben a *libri catenatikk*ban vélik felfedezni az ex libris őst.⁴ A magyar könyvtártörténet feljegyezte, hogy 1505-ben a beszercei Paulin mester özvegye, Ursula asszony imádságos könyveit végrendeletileg azzal a kikötéssel hagyta a helyi kápolnára, hogy a könyveket az ülésekhez kell láncolni. A láncok tehát nemcsak védtek a könyveket az elidegenítéstől, hanem egyfajta tulajdonosjegy szerepet is betöltöttek: jelezték, hogy ezek Ursula asszony kötetei.⁵

Jóval korábban, még a könyvnyomtatás feltalálása előtt szinte az összes európai nemzetnél szokássá vált, hogy a kódexeket a megrendelő nevével vagy másfajta tulajdonjeggyel lássák el. A már előbb említett kódexdíszítések közé rejtett tulajdonosnév, monogram, arckép mellett arra is van példa, hogy a kódexfestő egy-egy díszes iniciáléban örökíti meg például a kézírásos könyv átadásának jelenetét. Elég itt megemlíteni Mátyás corvinái közül azt a gyönyörű, ma Pármában őrzött pergamen kódexet, amelynek címképére a miniátor ráfestette, miként adja át a szerző Beatrix királynénak a kódexet.⁶ Már ez a jelenet is elég lenne a könyv egykori tulajdonosának azonosításához.

A XIV–XV. században honosodik meg az a szokás, hogy a tulajdonos címerét külön lapra festik, majd ezt a színes lapot ragasztják a kódexbe. Azt a pergamenlapocskát tartják az egyik legrégebbinek, amely 1353-ban készült, és amelyet maga a szerző festett. E lap könyvtárjegy voltát a kép alatt található szöveg igazolja.⁷ Oroszországban még a XVI. század elején is uralkodik ez a divat, hiszen ismeretes, hogy a szorgos barátok a nagyobb könyvgyűjtemények számára könyvbe ragasztható színes tulajdonlapokat festettek.

A kódexekbe, majd a könyvnyomtatás feltalálása után készült könyvekbe a tulajdonos gyakran kézzel írta be a nevét. A régi könyvekkel foglalkozók előtt jól ismertek a bejegyzésekkel teli kötéstáblabelső, címlapok, melyek hajdan volt könyvvásárlásokra, adományozásokra utalnak, vagy egyszerűen a tulajdonos nevét rögzítik. Az „*ex libris mei...*” (könyveim közül való) beírás a legtöbb régi könyvben megtalálható, mivel a tulajdonos ezzel kívánta tisztázni a birtokában lévő kötethez való viszonyát. A kézzel írott possessorbejegyzések hátránya azonban az, hogy könnyűszerrel ki lehetett törölni a neveket, s a sok beírás esztétikai szempontból sem vált a könyv javára. Ezzel egyidejűleg szokássá válik a tulajdonos megjelölésének az a változata is, amikor a név vagy annak kezdőbetűi, a megrendelő portréja vagy címere vaknyomással, néha aranyozva a kódexet körülolelő kötéstáblák valamelyikére kerül. Régi könyvgyűjtemények kötetein gyakran láthatjuk a könyv gerincére nyomott tulajdonosjegyet. A kódex fémkapcsait is szokás volt a megrendelő címerével, nevével díszíteni. Az exlibriológia máig vitatott kérdése, lehet-e ezeket a kötéstáblákhoz kapcsolódó tulaj-

⁴ Agnes WEGMANN, *Schweizer Exlibris bis zum Jahre 1900*, I–II, B. Zürich, 1933, 1937, VII.

⁵ CSAPODI CS.–TÓTH A.–VÉRTESY M., *Magyar könyvtártörténet*, Bp., 1987, 81.

⁶ *Bibliotheca Corviniana*, i. m. LXIV.

⁷ STICKELBERGER, *Das Exlibris (Bibliothekzeichen) in der Schweiz und in Deutschland*, Basel, 1904.

donosjegyeket, *könyvtáblajelvényeket* az ex librisek közé sorolni, egyáltalán előfutárának tekinteni. Az bizonyos, hogy a *supralibros*, más néven *super ex libris* technikáját illetően inkább a könyvkötészet tárgykörébe tartozik. A kötet-táblákon található possessorjegyek adatait azonban mindenekelőtt a hajdani magán-, vagy testületi gyűjtemények vizsgálatát végző könyvtártörténészek tudják igazán hasznosítani.

A gutenbergi fordulat jelentős mértékben megnövelte a könyvek számát. Azok is elkezdének könyvet gyűjteni, akik azelőtt nem is gondolhattak vagyont érő kéziratok megszerzésére. Ezzel egy időben azonban romlani kezd a morál a könyvek dolgában, ezért egyre inkább szükségessé válik a tulajdonos pontos megjelölése. A metszőmesterek által készített és különböző nyomdai eljárásokkal sokszorosított könyvre applikálható könyvjegy lényegében a könyvnyomtatás elterjedésével egy időben honosodott meg. Az elnevezés viszont jóval később, a XIX. század végén az *ex libris mei* kifejezés, szintagma főnevesülésével indult útjára.

A tulajdonképpeni ex librist Európában tehát a könyvnyomtatás indította útjára. A mozgatható betűkkel történő nyomtatás zseniális gutenbergi ötlete tette lehetővé a könyvek számának látványos növekedését. A könyv előállítója, a nyomdász a kódexek készítőivel ellentétben már nem egyedi megrendelők számára dolgozik, így nem is láthat el minden keze alól kikerülő példányt tulajdonosjeggyel. A kézzel írott kódexek egyedi darabok voltak. Még ha a szöveget több példányban is másolták, sohasem készülhetett két teljesen azonos változat: a szövegtűkőr, az illusztrációk, az iniciálék, de még az esetleges íráshibák is egyedivé tették a példányokat.

A sajtó alól több példányban kikerülő nyomtatvány esetében már más a helyzet: ettől kezdve a könyv már nem egyszeri, megismételhetetlen darab. Ezért is szükséges az egyes példányok megjelölése a tulajdonost jelző különálló könyvtárjeggyel. A könyvgyűjtő abból a praktikus megfontolásból indul ki, hogy a tulajdonos ilyenfajta megjelölésével az esetleg kölcsönadott könyv könnyebben visszatalál a gazdájához, ugyanakkor egyfajta tulajdonosi büszkeség is motiválja a birtokviszony jelzését.

Már a XV. század végére meghonosodik a sokszorosított tulajdonoslapocska divatja, bár az ősnymtatványok korszakából ránk maradt ex librisek viszonylag kis száma azt jelzi, hogy használatuk ekkoriban még ritka. A fejedelmek, főpapok mellett elsősorban csak a tehetős főrangúak vásárolhattak könyvet, mivel ekkor még igazán nem lehetett olcsó szenvedély a könyvgyűjtés.

A könyvtárjegy fénykora a XVI. században kezdődik, amikor egész Közép-Európában elterjed, s ettől kezdve napjainkig használatban marad.

Ilyen körülmények között annak, aki az európai ex libris félezer éves útjának áttekintésére vállalkozik, nem könnyű a feladata. Már csak azért sem, mert a létező szakirodalom azt bizonyítja, hogy mindeddig nem történt kísérlet egységes szempontok szerinti feldolgozására. Az európai országok közül jó néhány elkészítette könyvtárjegyei katalógusát, de a témát inkább a művészettörténet – a kisgrafika – mint a könyvtártörténet oldaláról közelítették meg. Ezért ezek a katalógusok elsősorban az ex libris témái, készítői szerint mutatják be a gyűjtemé-

nyeket, s csak azután foglalkoznak a megrendelő, illetve a könyvtulajdonos személyével. Márpedig az elmúlt korok könyvgyűjtőinek vizsgálata szempontjából jelentős eredményekkel kecsegtet az exlibrisológia. A vizsgálatot azonban nehezíti, hogy mind a művészeket, mind a gyűjtőket illetően rengeteg átfedés van. Ugyanaz a személy élete folyamán több országban is élt, tevékenykedett, így gyakran előfordul, hogy a különböző nemzeti katalógusok egyformán magukénak tekintik, ezért felveszik a sajátjaik közé. A nagy nemzeti katalógusokban szereplő ex librisek közül tehát némelyik egy másik nemzet katalógusának anyagában is megtalálható. Ilyen körülmények között csak hozzávetőleges adataink vannak arról, hogy egy-egy ország hány saját ex librist mondhat a magáénak. Friedrich Warnecke, aki 1890-ig állította össze a német ex librisek katalógusát, a kezdetektől mintegy 2566 lapot tart nyilván.⁸

A svájciak 4000-re becsülik nemzeti ex libriseik számát. Ezeket természetesen nem egy helyen, hanem különböző könyvtárakban őrzik.⁹ A szakirodalom valamivel több mint 1000 régi magyar ex librist tart számon.¹⁰

Más kérdés az egy-egy ország birtokában lévő ex librisek száma. Természetesen itt sem lehet egyértelmű feleletet adni, elsősorban azért nem, mert nem készültek napjainkig terjedő, pontos felmérések. A nagyobb könyvtárak, múzeumok tulajdonában levő nemzetközi ex libris-gyűjtemények közül néhány igazán imponáló nagysággal dicsekedhet. Így például Hollandia – az az ország, amelyik a XVII–XIX. században viszonylag kevés saját ex librist produkál, hiszen 1895 előtt alig pár százra tehető a nemzeti könyvjegyek száma –, az egyik leggazdagabb nemzetközi kollekció tulajdonosa. A Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum 100 000 ex librist őriz.¹¹ A Mainzi Gutenberg Múzeumban 60 000 könyvjegyet tartanak számon, a Bázeli Egyetemi Könyvtár 70 000-es gyűjteménnyel büszkélkedhet.

A másik nehézséget a *prioritások kérdése* okozza. Melyik országban készült az első ex libris? Ki készítette? Milyen tematikájú volt? A kérdésekre adott válaszok elkeserítően bizonytalanok.

A ma ismert legrégebbi, sokszorosítással előállított ex librisek Gutenberg után néhány évvel, Dél-Németország területén készített fametszetek. A szakirodalom szerint az első svájci ex libris 1474-ből származik. Európában – a német nyelvterületen kívül – csak a XVI. században kezdődik a könyvjegy használata. Elsőként egy lengyel könyvtulajdonos, Maciej Drzewicki számára 1516-ban készített ex librist szoktak említeni. Lengyelországban egyébként ebből a századból ötven darab nagyformátumú fametszetes könyvjegyet tartanak számon. Érdekes, hogy Franciaországban, a művészi könyvkötészet hazájában a supra libros nagyon nehezen adja át a helyét az ex librisnek. Az első évszámmal ellátott francia ex libris 1530-ból való, és Jean Bertaud de La Tour Blanche könyvei számára készült. A mintegy száz darab XVI. századi francia ex libris több mint

⁸ Friedrich WARNECKE, *Die deutschen Bücherzeichen...*, Berlin, 1890, IV.

⁹ GERSTER, *Die Schweizerischen Bibliothek-Zeichen...*, Bern, 1898, 24.

¹⁰ *Régi magyar exlibrisek 1521–1900*, Leíró katalógus, OSZK. Bp., 1970, 5.

¹¹ *Nederlandse Exlibris uit drie eeuwen*, Gravenhage, 1986, 6.

fele azonban az akkor még nem francia Elzász területén készült. Nincs egybehangzó vélemény az első datált olasz ex libris keletkezéséről. Egyesek szerint 1555-ben a neves XVI. századi jogtudós, Nicollo Pilli számára készült az első darab, míg mások csak a következő századra teszik ennek a kisgrafikai terméknek a megjelenését. Angliában Francis Bacon apja, Nicolas Bacon számára készült az első nyilvántartott ex libris 1574-ben, aki ezzel látja el a cambridge-i könyvtárnak ajándékozott könyveit. Svédországban Thure Bielke birodalmi tanácsos 1595-ben rendel egy rézmetszésű címeres ex librist. Hollandiában 1585-ben, míg mások szerint 1597-ben születik az első valódi könyvjegy. Spanyolországban csak a XVII. században, Amerikában 1679-ben John Williams számára készül az első ex libris.

Magyarország az európai országok közül hamar felzárkózik az ex librist használók közé. Tudomásunk van néhány, a történelmi Magyarország területén használt XVI. századi könyvjegyről. Legelsőként az 1521-ben vagy 1522-ben Werbőczy István országbíró számára Nürnbergben metszett ex librist szokás említeni. 1525-ben talán ugyancsak Nürnbergben a Beham testvérek egyike Hans Teilnkes pozsonyi polgár számára készített fametszetes lapot. A tulajdonos neve körül hosszas vita folyt, volt aki a készítő elírásának tartotta ezt a formát. Végül Dörnyei Sándor azonosította a bécsi egyetem matrikulájában szereplő *Joannes Teilnkes de Posonio*val, aki 1513 áprilisában jegyezte be magát az egyetem diákjai közé.¹² A XVI. század közepén készült Abaffy János nem mozgatható, azaz a címlapra nyomott címeres ex librise. A század végéről ismert a bártfai Szent Egyed-templom könyvjegye, mely tulajdonképpen a templom középkori, majd a reformáció korában városivá lett könyvtára számára készült. Ezt jelzi az az ex libris is, amely a város címerét és a „*Liber Bibliothecae Barthanae*” feliratot hordozza. Ismert a csornai prépostsági könyvtár XVI. századi könyvjegye. Talán a háborús pusztítások, a könyvtárak megsemmisülése az oka, hogy a többi európai nemzet ex libris-hagyatékával összevetve, viszonylag kevés magyar vonatkozású ex libris maradt ránk a XVII. századból: például Nádasdi Ferenc országbíró két különböző méretű címeres ex librise, valamint Zrínyi Miklós arcképes könyvjegye.

A legelső erdélyi ex librisként a szebeni polgármester, Petrus Haller (1500–1569) számára készült nagy formátumú, színes fametszetes lapot szokták említeni. A neves erdélyi orvos, Köleséri Sámuel (1663–1732) könyveibe szánt ex librist talán Hollandiában metsztették.

A nyomtatott kerettel és szöveggel ellátott első román ex libris 1692-ből való. A fametszetes lapot egy ismeretlen készítő Pantaleon Calliarchi, Constantin Brâncoveanu udvari orvosa számára készítette. A sokkal későbbi első moldovai ex libris, mely a XIX. századi uralkodó, Scarlat Callimachi számára készült, azért jelentős, mert román nyelvterületen ezen jelenik meg először az *ex libris* szókapcsolat.¹³

¹²S. DÖRNYEI, *Zur Geschichte des ungarischen Exlibris im 16. Jahrhundert*, in *Armarium*, Bp., 1976, 128–130.

¹³E. BOLOGA, *Aus der Geschichte der Ex libris in Rumänien III*, in *Karpaten Rundschau*, 1989.

Látni fogjuk, hogy az ex libris félezer éves használata többé-kevésbé folyamatos. Valamelyik formája szinte megszakítás nélkül él még azután is, hogy a possessorjelölésre a XIX. század beköszöntével gyakorlatilag mindenütt a könnyebben kezelhető, nehezebben eltávolítható, a könyvön kevesebb helyet igénylő pecsétet alkalmazzák. Ex librisek ezután is készülnek, az igényesebb könyvgyűjtők ezután is beragasztják a tulajdonjogukat jelző kis könyvjegyet a gyűjteményükbe kerülő kötetekbe. Az ex libris rendíthetetlen hívei azon csak csodálkozni tudnak, hogy máig sokan vannak, akik még az elnevezést sem ismerik. Még a XIX–XX. század fordulóján történt, hogy egy ismert európai ex libris-gyűjtő, a berlini Walter von zur Westen, aki éveken keresztül a német ex libris-egyesület elnöke is volt, egyik bécsi ismerősétől érdeklődött, lehet-e az osztrák fővárosban ex librist szerezni, mivel éppen ekkortájt kezdett az érdeklődés újra az ex libris felé fordulni, még ha nem is kimondottan a biliofilia irányából, a kértzett mégis azt hitte, hogy a számára ismeretlen kifejezés valamilyen téztaféleséget jelent.

A XIX. század végén polgári körökben honosodott meg a kisgrafikai termékek gyűjtésének divatja. Vízitkátyáktól a meghívókig mindent divat lesz gyűjteni. Ez a gyűjtőszenvedély fordítja újra a figyelmet az ex libris mint grafikai lap felé. A könyvjegy lassan kezd eltávolodni a könyvtől, s az egyre erősödő gyűjtőszenvedély valóságos cseretárggyá teszi az ex librist. A gyűjtők érdeklődését elsősorban már csak a grafikai szempontok irányítják; könyvtől és könyvgyűjtőtől teljesen független lapok születnek, amelyek már csak nevükben őrzik az ex libris eredeti rendeltetésének emlékét.

AZ EX LIBRIS-KÉSZÍTÉS TECHNIKÁJA

A könyvnyomtatás elterjedésével szinte egy időben történik a különböző sokszorosító eljárások kidolgozása, s ezeknek a könyv szolgálatába állítása. A régi könyvek illusztrációi rendkívüli mértékben növelik a nyomtatvány művészi értékét, hiszen a XV. század második felétől a legtöbb könyvet neves művészek rajzairól különböző sokszorosító eljárással készült levonatok díszítik. Ugyan-ezek a sokszorosító eljárások teszik lehetővé a könyvjegy több példányban történő előállítását is. A készítő tükörképet rajzol, vés, illetve metsz a nyomódúcra, s miután ezt befestékezi, papírra nyomtatja. Ez a viszonylag egyszerű sokszorosító művelet teszi lehetővé az ex librist megrendelő kívánságának megfelelő példányszámú levonat készítését.

Az ex libris-szakértők abban kivétel nélkül egyetértenek, hogy az első grafikai eljárás mindenütt a *fametszés* volt. Ezzel a magasnyomású sokszorosító eljárással már a kezdetekben valóban művészi igénnyel előállított lapok születtek. Németországban, a nyomtatott könyv hazájában az első időben előállított nyomtatott könyvek illusztrátorai a neves művészek sorából kerültek ki, akik szinte valamennyien készítettek ex librist is. A korai nyomdászat és könyvgrafika vezető központjai, Nürnberg és Augsburg így válnak ebben az időben az ex

libris-készítés központjaivá is. Nemsokára melléjük zárkózik Strasbourg, Frankfurt am Main, Köln, Mainz és Bécs.

A XVI. századi fametszetes ex librisek egy része – amely a kézi festésű címeres könyvjegyek mintájára készül – színezett.

Miután Tommaso Finiguerra firenzei ötvösmester már a XV. század derekán alkalmazott mélynyomásos eljárását mások is elkezdik használni, a fametszés mellett lassan meghonosodik a grafikai művészet másik műfaja: a *rézmetés* is. A metszőmester vésővel viszi fel a rajzot a rézlemezre, amelyet aztán nyomdafestékkel bekenve présel rá a papírra. Ez az eljárás a könyvdíszítés, -illusztrálás technikája mellett csakhamar az ex libris-készítés kedvelt műfaja lesz.

Az antwerpeni Dominik Custos rézmeteszőiskolát alapít, mostohafiai, Lukas és Wolfgang Kilian kiemelkedő rézmetsetes könyvjegyeket készítenek ezzel a technikával a XVII. század derekán. Természetesen azt is le kell szögeznünk, hogy az ex libris-készítésben a rézmetés mellett tovább él a fametszés is. Angliában például a fametszés új eljárását vezeti be Thomas Bewick, keze alól 1785 után több művészi igénnyel előállított könyvjegy kerül ki.

A sokszorosításhoz a grafikusok később kémiai eljárásokat is alkalmaznak. Ennél a technikánál saválló réteggel bevont rézlemezre túvel viszik fel a rajzot és az így előkészített lemezt savval maratják. Ilyen a mélynyomású *rézkar*, a *rézmaratás*.

Európában az ex libris századokon át nyomon követte a nyomtatott könyv fejlődését, alakulását. Ahogyan a nemzetközi könyvnyomtatásban változik a könyv díszére szolgáló illusztrációk, a díszes kezdőbetűk, a képanyag, a könyv címlapján található nyomdászjelvények, vagy más címképek, az oldalakat díszítő fejlécek és záródíszek kivitelezési technikája, úgy változik a könyvjegy technikája is. Különösen a kezdeti időszak könyvjegyein figyelhető meg szoros belső egység a könyv és az ex libris között. A nyomdai sokszorosítással előállított grafikai lapok művészi kivitelezésüket illetően tulajdonképpen a XVIII. században érik el a csúcspontot. A témák, szimbólumok ízléssel használt variációi valóban sok finoman megmunkált, maradandó értéket képviselő könyvjegyet eredményeznek. Természetesen néhány országban, mint például Magyarországon is, lassúbb volt a fejlődés menete.

A XIX. században a régi technikák mellett a sokszorosításban megjelenik a különböző *foto mechanikai* eljárások mellett a síknyomás új módszere: a *litográfia*, azaz a *kőrajz*. A kőrajz, lényegében még a XVIII. század végén felfedezett síknyomású eljárás, szintén vegyi elveken alapul. A készítő zsíros krétával viszi fel a képet a mészkőre, a benedvesített kőre hengerelt festék aztán csak a krétás felületen marad meg. Ezt a viszonylag könnyű technikát az ex libris-készítők is előszeretettel alkalmazzák. A kőrajz-lapok nagy számban terjednek, s kedvezően hatnak az ex libris-gyűjtés ez idő tájt kialakuló divatjára.

A XX. század talán leggyakoribb sokszorosító technikái a *linómetszet* és a *kliisé*. A könyvjegyművészetben Európa-szerte gyorsan tért hódító új módszerek ugyancsak nagy számú levonat készítésére alkalmasak.

Az ex libris félezer éves történetének minden egyes korszakáról megállapítható, hogy a kisgrafika – már csak méreteinél fogva sem éppen első vonalbeli – ágazatában mindig volt rá példa, hogy a legnagyobbak is foglalkoztak vele. Meghatározó volt ebből a szempontból, hogy a könyvjegyek legszebb darabjai már a kezdetekben rangos művészek keze alól kerültek ki. Albrecht Dürer (1471–1528), Lucas Cranach (1472–1553), a fiatalabb Hans Holbein (1497/98–1543), Hans Sebald (1500–1550), Bartel Beham (1502–1540) valamennyien készítettek fametszésű könyvjegyet megrendelésre vagy baráti ajándékként. Dürernek, az ex libris európai nagymesterének több könyvjegyet is tulajdonítanak, közülük ötöt valóban rendeltetésnek megfelelően könyvbe ragasztottak, négyet vagy ötöt pedig ex libris-tervként tartanak számon. Barátja, a közismert Wilibald Pirckheimer számára készített könyvjegy bizonyítéka annak, hogy Dürer egy nagyon körülhatárolt témát kis felületen is képes mesterien ábrázolni.

A XVI. század humanistái körében a könyv és az ember közötti kapcsolat különösen szoros volt. Ebben a korszakban, a könyvgyűjtő és az ex libris-készítő művész között is szinte baráti kapcsolat alakul ki, ez az oka, hogy a XVI. század nagy mesterei sok ajándék ex librist készítenek.

A könyvjegy természetesen eleve nehéz feladat elé állítja a grafikust, akinek pontosan az ex libris kis mérete miatt kell külön hangsúlyt fektetnie a téma tömör megfogalmazására, a térkitöltés kiegyensúlyozottságára. Szinte minden nemzet hozzájárul a maga kiemelkedő ex libris-készítőin keresztül e kisgrafikai műfaj művészi jelentőségének növeléséhez.

A francia művészek közül szintén sokan foglalkoztak ex libris-készítéssel is: François Boucher, Hubert François Gravelot, Moreau le Jeune, Pierre Philippe Choffard és mások.

Svájcban olyan neves készítőket találunk, mint például a solothurni Georg Sikkinger vagy a zürichi Conrad Meyer.

A XVIII. század második felében Berlin, Lipcse, Drezda zárkózik fel a legjelentősebb európai ex libris-metropolisok közé. Ismert művészek, Adam Friedrich Oeser, Johann Martin Berningeroth, Johann Michael Stock neve fémjelzi a korszakot. A kisgrafika jeles művelői: az augsburgi Esaias Nilson, a nürnbergi Martin Tyroff és a Svájcban alkotó Johann Striedbeck sok szép ex librist metszenek.

A lengyeleknél Jan Fryderyk Mylius és Daniel Chodowiecki alkotnak maradandót.

A magyar könyvgyűjtők számára szép rézmetszetes lapokat készít a Bécsben élő orosházi Tzeter (Czetter) Sámuel, a kolozsvári Nagy Sámuel, a pozsonyi származású Junker Keresztély, a budai Binder János Fülöp. A korszak ex libris-termésének gazdagságát jelzi, hogy csak a XVIII. századból közel 200 magyar könyvjegyet tart számon a szakirodalom.¹⁴

¹⁴ VARGA Elemér, *Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása*, in *Magyar Könyvszemle*, 19, 1903, 234–246, 392–400. (A közlemény érdeme, hogy közlésezi a kiállításon szereplő XVIII. és XIX. századi magyar könyvjegyek tulajdonosainak névsorát.)

Arra is van példa, hogy neves „műkedvelők” is belekontárkodnak a könyvjegykészítés mesterségébe. A XVIII. század 60-as éveiben a fiatal Goethe például két ex librist is készít. Egyiket az akkoriban szívéhez közel álló Kätchen Schönkopfnak szánja, hogy a lány a tőle kapott könyvekbe ragassza a kis metszetet, a másikat a lány apjának készíti. Ez utóbbit a foglalkozásokra utaló könyvjegyek közé sorolhatjuk, minthogy a könyvtulajdonos vendéglős foglalkozására utaló motívumok (butéliák) díszítik.

A XVII. századtól mind gyakrabban találkozunk olyan lapokkal, melyeken a készítő nem tüntette fel a nevét. Ez valóban megnehezíti az ex libris-készítésre is vállalkozó grafikus művészek számbavételét. Pontatlanságot eredményezhet a készítés helyének (ország vagy város) egyértelmű meghatározása, annál is inkább, mivel az egyes művészek több országban is tevékenykedtek. Gyakrabban költöztek egyik városból a másikba, mint általában a jelenkor embere.

Ha az ex libris félezer éves gyakorlatát áttekintjük, a művészi kivitelezést illetően a szerencsés kivételektől eltekintve, már az 1600-as évektől kezdődően a hanyatlása bizonyos jeleit észlelhetjük. Ez egyrészt abból adódik, hogy az előző századokban a nagy mesterek keze alól kikerült ex librisek domináltak. A XVII. századtól kezdve mind több másodrangú grafikus dolgozik megrendelésre. A különböző nemzetek neves művészei mellett sok olyan készítő van, akiknek a munkái egyértelműen az ex libris-művészet hanyatlását illusztrálják. Ehhez járul az is, hogy a könyvjegyeken használt motívumkészlet inkább a mennyiség, mint a minőség irányában gazdagodik. Amint a tulajdonos személye kezd háttérbe szorulni, s a művész szabadon válogathat a saját érzéseit, gondolatait kifejező szimbólumok között, fennáll túlzott szubjektívizmusának, a kis helyre tömörített emblémák, motívumok fölösleges összezsúfolásának veszélye.

KORSZAKOK, STÍLUSOK

Az ex libris a korszellemet, a korízlést is tükrözi. Fejlődéstörténetében nemcsak a grafikai technikák változását követhetjük nyomon, hanem a különböző korszakok művészi stílusirányzatait is, a gótikától, a reneszánsztól kezdve a barokkon, rokokón, empire-on keresztül, egészen a huszadik század különböző stílusirányzataiig.

A stílusváltozások már a heraldikus címereken is jól láthatók. A XV. századi németországi fametszetes ex libriseken a *gótika* stílusjegyei uralkodnak. Egyre gazdagabb lesz a címer járulékos elemeinek rajza. Később, a pompás díszítésű *reneszánsz kori* heraldikus ex librisek mellett megjelennek a korszak stílusjellemzőiben gazdag témás ex librisek is. Sőt, ebből az időszakból maradt fenn néhány könyvgyűjtő egyazon kötetbe ragasztott kétfajta könyvjegye is: elől egy díszes címeres, a könyv végén pedig egy impozáns, portrés ex libris. A reneszánszban nagyobb hangsúlyt kap a művészi szempont. Németországban az ex libris-művészet ekkor éri el csúcspontját, a könyvművészet nagy pártolója, I. Miksa császár idején a legnevesebb művészek készítik a könyvek illusztrációit.

Hans Schäuffelein, Hans Springinklee művészi kivitelezésű ex librisek készítésére is vállalkoznak.

A reneszánsz elmúlásával a címeres ex libriseken is uralkodóvá válnak a *barokk* stílus nehezkesebb, zsúfolt díszítőelemei. Az új stílus érezhetően befolyásolja az ex libris formavilágát is, meghatározza motívumkincsét. Gyakori a díszes architektonikus keretek alkalmazása, talán a korszak építőkedve kap hangsúlyt ezeken a lapokon. A címert körülfogó díszítéseken a korszakra jellemző kagylós-növényes-emberalakos motívumok túlzott használatával találkozunk. Az ekkor született nem címeres ex librisek még tágabb lehetőséget biztosítanak a művészeknek, minthogy ez esetben még a heraldikai szabályok sem kötik a művészt, az alkotó szabadon válogathat a művészi megoldások között. Ahogyan a könyvgyűjtők, azaz az ex libris-megrendelők táborá szélesedik, úgy gazdagodik a könyvjegyek motívumpalettája is. Valóságos allegorikus kompozíciók, zsánerképek kerülnek ki a művészek keze alól. A XVII. században használatos díszítőelemek egy része holland eredetű, de sok felkapott virág- és növénymotívum a francia művészek (Jean Baptiste Monnoyer, Jean Vauquer) hatását érezteti. A *rokokó* légies könnyedséget, szépséget hoz a címer járulékos díszjelei közé, a címert körülvevő díszkeretek kivitelezésében. E korban különösen a franciák jeleskednek. Hogy a francia arisztokrácia túlfinomult esztétikai igényeit kielégítsék, rendkívül finom vonalú könyvjegyeiken teljesen más díszítőformákat alkalmaznak, mint például a német grafikusok, akiknek a rokokó korszak derűs pajzánosságát valami módon a német polgárság józan, szárazabb ízlésvilágához kellett illeszteni. A *felvilágosodás* racionalizmusa a képzőművészetben is érezteti hatását. A világhosszág századában az ex libris-készítés divatjának rohamos terjedését egyértelműen a könyvtárteremtés Európa-szerte ekkortájt meghonosodó gyakorlata eredményezi. Ezért olyan gazdag ebben a korszakban szinte minden európai ország ex libris-termése. A magánmegrendelők könyvjegyei mellett egyre több intézményi ex libris születik. A lengyelek neves grafikusa, Jan Fryderyk Mylius például ekkor készíti el az első lengyel nyilvános könyvtár, a Zaluski Könyvtár ex librisét.

A művészettörténet valamennyi korszakának jellegzetes motívumai fellelhetők az ex libriseken, azaz azok formakincsében. A XVIII. század végén a heraldikus ex libriseken például a *copfstílus* jegyeiként jelennek meg az emlékoszlopok, a díszes urnák és a koszorúk.

Észak-Amerikában ex librisekkel a XVIII. század második felében jelentkeznek a rézmetszéssel is foglalkozó művészek. A tehetős könyvgyűjtők ezt megelőzően Angliából rendelték meg könyvjegyeiket, ahol a század közepén mindenekelőtt a bútortervezésben térhódító *Chippendale-stílus* már az ex libriseken is érezteti hatását. Emellett azonban az antik felé orientálódó, szigorú zárttsággal készült könyvjegyek is készülnek. Általában nemcsak az angol, de az olasz arisztokrácia könyvgyűjtők is szívesen rendelnek olyan lapokat, amelyekre az antik témák klasszicizáló átültetése jellemző. Az *empire stílus* Franciaországból indul hódító útjára, s a kisgrafikában, jelesül az ex libris-művészetben is érezteti hatását.

A történelmi változások, a társadalomban bekövetkező lényeges módosulások talán egyetlen korszakban sem hatottak annyira az *ex libris* fejlődésére, mint a XVIII–XIX. század fordulóján. Mi a magyarázata ennek? Franciaországban például az *ex libris*-igénylők elsősorban a főrangú egyháziak és világiak, a forradalom után azonban pontosan a művészeteket pártoló, támogató főrangú osztály pozíciói gyengültek meg. Németországban nem ez történik, de a társadalmi-gazdasági változások itt is az egész könyvkultúrát befolyásolják. A XVIII. század bibliofil szokásait az iparosodó, technicizálódó társadalom teljesen másfajta könyvigénye váltja fel. Úgy tűnik, hogy a gyengébb papírral, lényegesen igénytelenebb külsővel megjelenő és sokkal olcsóbban előállított könyvek már nem is érdemelnek *ex librist*. Természetesen nem egészen erről van szó. A korszak elején a nagyobb mennyiségben megjelenő egyszerű tipográfiai könyvjegyek teljesen megfelelnek a polgári könyvgyűjtők igényeinek. Az *ex libris*-fajták szinte mindegyike majd mindenütt tovább él, hiszen ekkor is születnek heraldikus könyvjegyek, mint ahogy témás lapok is. Így a XIX. század közepére a *biedermeier* behatol az *ex libris* világába is.

Németországban Ludwig Richter, Hugo Bürkner és Rudolf Seitz könyvjegyei ismertek. Ez a historizmus időszaka, amely igyekszik az antiktól a rokokóig mindent utánózni, anélkül, hogy sok újat sikerülne az előzőhöz hozzáadnia.

Az *ex libris* kezdi feladni eredeti rendeltetését, útja elválik a könyvtől, s az egész Európában meghonosodó gyűjtési divat ettől kezdve egészen más szempontokat tűz ki a könyvjegykészítés elé. Ennek az időszaknak a könyvjegy-termését szinte teljes egészében a kisgrafikai művészet szemszögéből kell görcső alá venni, így azonban ellentmondásba keveredünk, mert léteznek olyan vélemények, amelyek szerint például a német *ex libris* történetében az 1890–1925 közötti korszakot a könyvjegy *arany korszakának* lehet tekinteni.¹⁵ E nézet propagálója is természetesen az alkalmazott grafika szempontjából vélekedik így. Mások egyértelműen úgy gondolják, hogy az *ex libris* hanyatlását pontosan az *ex libris* könyvtől való elszakadása, különálló élete okozza, hiszen azzal, hogy a könyvjegy hozzáértők és amatőrök kezéből ide-oda vándorló cseretárggyá válik, illetve egyre több névtelen készítő fog hozzá a látszólag könnyű grafikai műfaj műveléséhez, a század elején elég sok gyenge minőségű lap születik.

Természetesen a XIX–XX. században is készülnek azért valódi rendeltetésüknek megfelelő, a könyvtulajdon megjelölésére szolgáló *ex libris*ek, sőt – az *avantgard* és az *absztrakt* kivételével – a divatos stíluskorszakok jegyeit viselő heraldikus könyvjegyek is. Az egész európai *ex libris*-termésre igaz, hogy a XX. század folyamán magas művészi igényel készített lapok is születnek. Egyébként minden korszakra jellemző, hogy a hullámvölgyekből és csúcsokról származó *ex libris*-termés a kisgrafika és a könyvtörténet figyelemre méltó hozadéka.

A könyvjegyművészet az a grafikai műfaj, amelyik ornamentikájával hűségesen követi a különböző stíluskorszakok jellegzetes formakincsének alakulását. Az egyes *ex libris*ek uralkodó stílusjegyei sokszor segítenek a készítés időpontjának megközelítő meghatározásában. A művészeti irányzatok, stílusok szakava-

¹⁵ Angela und Andreas HOPF, *Die Kunst des Exlibris*, München, 1980.

tott ismerői a francia ex librisek esetében például felismerik a Henrik-stílus (1589–1610), XIII. Lajos-stílus (1610–1643), Régence-stílus (1715–1723), XVI. Lajos-stílus (1774–1793), vagy akár a forradalmi stílus (1793–1804) jegyeit, s ezek segítségével állapítják meg, hogy mikor készülhetett a könyvjegy. Az exlibrisológusok az angoloknál is elvégezték a korszakok behatárolását. Eszerint például az 1750 körüli heraldikus ex librisek jacobean, az 1780 körüliek Chippendale-stílusban készültek. Az 1700–1830 közötti időszakban készültek a könyvtárbelsőt ábrázoló angol ex librisek, 1740–1790 között az allegorikus, míg 1780–1800 között a tájképes ex librisek. Ha az ex librisek korszakolása nem is ilyen egyszerű, az biztos, hogy a művészeti stílusok meghatározó jegyei beépülnek az egyes országok ex libriseinek díszítőelemei közé is, jelezve a készítés hozzávetőleges korát.

A XIX. század végén, majd a XX. század elején a heraldikának – mint a történelem segédtudományának – is szerepe van abban, hogy a figyelem kezd az ex libris felé fordulni. Friedrich Warnecke Németországban 1869-ben létrehoz egy heraldikai társaságot, és ezzel megkezdődik a címeres ex librisek vizsgálata, tanulmányozása. Warneckén kívül olyan exlibrisológusok, mint Leiningen-Westerburg vagy Walter von zur Westen alapvető munkái segítik a gyűjtőket. A XIX. század végén egymás után jönnek létre az *ex libris-társaságok*: 1890-ben Angliában és Hollandiában, 1891-ben Németországban, 1893-ban Franciaországban, 1896-ban Amerikában. A társaságok arról is gondoskodnak, hogy tagjaikat megfelelő színvonalú szakfolyóiratokkal lássák el. Magyarországon néhány éves késéssel indul be ez a folyamat: az Iparművészeti Múzeum 1903-ban rendezett ex libris-kiállítást, 1909-ben jött létre a *Szent György Céh*, amelynek grafikai szakosztálya kiállítások szervezésével próbálta segíteni az ex librisszel való foglalkozást. Folyóirata, a *Gyűjtő* ugyancsak sokat tett a műfaj fejlesztéséért.

EX LIBRIS-FAJTÁK

Az átfedések s a kezdetek pontos megállapításának buktatóit elkerülendő, a könyvjegy évszázados útjának rövid áttekintését az egyes ex libris-fajtákon belül végezzük el. A könyvjegyeket két szempont szerint csoportosítjuk: egyrészt a tulajdonoskategóriák szerint, másrészt a könyvjegy formakincse szerint.

TULAJDONOSKATEGÓRIÁK

Intézményi ex librisek

Az uralkodói, fejedelmi könyvgyűjtemények mellett a *kolostori bibliotékák* a legrégebbi, egy közösség hasznára létesített könyvtárak. A legelső ex librisek közül sok készült ezek számára. Ugyanakkor egyéni könyvgyűjtőkre utaló

könyvjegyeket is találhatunk, könyveik még életükben vagy haláluk után kerültek adományként az illető kolostorba. A svájci Wilhelm Graumeister például mielőtt egy kolostorban helyezte el a könyveit, a kötetekbe piros-ezüst címerét festette be, feltüntetve rajta a készítés dátumát. A legrégebbi 1465-ből való.

A nemzetközi katalógusok jól tükrözik az egyházi intézmények könyvtárai számára készített ex librisek nagy számú jelenlétét a különböző évszázadokban.

A marosvásárhelyi gyűjteményben ugyancsak több kolostori ex libris található. A XVII. századból való a bécsi szervita kolostor rézmetszetes ex librise (2). Ebben a században készült a „St. Catharina” kolostor számára a Szent Katalin alakját ábrázoló szimbólumos könyvjegy (114). A bolzanoi domonkosok könyvtárának XVIII. századi ex librisét vallási szimbólumok díszítik (116). A szimbólumos könyvjegyek mellett itt találjuk a bécsi minimiták rendházának (173) és az ugyancsak bécsi Ágoston-rendi Szent Sebestyén és Rókus kolostor könyvtárának XVIII. századi egyszerű szöveges ex libriseit is (159).

A szerzetesrendek mellett a különböző *lovagrendek* is készíttettek ex librist a tulajdonukban lévő könyvek számára. Katalógusunkban a német linzi lovagrend XVII. századi címeres ex librise (11) képviseli ezt a csoportot.

Ismert néhány város számára készült könyvjegy, amelyek között kézi festésű is található. Ilyen például a szlovéniai Celje (Cilli) város számára a XVI. század közepén készült címeres ex libris. Az egyik legelső nyomtatott könyvjegyet Lucas Cranach a württembergi Öhringen város számára készítette: a fametszetes lapot a város védőszentjének, Péter apostolnak félalakos képe díszíti. Gyakoriak az illető város címerét ábrázoló könyvjegyek. A városcímert vagy valamilyen szimbólumos ábrázolást alkalmazó könyvjegyek mellett egyszerű, szöveges ex librisek is fennmaradtak. Katalógusunkban Giessen német város XVIII. századi ex librise példa erre (157).

Közhasználatú *könyvtárak* ex libriseire szinte minden periódusból és minden ország gyűjteményéből van példa. A XVII. századi winterthuri (Svájc) polgári könyvtár címeres könyvjegyét latin nyelvű ovális körirat és négyzetes keret dísz veszi körül.

Gyűjteményünk egyik kései darabja például az angliai Bedfordban található, egy cisztercita kolostor helyén épült közhasználatban lévő kastélykönyvtár számára készült címeres ex libris (89).

Az európai szakirodalom több neves *tanintézet*, *egyetem* számára készített könyvjegyet említ. Egyik legrégebbi az ingolstadti Művészeti Fakultás 1482-ből származó címeres-alakos ex librise. A németországi ansbachi Karl Alexander Gimnázium címeres könyvjegye a XVIII. században készült. A bécsi császári királyi technikai főiskolának (*Bibliothek der k. k. technischen Hochschule in Wien*) nyomdai ex librise volt. A budai egyetemi könyvtár könyvjegye a marosvásárhelyi gyűjteményben is megtalálható (134). Központi alakja Apolló, kezében az óbudai egyetem címerével, rajta Mária Terézia névbetűivel. A költészet védnökének lábánál a tudományok és a művészetek szimbólumai láthatók.

A Csernovici Császári Királyi Egyetemi Könyvtár német és román nyelvű változata is megtalálható a katalógusban (182).

A kolozsvári református kollégium új könyvjegyét Köpeczi Sebestyén József rajzolta. A kollégium főnixmadaras címerét szép reneszánsz díszítésű, olasz koszorús keret fogja körül. Az ex libris felirata latin nyelvű.

A XIX. század végére a legtöbb európai nemzet jelentősebb közgyűjteményének könyvanyagát általában igyekeztek az illető intézmény számára készített ex librissel ellátni. Ekkor készült például a híres holland Museum Meermano-Westreenianum könyvjegye.

Gyakoriak az olyan heraldikus vagy témás ex librisek, amelyek eredetileg egy-egy nyilvános közgyűjteménnyé lett könyvtár *alapítója* számára készültek. Amennyiben a tulajdonos saját címerét ábrázolják, és a feliratból sem lehet következtetni, hogy az ex librist egy közgyűjtemény kötetei hordozzák, figyelmen kívül kell eljárni a könyvjegy besorolásakor. Példaként szolgálhat a katalógusunkban is szereplő két jelentős magyar könyvtáralapító számára készült ex libris. Az egyik gróf Széchényi Ferenc számára készült 1786 körül, tehát még mielőtt a Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár alapítója a nemzet szolgálatába állította gyűjteményét. A római veterán romantikus környezetben, a kisméretű Széchényi-címer előtt áll. A könyvjegy felirata – *Ex Bibl. Com. Franc. Széchényi* – semmit sem árul el abból, hogy közösségi használatra szánt gyűjtemény ex libriséről volna szó (62). A másik ex libris a gyűjteményét ugyancsak a publikum használatra bocsátó gróf széki Teleki Sámuel könyvjegye (61). A négy változatban is elkészített címeres könyvjegy minden valószínűség szerint 1802, tehát a marosvásárhelyi Teleki Téka megnyitása után készült, hiszen csak 1820–1822 között került a könyvekbe. Mégsem jelzi semmi, hogy nem egy pusztán személyes használatra metszett könyvjegyéről van szó, hiszen felirata az általában ilyen céllal készült címeres ex librisek felirataihoz hasonló: *Ex Bibliotheca Sam. S. R. I. Com. Teleki de Szék*.

A magyar testületi könyvtárak ex librisei közül a XVIII. századból maradt ránk néhány szép darab. Említésre méltó a pálosok pesti rendházának címeres ex librise. A levélfüzérrel körülvett címert két oldalról angyalfigurák tartják, alul a készítés éve olvasható. A zirci apátság könyvjegyét 1795-ben metsztették.

A marosvásárhelyi gyűjtemény egyik legnagyobb példányban előforduló ex librise a helyi ref. kollégium könyvtára számára készült. Ennek az intézményi könyvjegynek három változata is ismert (135), mindhárom központi motívuma az iskola emblémája: kerek virággirland közepén szárnyas angyalfigura. Ez a jobbában íróttolat, baljában nyitott könyvet tartó angyal, melyet egykor az iskola pecsétjére is rávéstek, a tudást és a tanulást szimbolizálja. Eredetijét még az 1671-ben Sárospatakról elüldözött tanárok és diákok hozták magukkal Marosvásárhelyre, majd kevés változtatással az 1718-tól az egyesített sárospataki-marosvásárhelyi kollégiumi rangra emelt iskola pecsétje lett, s 1948-ig, a kollégium felekezeti jellegének megszüntetéséig használták. A pecsétnyomó angyalalakja az iskola címerévé vált, s mint ilyen került ex librisként az 1858-as könyvtárrendezés alkalmával a kollégium könyveibe. A három különböző méretű ex libris felirata – *A Maros Vásárhelyi ev. ref. főiskola könyve* – az egyik könyvjegyen kévvéssel módosul (e. r. rövidítés található az ev. ref. helyett). A feliratot és az angyalfigurás emblémát körülfogó nyomdai díszkeret motívumai is eltérőek.

Az 1832-ben létrejött marosvásárhelyi kaszinó könyvtárának ex librise (177) egyszerű mintás keretben található.

Ajándékozási, adományozási ex librisek

Már a legkorábbi időkből maradt ránk ebbe a csoportba tartozó könyvjegy. Előfutárai azok az ajándékozási lapocskák, amelyek színes kis miniatúrákkal jelzik egy-egy kéziratot könyv odaajándékozásának tényét. Egyik szép korai lap az ausztriai Knittelfeld papjának, Jakob Geroldnak az ajándékozási ex librise: az 1481-ben készült kézi festésű lap az Istenanya előtt térdeplő Geroldot ábrázolja, a felirat latin nyelvű szövege szerint a lelkész a kéziratot misekönyvet templomának ajándékozza. A következő századból, a sokszorosító eljárás feltalálása utáni időből is maradt ránk kézi festésű ajándékozási ex libris. 1583-ban például egy ilyen lapot ragaszt Wolfgang Jöchlinger jogtudós abba a kézírásos evangéliumba, amelyet a grazi jezsuitáknak ajándékoz.

Az első sokszorosított eljárással készült adomány ex libris egy kis fametszetes lap, amelyet 1480 körül ragasztottak a buxheimi karthauzi kolostornak adományozott könyvekbe. Egyes vélemények szerint ez a fajta könyvjegy inkább az *emlékeztető lapok* (Memorienblätter) kategóriájába tartozik, semmint az ex librisek közé,¹⁶ ezzel szemben talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, minthogy a könyv egykori tulajdonosára utaló könyvjegyéről van szó, egyértelműen az ex libris feladatkörét látja el. Az ex libris történetének szinte minden szakaszából maradt ránk ilyenfajta könyvjegy.

A nagyobb közgyűjtemények egyik legáltalánosabb gyarapodási módja a különböző magánszemélyek tékáinak, vagy a felszámolt, kisebb testületi könyvtárak anyagának bekebelezése. Az ajándékozás, illetve a vétel tényének rögzítését, a proveniencia megjelölését a kötetekbe ragasztott *adomány ex librisek*, illetve *emlék ex librisek* szolgálták. Egy részüket maga az adományozó készítette, másokat az adományt befogadó könyvtár, így állítva emléket a könyvhagyatékek egykori tulajdonosának. Az adomány ex librisek előfutárainak tekinthetők a kötéstáblára nyomott supralibros formájában megjelenő emlékjegyek, melynek a magyar könyvtörténet egy rendkívül szép változatát tartja számon: Bánffy György ezüstmű, remek ötvösmunkával készült címerét, mely a váradi bibliának azt a példányát díszíti, amelyet a szolnok-dobokai főispán 1722-ben a kolozsvári református egyháznak ajándékozott. A kerek címer latin nyelvű körirata az adományozásnak állít emléket.

Az ajándékozási ex libriseken legtöbbször az *ex dono* vagy *ex-legato* latin kifejezések után következik az adományozó neve. Sok ilyen könyvjegy található ma is a bázeli, zürichi, grazi egyetemi könyvtárak hatalmas gyűjteményeiben, melyek jó szolgálatot tesznek a könyvtárak eredettörténetének összeállításában. A régi magyar ex librisek között is találunk adományozási, azaz emlékönyvjegyeket.¹⁷ Vannak közöttük címeresek, illetve szimbólumos, és egyszerű

¹⁶ Albert TREIER, *Redende Exlibris...*, Wiesbaden, 1986, 12–13.

¹⁷ ARADY Kálmán, *Régi magyar emlékexlibrisek*, in *Magyar Könyvszemle*, 1962/1, 59–66.

szöveges könyvjegyek is. Peschko Mihály kollégiumi rektor 1757-ben készített a tudományokra, az élet mulandóságára utaló jelképekkel díszített ajándékozási könyvjegyét. Hermann Ágoston csanádi apát adomány ex librise pedig az ajándékozó főpapi jelvényekkel övezett címerét ábrázolja. A legtöbb emlék ex libris egyszerű nyomdai úton előállított könyvjegy. A berlini egyetem magyar hallgatói például 1842-ben magyar könyvtárat alapítottak. A könyvekbe latin nyelvű szöveges adomány ex librist ragasztottak. Az adományozás tényére utaló szöveget hullámos tipográfiai vonalkeret övezi. Jacopo Gelli olasz ex libris-katalógusában ír le egy érdekes magyar vonatkozású adomány ex librist. Türr István, Garibaldi tábornoka, aki legendás vállalkozásai során sok helyen megfordult, olaszországi tartózkodása idején könyveit az olasz hadseregnek adományozta. A leírás szerint az ex libris az *ST* monogram mellett ajándékozássra utaló olasz nyelvű szöveget tartalmaz.¹⁸ A XIX. század végén készült a neves magyar etnográfus és geográfus Xantus János egyszerű keretbe foglalt ajándék ex librise.

Az emlék ex libris nem mindig tartalmaz azonban adományozásra, vásárlásra utaló információkat. Gyakran csak a név és egy évszám található rajta, ez esetben kiegészítő adatok – a befogadó közgyűjtemény gyarapodástörténetének ismerete – szükséges a kérdés tisztázásához. Erre példa Kossuth Lajos emlékkönyvjegye: a lombkoszorús, fektetett ovális keretben csak a név és az 1894-es évszám található. Az Országos Széchényi Könyvtár ezzel az ex librisszel látta el Kossuth könyvtárának megvásárolt kötetét.

A Teleki-Bolyai Könyvtár adomány ex libriseinek sorát a gyűjtemény legrégibb darabja, szathmári Paksi Mihály 1568-ból való könyvjegye nyitja meg (1). A sötétvörös alapra ezüst betűkkel nyomott latin szöveg szerint Paksi jötevőinek ajándékozza a könyvet, akik segítségével a wittenbergi akadémiára mehetett tanulni.

A XX. századi ajándékozásokról a gyűjtemény újabb adomány ex librisei tanúskodnak. A Francia Köztársaság kormányának könyvajándékát jelzi egy 1924-ből való könyvjegy (202). II. Károly román király könyvajándékára utal egy Bukarestben, 1934-ben készült nyomtatott ex libris (201). A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1940-ben ajándékozási ex librisszel ellátott könyveket küld Erdélybe (200). 1947-ben a Magyar Köztársaság a kolozsvári Bolyai Egyetem ifjúságának adományoz könyveket, melyekből a marosvásárhelyi gyűjteménybe is bekerült néhány darab (199). Halász József marosvásárhelyi bankigazgató 1200 kötetes könyvtára leánya ajándékaként került a Teleki-Bolyai Könyvtárba, amint ezt az 1972-ben készült könyvjegy jelzi (203). Úgy látszik, egy dolog a történelmi változások között is változatlan maradt: a kultúra könyveken keresztül történő terjesztésének hagyománya.

¹⁸ Jacopo GELLI, *Gli Exlibris Italiani*, Milano, 1930, 178, 469.

Jutalom ex librisek

A régi könyvtárak könyvei között sok olyan kötet akad, amelyekben elsősorban hajdani iskolák jutalomkönyveibe ragasztott ex librisek őrzik az egykori tulajdonos nevét. Ezek a kötetek általában a közgyűjteményeknek adományozott személyi tékák anyagából kerültek be.

Európában szinte mindenütt évszázados szokás volt, hogy a jól tanuló diákok, a pályázatok nyertesei munkájuk jutalmaként könyvet kaptak, amelyekbe általában egy nyomdai úton előállított lapocskát ragasztottak be, amely ettől kezdve könyvjegy funkciót is kapott. Legtöbbször egy egyszerű, mintás keret fogja körül a latin vagy nemzeti nyelvű szöveget, amely a jutalmazott diák-könyvtulajdonos neve mellett az adományozó oktatási intézet vagy máskor a jutalmat odaítélő alapítvány nevét örökíti meg. Ezek az ex librisek könyvtártörténeti jelentőségük mellett iskola- és oktatástörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek. Az egyik legelső magyar vonatkozású jutalom ex libris latin nyelvű szövege arra utal, hogy 1795-ben az esztergomi bíboros érsek Batthyány József a budai főgimnázium tanulóit ajándékozta meg könyvekkel. Díszebb az a rézmetszetes adomány ex libris, amellyel Massótyz Institutoris Mihály ref. lelkész látja el a pozsonyi ev. líceum diákjainak szánt könyveket.

A marosvásárhelyi gyűjtemény legszebb jutalom ex librise a gyűjtemény legnagyobb formátumú könyvjegye is egyben, hiszen a folió nagyságú kötet egy egész lapját kitölti. Az ex libris latin nyelvű szövege szerint a szép Hérodotosz-kötetet az amsterdami nyilvános gimnázium második osztályos diákja, a holland David Franesse kapta 1722 októberében jutalomkönyvként. A könyvjegy érdekessége az, hogy a rajta látható Amsterdam városcímer az első kötéstáblán supra librosként is szerepel, a kötetet tehát eleve a megjutalmazott diák számára kötötték be (81).

A marosvásárhelyi katalógusban találunk még néhány jutalomkönyvben lévő ex librist. Kováts József nagyenyedi tanár a kollégium jól tanuló diákjai megjutalmazására alapítványt hozott létre. Az 1839-es tanévben kitüntetett egyik diák jutalomkönyvébe ragasztották az egyszerű nyomdadíszekkel keretezett latin nyelvű ex librist (213). Teleki Sámuel könyvtáralapító kancellár jó tanulók megsegélyezésére létrehozott alapítványából kapja Dósa Miklós marosvásárhelyi kollégiumi diák 1854-ben a jutalom ex librisszel ellátott könyvet (212).

Foglalkozásra utaló ex librisek

Ebbe a kategóriába azok a könyvjegyek tartoznak, amelynek motívumai, szimbólumai a könyvtulajdonos foglalkozására utalnak. Ezek a szimbólumok gyakran egyéni módon épülnek a könyvjegy motívumai közé. Előfordul, hogy a könyvtulajdonos címere már eleve ilyen jegyekre épül, de előfordulnak a nem heraldikus, azaz a témás ex librisek között is.

Egyik legelső darabja a neves reneszánsz művész, Lucas Cranach keze alól került ki. Az 1509 táján készült színes fametszetes könyvjegyet Dietrich Bloch neves orvosprofesszor számára metszi a művész. Az ábrázolás középpontjában

a középkorban az orvosok és gyógyszerészek védőszentjének tartott két mártír, Cosmas és Damian áll, kezükben az orvosfoglalkozásra utaló eszközöket tartanak. Ez a könyvjegy egyébként a beszélő ex librisek csoportjába is besorolható, ugyanis a fametszet másik motívuma, a tulajdonos névjelentésének megfelelően (Block) egy görcsös tölgyfatönk.

Egy foglalkozásra utaló, szintén korai könyvjegyet a Dürer iskolájához tartozó Hans Springinklee-nek tulajdonítanak. A XV. század végén, a XVI. század elején élő neves asztrológus, asztronómus Georg Tannstetter számára 1516-ban készíti a művész az égbolt és a csillagok ábrázolásával a könyvtulajdonos foglalkozását jelző ex librist.

A XVIII. századtól különösen a közrendű könyvgyűjtők körében gyakori a foglalkozásra utaló könyvjegyek használata. A jogászmesterségre utaló mérleg, a mérnökmesterséget szimbolizáló mérőműszerek, a gyógyszerészmesterséget felidéző, orvosságos kehely köré csavarodó kígyó motívumai jelennek meg a nem heraldikus könyvjegyeken.

Az egyháziak névjegyein általában keresztény szimbólumokat, a bibliai helyek megjelölését, vagy éppen a bibliai idézetek megjelenítését találjuk. Katalógusunk egyik szép darabja a XVII. század második felében, a XVIII. század elején tevékenykedő német teológus, Gottfried Lomer számára készült (120). Egy név nélküli ex libris keresztény jelképei és locusai, ha nem is a tulajdonos egyházi foglalkozását, de mindenképpen bibliai műveltségét jelzik (126).

Házastársi ex librisek

Ezek legelső változatait már a könyvnyomtatás előtti korszakban is megtaláljuk. Mátyás király és Beatrix királyné címerét például gyakran festették egymás mellé a corvinákat díszítő motívumok közé, mintegy jelezve a házastársak közös tulajdonjogát. A fametszéssel előállított legelső ex librisek között említhető Albrecht Dürer híres házastársi könyvjegye, amely a reneszánsz számos jegyét viseli magán. Dürer ezt az ex librist barátja, a neves nürnbergi humanista patrícius, Wilhelm Pirckheimer és felesége, Crescentia Rieter számára készítette, minden bizonnyal az asszony 1505-ben bekövetkezett halála előtt. A házastársak címerait állítja az ábrázolás középpontjába, melyeket gazdag növényi díszítés és angyalfigurák fognak körül. Házastársi címer díszíti Bernhard von Rohrbach és Elke Holzhausen ex librisét, valamint a bajor Wilhelm Zell és felesége 1479-ben készült könyvjegyét.

A marosvásárhelyi gyűjtemény egyik legszebb darabja egy XVII. század elejéről származó házastársi ex libris. Zakarias Geizkofler von Gailenbach osztrák könyvtulajdonos felesége, Maria von Rehelingen nevét is feltünteteti gazdag díszítésű címeres könyvjegyen (5). A műfaj századokon átívelő divatját jelzi gróf Haller Istvánné XX. századi ex librise, amelyen ugyancsak egymás mellett van a férj és a feleség címere (92).

A különböző nemzetek ex libris-katalógusainak közös jellemzője, hogy a régi könyvjegytulajdonosok között viszonylag kevés a nő. Ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem találkozunk női nevekkal vagy címerekkel, de nagy részük házastársi ex libriseken, férjük mellett jelenik meg.

Az is igaz, hogy női neveket már a legelső ex libriseken is találunk: az egyik legrégebbi német ex librisen éppen egy asszonynév olvasható. Ez valószínűleg az adomány ex librisek közé sorolható, hiszen a könyvjegy azt jelzi, hogy a könyvgyűjtő asszony, Radigunde Eggenbergerin a buxheimi kolostornak ajándékozta könyveit. Az egyik legelső holland ex libris megrendelője szintén asszony: Anna van der Aa, aki 1597-ben készített magának könyvjegyet.

Természetesen vannak korszakok és nemzetek, ahol a könyvgyűjtés a nők körében is látványosan terjed, gyakran azonban divatként foglalkoznak vele. Franciaországban XV. Lajos korában például különösen terjed a könyvbeszerzés, s az ex libris használatának divatja. Ismeretes, hogy Mme Pompadournak, Dubarrynak, s magának Marie Antoinettnek is volt ex librise. Egyes vélemények szerint egyeseket közülük nem annyira az olvasás szeretete, mint inkább a vetélytárs utánzása, a lemaradástól való félelem indított a könyvgyűjtésre, a saját könyvjegy megrendelésére. Az elmúlt századok európai ex libris-hagyatéka ennek ellenére jó néhány női könyvgyűjtő valódi bibliofil érdeklődését bizonyítja: Maria Anna Carolina, a rajnai Pfaltz grófnőjének hercegi címert ábrázoló könyvjegye például egy nagyobb gyűjtemény számára készült.

A XVIII. századi magyar ex libris-örökség sem tart számon sok női ex librist. A budapesti Iparművészeti Múzeum 1903-as kiállításán ebből a korszakból mindössze Széchényi Karolina és az író Fekete János felesége, Eszterházy Jozefa grófnő könyvjegyeit láthatta a közönség.

Kétségtelen, hogy a legtöbb női ex libris a XIX. század végéről, a XX. század elejéről való. Az 1903-as kiállításon a XIX. század 13 női könyvtulajdonosának ex librisét állították ki.

A marosvásárhelyi könyvtár ex librisei között 12 női könyvjegyet találtunk. A 236 darabot számláló gyűjtemény több mint 5 %-a tehát ebbe a kategóriába tartozik. A gyűjtemény becses darabja Anne Thérèse Philippine D'Yve belga grófnő XVIII. századi könyvjegye (40). Az erdélyiek közül az a két, Bethlen Zsuzsanna nevét viselő könyvjegy a legrégebbi, amelyek lényegében a házastársi ex librisek kategóriájába tartoznak, mivel a Bethlen-címer mellett ott van a férj, a könyvtáralapító Teleki Sámuel címere is, sőt az ex librist megrendelő házastárs a szövegbe felesége neve mellé a *Teleki Sámuelné* pontosítást íratja fel (72). Azt azonban joggal állíthatjuk, hogy a Bethlen Zsuzsanna könyveibe beraasztott ex librisek 1797-ben bekövetkezett haláláig tartó komoly könyvészkedésére utaló jelek.

A gyűjteményben az erdélyi női könyvjegyek néhány szép, egyszerű darabjával találkozunk. Van közöttük a kötéstábla belsejére préselt név, pecsét vagy bélyeg ex libris és nyomtatott könyvjegy. Egyik legszebb példánya Wesselényi

Kata erdélyi könyvgyűjtő XVIII. századi könyvjegye (166). Meg kell azonban állapítanunk, hogy a XIX–XX. századi darabok jelentősen kitolják a hagyományos erdélyi női bibliofília határait.

AZ EX LIBRISEK FORMAKINCSE

A könyvjegy megjelenítési kategóriáit az ex libriseken használt formaelemek határozzák meg. Eszerint vannak heraldikus, témás, azaz szimbólumos, és egyszerű szöveges ex librisek. Természetesen látni fogjuk, hogy itt sem élesek a határvonalak, hiszen ismerünk olyan szimbólumos ex libriseket is, amelyeken a tulajdonos címere is megtalálható.

Címeres ex librisek

Ez a könyvjegyfajták leggazdagabb csoportja. Bármely ország ex libris-katológusát üti fel az érdeklődő, láthatja, hogy különösen a régi könyvjegyek nagy része heraldikus.

A lovagi intézmény kialakulását követően, a XII. századtól kezd meghonosodni a címer, amely alkalmasnak bizonyul a tulajdon megjelölésére is. A kezdetektől használják építményeken, értékesebb ingóságokat – fegyvert, kupát, gyűrűt – jelölnek meg vele. Természetes tehát, hogy a könyvtulajdonos is ezt fogja használni possessorjegyként. A címer így lesz századokon keresztül uralkodó témája az ex librisnek. A kódexekbe kézzel festett ex libriseken, a legelső fametszésű és kézzel színezett könyvjegyeken, a későbbi, különböző grafikai eljárásokkal sokszorosított lapokon egyaránt megjelenik.

Olaszországban például már a XIV. század elején készültek pergamenlapra festett címeres ex librisek. Egyik legszebb példánya ezeknek egy 16 cm hosszú és 13 cm széles háromszögű lap, amely négy arany lilium alatt zöld és piros vonalakkal áthúzott arany oroszlánt ábrázol egy keresztben.

A magyar címeres ex librisek sorát az a könyvbe nyomtatott, még nem mozgatható könyvjegy nyitja meg, amelyet Thuróczy János Augsburgban, 1488-ban megjelent *Krónikájában* találunk. Mátyás király és Beatrix királyné jellegzetes kerek címerét ábrázolja, amelyet a magyar korona tartományainak címerei fognak körbe.

A legelső *nyomtatott heraldikus ex librisek* a könyvnyomtatás feltalálása után néhány évvel Dél-Németország területén készült fametszetek. Legismertebb közülük egy 1480 táján készült könyvjegy, amelyen egy szárnyas angyalfigura tartja kezében a kék címerpajzsot, rajta orrában karikát viselő, ezüst színű ökörrrel. Az ex libris-„ősnymtatvány”-ként számon tartott címer Hildebrand Brandenburg biberachi patrícusé, aki ezzel a címerrel ellátott könyvei közül néhányat 1490-ben a buxheimi karthausi kolostornak adományozott.

Az egyik legelső magyar címeres ex libris Joannes Dernschwam számára készült, akinek eredetileg Besztercebányán gyűjtött könyvei 1570 táján a bécsi

császári könyvtárba kerültek, így valószínűleg négy különböző változatban készített ex librise is oda kerülhetett.¹⁹

A címeres ex libriseknek több fajtája létezik. Vannak olyanok, amelyeken csak a címerpajzs, másokon sisakkal együtt a teljes címer látható. Gyakori, hogy a címeres rajzot keretdíszek fogják közre. Ilyen esetben az éppen uralkodó stílusáramlatok jegyeit is magukon viselő ornamentikák a készítő ízlésének vagy a megrendelő igényének megfelelően a mértéktartást tükrözik, vagy éppen a zsúfoltság érzetét kelthetik.

A címeres ex librisek kezdetben ún. „néma”, szöveg nélküli könyvjegyek, gyakran még a tulajdonos neve sem jelenik meg rajtuk. A megrendelők úgy vélhették, címerüket mindenki ismeri, másrészt úgy gondolhatták, hogy így a más keresztnévet viselő utódaik is használni tudják majd. Számos ex librist ezért üres szövegkerettel láttak el, ahova később a tulajdonos beírta a nevét. Ezt a megoldást egyébként az ex libris történetének minden időszakában alkalmazták. A katalógusunkban is szereplő két, XIX. századi könyvjegy példa erre, amelyen a baranyitskai Josika család két különböző tagjának keresztnévét írták be később, a szükségnek megfelelően (86, 87).

Bizonyos értelemben magyar vonatkozású a Wolfgang Laziusnak, I. Ferdinánd császár osztrák származású udvari orvosának ex librise: az 1536-ban Magyarországra érkező Lazius történeti munkákban emlékezik meg Magyarországról. 1562 körül készült könyvjegyének központi motívuma az olasz koszorúba foglalt címer.

A XVIII. századból sok magyar heraldikus ex libris maradt ránk. Érthető, hiszen a kor könyvgyűjtői zömmel az egyházi méltóságot viselő, vagy a laikus főrendűek csoportjából kerültek ki. Kézenfekvő, hogy a tulajdonukba kerülő könyveket címeres ex librisükkel lássák el. Ismertek az Esterházy hercegi család, a Festetich, a Grassalkovich, az Apponyi, a Széchényi, a Csáky, a Teleki családok címeres könyvjegyei. Könyvtárjegyet készített Klimó György pécsi püspök, Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök, Batthyány József, Koller Ignác, Perényi Imre esztergomi kanonokok és még sokan mások.²⁰

Ebben a csoportban sem lehet biztosan meghúzni a határokat, hiszen az is előfordul, hogy a címer nem egymagában jelenik meg, hanem a tulajdonos portréja, vagy más képes ábrázolás társaságában. Egy XVII. századi kolostori könyvtár számára készült ex libris példa arra, hogy a heraldika és az allegorikus jelenetek hogyan kapcsolódnak össze. Lukás Kilian készíti el a németországi Chiem-tó melletti kolostor könyvjegyét: itt a címer mellett egy csontváz jelenik meg memento mori-motívumként.

A címeres ex librisek egyik kései utódja érdekes módon már teljesen elszakad a valóságos családi címereket ábrázoló heraldikus könyvjegyek csoportjától. Ezek az ex librisek olyan könyvtulajdonosok számára készülnek, akik maguk nem rendelkeznek címerrel, s ex librisükön a címer bizonyos elemei csupán

¹⁹ DÖRNYEI S., i. m. 130–133.

²⁰ A XVII–XVIII. századi egyházi méltóságok számára készített magyar könyvjegyek nagy számát jól illusztrálja az esztergomi főegyházmezei könyvtár ex libris-katalógusa (*Index signorum...*, i. m.).

mint ábrázolási megoldások jelennek meg. A címerpajzs tehát nem a nemesi címre utal, hanem egyszerű polgári foglalkozások emblémáit vagy a tulajdonos monogramját hordozza.

A heraldikus ex librisek minden társadalmi és stílusváltozáson átívelő használatát, egészen napjainkig terjedő divatját a katalógusunkban szereplő XX. századi könyvjegyek jelzik: a Haller család címeres ex librisei (91, 92), a neves erdélyi művelődéstörténész, Kelemen Lajos könyvjegye (88), s mindenekelőtt a Bázselban élő Teleki Miklós számára készült ex libris (93), melyet katalógusunk legfiatalabb könyvjegyeként egy nemrég a Teleki Tékának ajándékozott svájci könyv hordoz.

Nyomdai könyvjegyek

A könyvnyomtatás feltalálása indítja el a nyomdai úton előállított, tisztán tipográfiai könyvjegyeket. Természetesen ezek az egyszerű, nyomtatott szöveges ex librisek nem igényelnek különösebb esztétikai kivitelezést. Talán ez az oka, hogy az ex libris-gyűjtők körében sosem volt különösebben nagy becsük. Jelentőségük pedig vitathatatlan, hiszen a XVI–XVIII. századi nyomdai ex librisek értékes, régi könyvgyűjteményeket jelezhetnek. Megrendelésre készülhettek, a könyvtulajdonos esetleg már a nyomdából kikerülő könyvhöz rendelte meg a tulajdonjegyet. A nyomdai könyvjegy így azt is jelzi, hogy a tulajdonos nemcsak ezt az egy példányt akarja magáénak tudni, hanem talán egy kis könyvtár összegyűjtését is célul tűzte ki, és könyveihez a possessorjelölésnek ezt az egyszerű módját választja. Legegyszerűbb formája a szöveges lap, melyen sem keretet, sem más nyomdai díszítőelemet nem találunk. Friedrich Jakob Roloff 1789-ben a berlini Királyi Könyvtár anyagából szerzett könyveit egy ilyen, a kötetek eredetére utaló emlékeztető szöveges ex libriszel látja el.

A nyomdai úton előállított ex librisek kivitelezése is lehet mutatós, jól sikerült, vagy éppen kevesebb igényességgel előállított darab. Mindez alapján véve a könyvjegyet készítő nyomda felszereltségének függvénye is. Azok a műhelyek, amelyek szépen metszett, változatos betűkészlettel, ízléses keretdíszek, fejlécek nyomtatásához szükséges dűcokkal rendelkeznek, szép tipográfiai könyvjegy előállítására is vállalkozhattak. Ez az oka, hogy ebben a csoportban is találni igényes kivitelezésű darabokat, amelyek nyomdai szempontból a könyv és az ex libris egyfajta belső egységét tükrözik, s talán ezzel magyarázható, hogy sok neves könyvgyűjtő a tulajdonos megjelölésnek éppen ezt a formáját választja. A nyomdai könyvjegyeknek szinte minden korszakban akad kedvelője. Nagyobb közgyűjtemények állománytörténeti vizsgálatakor természetesen jó szolgálatot tesznek ezek a tulajdonosjegyek is. Készítésük datálását illetően figyelni kell arra, hogy az ex libris még a tulajdonos életében vagy halála után készült-e, esetleg örökösei rendelték meg a rájuk maradt könyvhagyaték megjelölésére. A kérdés eldöntése azonban nem mindig könnyű feladat. Példaként álljon itt Johann Wolfgang Goethe ex librise. A költőfejedelem könyvhagyatékát a weimari Goethe Múzeum őrzi. A kötetek kisebb hányadában egy tipográfiai ex libris található. Egyszerű, kettős vonalkeretben a követ-

kező szöveg áll: *Aus der Bibliothek Joh. Wolfgang v. Goethe's* (Joh. Wolfgang Goethe könyvtárából). A szakirodalom erről a kis nyomdai könyvjegyről teljesen eltérően vélekedik. Egyesek szerint maga a költő rendelte könyvei számára,²¹ mások szerint Goethe egyáltalán nem használt ex librist, hanem halála után kerültek a kötetekbe, ahhoz a másik könyvjegyhez hasonlóan, amelyet a költő fia, August Goethe készített. Ez a rézmetszésű ex libris a családi címer mellett a *J. A. W. v. Goethe* feliratot hordozza.²²

A marosvásárhelyi gyűjteményben több szöveges nyomdai könyvjegy található. Az egyik legrégebbi darab, amely a XVII. századból származik, s Prágai András, Rákóczi György udvari papja számára készült, a műfaj díszesebb kivitelezésű példánya. A díszítésre szolgáló nyomdai fejléc alatt a dőltbetűs latin nyelvű jelmondat két sora között található a tulajdonos neve (148). Ugyancsak a XVII. században készült a nagybányai ev. ref. főiskola rektora, Gönczi Mátyás ex librise. Talán ugyanaz a nyomda készítette, mint az előbbi, mert a jelmondat szövege azonos (149). A XVII. századi két külföldi könyvgyűjtő, Isaac Voss németalföldi neves filológus (150) és Ezechiel Spanhem svájci történész (151) Marosvásárhelyre került könyveiben található szöveges ex libris, valamint Hunt Cooke XVIII. századi angol lelkész (152) könyvjegyei jelzik, hogy mindenütt használták a tulajdonos jelölésének ezt az egyszerű formáját. A XIX–XX. századi erdélyi, romániai tulajdonosok könyvjegyei bizonyítják, hogy tájainkon milyen sokáig él a szöveges könyvjegy divatja. Néhány nyomdai könyvjegy szövege vonalkeretben vagy valamilyen egyszerű nyomdai díszből összeállított keretben található (171–180). A katalógusunk szöveges, nyomdai könyvjegyeinek megrendelői valószínűleg egyetérthettek az angolok neves ex libris-művészenek, Gordon Caignek a véleményével, miszerint a könyvjegy ne legyen egyéb, mint szerény kis dísz, amely pusztán a tulajdonviszonyt jelöli.

Univerzális ex librisek

Tulajdonképpen a nyomdai könyvjegyek csoportjába tartoznak, azzal a különbséggel, hogy ezek szöveg, illetve név nélküliek. A nyomdász elkészíti a könyvbe ragasztható lapot, úgy, hogy csak a keretet nyomja rá, amelybe majd a könyv tulajdonosa maga írja be a nevét. Láttuk, hogy ez az eljárás egészen az ősnymotatvány koráig vezethető vissza, hiszen már az ősnymotászok is készítettek ilyen lapokat. Peter Wagner számára 1480-ban Nürnbergben, Georg Wyrffel és Marcus Ayer számára 1497-ben Ingolstadtban készülnek ilyen cédu-lák.²³ Egy 1489-ben Nürnbergben nyomtatott könyvben található egy nyomdai könyvjegy, amelynek szövege azt jelzi, hogy a tulajdonos nevét és címerét utólagosan be lehet rajzolni az üresen hagyott helyre. Ismeretes, hogy egyes nyomdák nagyobb tételben nyomtatták a könyvjegynek szánt címersablonokat,

²¹ Anneliese SCHMITT, *Deutsche Exlibrisse...*, Leipzig, 1986, 151–152.

²² Fr. Warnecke, *Die deutschen Bücherzeichen...*, Berlin, 1890, 17–18.

²³ *Exlibris aus dem Buch und Bibliothekswesen*, Leipzig, 1966, 7.

amelyeken nemcsak a név, de a címerpajzs és a sisak utólagos berajzolására is megfelelő helyet hagytak.

A marosvásárhelyi gyűjtemény is őriz néhány univerzális könyvjegyet. A Teleki Könyvtár alapítója még jóval azelőtt, hogy könyvei számára megrendelné címeres ex librisét, egy nyomdai úton előre elkészített könyvjegyet is használ. Teleki Sámuel a díszes keretbe helyezett romantikus tájat ábrázoló lapra kézzel írja be a nevét (191). Két hasonló, XIX. századi univerzális könyvjegyen két különböző tulajdonosnevet találunk. Az egyikén (189) a név mellett a helység: *Cib.* (Szeben) és a dátum: *1-a. Aug. 1804.* is megtalálható, a másikon csak egy nevet találunk: *Zieglmayer* (190).

Kiadói, könyvkötői ex librisek

A nyomdai ex librisek egy külön csoportját képezik azok a szöveges vagy rajzos könyvjegyek, amelyeket kiadók, könyvkötők, könyvkereskedők, néha maguk a szerzők rendelnek a könyvek számára. Ezek néha feltüntetik a megrendelő, a könyvtulajdonos nevét, de legtöbbször név nélküliek.

Katalógusunkban egész sor ilyen könyvjegy található. Azzal a meggyőződéssel soroltuk őket az ex librisek közé, hogy bár nem szerepel rajtuk a könyvtulajdonos neve, minthogy könyvbe ragasztva találhatók, feltétlenül jelzik az illető kötetek eredetét, esetleg éppen azt a helyet, ahonnan a marosvásárhelyi könyvtárba kerültek. Figyeljük meg például a különböző városok könyvtárainak könyvjegyeit, amelyeket az eladásra kerülő könyvekbe ragasztottak, így reklámozva mannheimi, prágai, strasbourgi, genfi, londoni, vagy szebeni könyvüzleteket (205–211). A kötetek eredetének megállapításakor mindenképpen hasznosak az ilyenfajta jelzések. Könyvkötők által használt ex librisek is vannak. Ide soroltuk azt a szöveges könyvjegyet, amely a kötetőnek, tehát a könyv tulajdonosának nevét tartalmazza (*Köttette malomvizi Kendeffi Károly 1827.*) (219). Két lipcsei könyvkötő például olyan papírt használ a kötéstábla előzéklapjaként, amelyre előre egy-egy ex librist nyomtattak. A tulajdonos nevét utólag kell beírni az *Eigentum von...* (...tulajdona) és a *Dieses Buch gebört...* (ez a könyv...-é) szövegek mögé (217, 218). Van olyan francia–német nyelvű cédula is, amellyel például 1800-ban egy bécsi fogorvos fogászati munkáját ajánlja a vásárlók figyelmébe (204). Egy, a németországi Wilsdruf nevű helységben működő olvasóegylet könyvjegyén a hosszabb német nyelvű szöveg egyfajta használati szabályzatként értelmezhető. A H. P. Heinrich Stägen olvasókabinete arra figyelmezteti tagjait, hogy a könyveket rongálóknak büntetést kell fizetniük, akik pedig elvesztik a kikölcsönzött kötetet, kötelesek visszatéríteni annak árát (220).

Kós Károly rajza nyomán Erdélyben készült egy közvetlenül az előzéklapra nyomtatott kiadói könyvjegy (216). Ugyancsak Kós Károly készítette az Erdélyi Szépművészeti Céh tagjai számára azt az alakos ex librist, amelybe a tulajdonos nevét utólag írták be (214).

A tulajdonos nevének képes ábrázolását az egyik legrégebb német ex librisen találjuk. Hans Knabensberg griesstädti káplán szerette magát *Igler-* (sün-)nek is nevezni. Ennek a névnek játékos ábrázolását találjuk könyvjegyén is. A humort kedvelő egyházi személy minden bizonnyal pontosan megrendelte ezt a beszélő ex librist a készítőtől. Az 1470–1480 között készült fametszetes lapon virágos mezőben egy kissé elnagyoltan ábrázolt sün látható, szájában egy virágos ágacskaival. A nehézkes, de mindenképpen humoros ábrázolás hangulatát az ex libris felirata: *das dich ein Igel küs* (hogy a sün csókolna meg) csak hangsúlyozza. Ebből az ex librisből öt példány maradt fenn, s bár keletkezésének pontos dátumát illetően nézetkülönbségek vannak, mégis egyöntetűen ezt tartják a legrégebb német ex librisnek.

A beszélő ex librisek külön csoportját képezik a beszélő címeres ex librisek. A heraldikában egyébként már a kezdetektől meghonosodott a név jelentésének képes ábrázolása. Johann Plüml, ingolstadti teológus 1492-ben ex libris-ként használja beszélő címerét. Nevének képi megjelenítése (Blume, virág) egy három virágú ág. A kis fametszet ex libris-funkcióját az *iste liber est...* (a könyv az ...-é) felirat is hangsúlyozza. A következő században, 1545-ben készült a mainzi kanonok, Georg Artopoeus számára metszett ötletes beszélő ex libris. Minthogy a vezetéknev jelentése pék, a találékony készítő egy perecet helyez a könyvjegy középpontjába. Johann Adam Wolff, a XVII. századi császári jegyző könyvjegye a névjelentésnek megfelelően farkasokat ábrázol. 1770 körül készült Dominik Ross jezsuita páter és történetíró vezetéknevének négy rózsát ábrázoló fametszetes megjelenítése.

Kötetünk beszélő címeres ex librisei között található a lengyel Henryk Wilhelm Rosenberg ex librise, melyen a név jelentésének (rózsahegy) képi ábrázolását látjuk (63). A XVIII. századi strasbourgi könyvgyűjtő, Jakob Reinbold Spielmann könyvjegyén kártyafigura és dobókocka jelzi a tulajdonos nevének jelentését (69). Vannak *névazonosság*on alapuló beszélő ex librisek is. Egyik legszebb XV. századi példája Martin Luther barátja és munkatársa, a neves jogtudós és teológus Justus Jonas számára készült Németországban. A bibliai Jónás próféta tengerbe vetésének mozgalmas jelenetét ábrázolja a négyzet alakú fametszetes lap. A téma természetesen a névazonosságból adódik. A bolzanoi domonkos rendi könyvtár ex librisét egyesek ugyancsak ebbe a csoportba sorolják.²⁴ Ezt a vásárhelyi gyűjteményben is megtalálható XVIII. századi könyvjegyet (116) azért tartják beszélő ex librisnek, mert az egyébként eléggé zsúfolt ábrájú rézmetszeten egy könyvön ülő, és a gyermek Jézusra ugató kutyát láthatunk. A domonkosok pedig magukat az *Úr kutyáinak* (domini canes) is szokták nevezni.

A beszélő ex librisek használata egészen a XX. századig folyamatosan divatban van. Név nélküli, szöveg nélküli példányok is ismertek. Egy német Räder

²⁴ Albert TREIER, i. m. 38.

(kerekek) nevű család számára készült például az a könyvjegy, melyen két kereket egy *R* betű köt össze; sem az „ex libris” szókapcsolat, sem a név nem jelenik meg a lapon.

Témás ex librisek

A XVIII. században a még javában divatozó címeres könyvjegyek mellett egyre több olyan ex libris születik, amelyeken allegorikus, szimbolizáló ábrázolás szolgálja a könyvjegyet megrendelő elképzeléseinek, üzeneteinek tolmácsolását. Az alkotóművész kedvére válogathat a könyvgyűjtő személyét bemutató szimbólumok között: így születnek a különböző foglalkozásokra utaló könyvjegyek.

A *papok* számára kezdettől fogva készültek az egyházi tisztségekre utaló heraldikus és szimbólumos ex librisek. Az elől-hátul csúcsban végződő püspöksüveg (mitra), a pásztorbot a püspökök, érsekek, prépostok címereinek attribútumai, s mint ilyenek megjelennek ezek ex librisein is. Az alacsony, széles karimájú kalap két oldalról csüngő zsinórzata bojtokban végződik. A kalap színe és a bojtok száma jelzi, hogy a címer bíbornoké, érseké, püspöké, esetleg pápai nótáriusé. Katalógusunkban két XVII. századi egyházi méltóság könyvjegyén a címert körülvevő nagyon díszes barokk motívumok között püspöksüveget, illetve a pásztorbot jelképeit találjuk (3, 4). Egy másik, XVII. századi francia főpap címeres ex librisén a püspökkelap tíz bojtja utal a tulajdonos érseki rangjára, ugyanakkor a mitra és a pásztorbot is megtalálható a motívumok között (26). Kollonitz László nagyváradi püspök, kalocsai érsek XVIII. századi címeres szimbólumos könyvjegyén ugyanezt látjuk. Itt érdemes megfigyelni azt is, hogy a grófi ranggal rendelkező főpap címerét a kilencágú korona díszíti, s fölötte lebeg a hatbojtos kalap (27).

A főpapok számára készült, s az egyházi oligarchia jelképeit felhasználó heraldikus ex librisek talán a legkevésbé változatos, szinte teljesen hasonló kivitelezésű lapok. Úgy tűnik, esetükben a grafikus fantáziáját csak fékezte a kötelező szimbólumok megszabott jelentése.

A *gyógyászat*, a *kémia*, a *geográfia*, az *asztronómia* művelőinek ex librisein orvosi műszerek, mérőműszerek találhatók. Johann Christoph Harrer német orvos címeres ex librisén a tömött könyvespolc a tudást szimbolizálja, míg a csontváz és a lombik az orvosi foglalkozásra utalnak (28). *A tudományokkal, irodalommal, zenével, képzőművészetekkel* foglalkozók könyvjegyeit a tudás, a művészetek szimbólumai díszítik. A marosvásárhelyi gyűjtemény egyik XIX. századi ex librisén az egyszerű szöveges lapon a *bét szabad művészet* minden jelképe megtalálható (137).

A halál, az elmúlás gondolatát megjelenítő jelképek (a koponya, a csontváz, a homokóra) nem mindig a könyvgyűjtő foglalkozására utalnak, gyakran ezekkel lopja be a készítő művész saját hangulatát, életérzését az ex libris motívumai közé. A nemzetközi katalógusok könyvjegyei között gyakran találkozhatunk a *emento mori* ilyenfajta ábrázolásával.

A nemzetközi ex libris-katalógusokban találkozhatunk olyan név nélküli könyvjegyekkel is, melyeknek témája hasonló a közkezen forgó szentképekéhez: Krisztus és valamelyik apostol, Szűz Mária a kiseddel vagy angyalokkal körülvéve, és más, hasonló témájú ábrázolások. Legtöbbjükön csak a képet magyarázó felirat található. Könyvjegy funkciójukat nem is a feliratból következtetjük ki, hanem abból a tényből, hogy általában egyházi könyvtárak köteteibe ragasztva, ex librisként használták őket. A marosvásárhelyi gyűjteményben is láthatunk egy XVII. századi szentképes lapot, amely az 1636-os alapítású mikházi ferences kolostor egyik kötetében könyvjegy funkciót tölt be (115).

A készítők gyakran használják a *pálmafa* és az *életfa* szimbólumot. Katalógusunkban a XVII. században Ludwig Christoph Schefer marburgi könyvgyűjtő (117) és Christian Schoettgen XVIII. századi könyvtulajdonos (118) ex librisein találkozunk az életfa allegóriájával. Karl Gottlieb von Guichard ex librisén a pálmafa mellett található sok más szimbólum azt jelzi, hogy a XVIII. században élt porosz ezredes a tudományok és a művészetek kedvelője is volt (122).

Az ex libris foglalkozásra utaló szimbólumai között találkozunk *éremgyűjtésre* utaló érmekkel (121), *bankár* foglalkozásra utaló pénzérmékkel (29).

Természetes, hogy a könyvnek szolgáló ex libris legkézenfekvőbb szimbóluma éppen a *könyv*. Az ex libris-funkcióval rendelkező mindenfajta tulajdonosjegyben találkozhatunk a könyvvel mint témával: a kódex miniatúráin éppen úgy előfordul, mint a legrégebbi fa- vagy rézmetszetes lapokon. Gyakoribb használata a XVIII. századra tehető, amikor a polgárság körében mind jobban teret hódít a könyvgyűjtés, a könyvvel való foglalkozás. Természetesen a heraldikus ex librisek díszítőmotívumai között is előfordul. Gyűjteményünk egyik szép címeres könyvjegye a londoni Királyi Orvosi Társaság egyik tagja számára készült a XVIII. században (31). Érdekessége, hogy az orvos foglalkozását nem a megszokott gyógyításhoz kötődő jelképek, hanem egyszerűen a könyv, mint a tudás és a tanulás szimbóluma jelzi. Az olasz piacenzai teológiai kollégium XVIII. századi könyvjegyének két, kezében könyvet tartó alak a központi figurája. A marosvásárhelyi gyűjteményben megtalálható Domenico Terres, az 1700-as években Nápolyban tevékenykedő könyvkereskedő könyvjegye, amelyen természetes a könyv jelenléte (136), amit megtalálunk több XX. századi erdélyi könyvgyűjtő ex librisén is (138, 139, 141, 142). A könyv mint téma számtalan megoldást kínál a tulajdonos tudáshoz, tanuláshoz való kapcsolatának megjelenítésére. Egymásra halmozott kötetek, könyvespolcon sorakozó könyvek jelzik, hogy az ex libris megrendelője tudásának állandó gyarapítására használja a könyveket. Az ex libris-készítők nagyon változatos formában ábrázolják a könyv és az ember viszonyát. A könyv mindenekelőtt a tudás, az ismeretek forrása. Gyakori a *Homo legens*, az *olvasó ember* motívuma. Népi öltözetben, népi díszítésű faragott könyvespolc előtt ülő író férfi alakja látható a katalógus egyik, a XX. század első felében készült erdélyi könyvjegyén (140). Az egymásra halmozott könyvek a megismerés, a műveltség, a tudás forrásai, de egyfajta teherre utaló szimbólum is. Az ex libriseken a *könyv* és *gyermek*, *könyv* és *akt* motívummal is találkozunk. A szimbólum gyakorisága arra utal, hogy a könyv az ember állandó kísérője.

Az ex libris fejlődéstörténete jól tükrözi, hogy a különböző korokban hogyan alakult a társadalom könyv iránti érdeklődése. Amilyen mértékben szélesedik a könyvgyűjtők tábora, olyan mértékben gazdagodik a könyvjegyek tematikája. A könyvgyűjtők soraiban megjelenik a polgári rétegből származó értelmiségi, akinek könyvjegyén a címer helyett szellemi érdeklődésének szimbolikus ábrázolását találjuk. Ezzel mindinkább előtérbe kerül a tulajdonos személye. A címeres ex librisek esetében ez leginkább a feliratokban érhető tetten, amelyek ettől kezdve a tulajdonos neve mellett mind több és több információt nyújtanak a tisztségek, címek közlésével. A könyvgyűjtő személyére való fokozott odafigyelés odáig terjed, hogy arcképes lapok születnek. Mind hangsúlyozottabbá válik a tulajdonos könyvhöz kötődésének megjelenítése is. Ennek egyik jellegzetes megfogalmazását a reprezentatív könyvtárbelsőt ábrázoló lapokon láthatjuk.

Könyvtárbelsőt ábrázoló ex librisek

Az ilyen könyvjegyek az ex libris-tulajdonos bibliofil érdeklődését, esetleg könyvtárteremtő elképzelését jelzik. Természetesen olyan ex libris is akad ezek között, mely mögött kevesebb a valóságháttér, inkább egy eszményített vágyálom, a *de jó lenne!* megjelenítéséről van szó. Jó példája ennek Christian Gottlieb Jöchernek, a lipcsei Egyetemi Könyvtár vezetőjének, a máig használt tudóslexikon összeállítójának egy képzeletbeli könyvtárbelsőt ábrázoló ex librise. A marosvásárhelyi katalógusban Jöcher egyébként nem ezzel, hanem egyik címeres könyvjegyével szerepel (23). A neves lipcsei tudós könyvtárbelsőt ábrázoló ex librisének mása ugyanakkor megtalálható barátja, az ugyancsak Lipcsében élő költő, Johann Christoph Gottsched könyvjegyén is. Az ismeretlen, de feltehetően egyazon készítő keze alól kikerülő könyvjegyek másik közös motívuma az előtérben álló Minerva alakja. „Plágiumra” nem kell gondolni, csupán ugyanazon ábrázolási mód felhasználásáról van szó. Motívumkölcsonzásra, az azonosságnak erre a fajtájára egyébként már a XVI. századtól van példa.²⁵

Az egyik, katalógusunkban is szereplő könyvtárbelsőt ábrázoló ex librist – amelyen díszes keretmotívumok dominálnak – Martin Tyroff készítette Wilhelm Alexander Balaus brünnei könyvgyűjtő számára (132). A kis könyvtárteremben látható nyitott könyvek, a földgömb, a körző, a vonalzó és más szerkesztéshez szükséges rajzszerek inkább a tudományművelés attribútumai. Nagyon sok hasonló ábrázolással találkozunk a XVIII. századi kiadványok címlapdíszei között, ezért úgy véljük, hogy ez esetben sem az ex libris-tulajdonos könyvtárát akarta a készítő megörökíteni.

A XVIII. században elsősorban Németországban terjed el a könyvtárbelsőt ábrázoló ex librisek divatja. Hogy Európában mennyire elterjedt ez az ex libris-téma, azt Sir Arthur Vicar könyve bizonyítja, aki már 1893-ban 283 ilyen könyvjegyet ismer.

²⁵ Anneliese SCHMITT, *Deutsche Exlibrisse ...*, Leipzig, 1986, 149.

Katalógusunkban is megtalálható közülük néhány reprezentatív példány: a neves német bibliofil, Konrad Zacharias Uffenbach könyvjegye (130) rózsafüzéres keretben egy mélyen benyúló könyvtárbelső jelzi, hogy a könyvjegy tulajdonosa valóban szépen rendezett, gazdag gyűjteménnyel rendelkezik, sőt az előtérben álló érmés láda üzenete szerint a frankfurti szenátor éremgyűjtéssel is foglalkozott. A könyvtárbelső jobb és bal oldalán lévő, művészetekre és tudományokra vonatkozó szimbólumok pedig a tulajdonos érdeklődési körére utalnak. Karl Stephan Jordan, a berlini Tudós Társaság elnöke, a felvilágosult porosz uralkodó, Nagy Frigyes barátja több egymásba nyíló könyvtártermet ábrázoló *ex libris* tulajdonosa (131). A bibliotékában foglalatostkodó férfialakok, puttók azt szimbolizálják, hogy a tulajdonos a könyveit másokkal is szívesen megosztja. (*C. S. Jordani, et amicorum*) (C. S. Jordané és barátaié). Karl Ferdinand Hommelin lipcsei jogtudós, egyetemi tanár *ex libris*e (133) perspektíva szempontjából kevésbé sikerült rézmetszet. Itt nem is annyira a könyvtárterem méretei, inkább a tudományokra, művészetekre utaló képek, szobrok, eszközök dominálnak.

Arcképes ex librisek

Már a kódexek korában is gyakran bekerült a könyv tulajdonjegyei közé a megrendelő vagy a megajándékozott portréja. Ez a gyakorlat a könyvnyomtatás megtalálása után sem szűnt meg. A kor viseletét megörökítő arcképes lapok a reneszánsz ember önértékelését, rendi tudatát tükrözik.

Az egyik legrégebbi fametszetes könyvjegyen, amely 1498-ban készült Telamonius Limberger bázeli püspök számára, a tulajdonos kis címerét is megtaláljuk, de a középpontban a patrónusa előtt térdeplő püspök alakja áll. A metsző Konrad Schallius 1547-ben készült *ex libris*ének középpontjába a tulajdonos mellképét helyezte. A könyvjegy felirata Schallius származását, foglalkozását közli.

Walther Bernhardus, belső-ausztriai kancellár nagy formátumú *ex libris*ének készítője 1573-ban metszette fába a könyvtulajdonos mellképét. Bernhardusnak ismert egy másik, heraldikus könyvjegye is.

A magyar vonatkozású arcképes *ex libris*ek között kiemelkedő helyen áll a költő és hadvezér Zrínyi Miklós XVII. századi könyvjegye. Egy ugyancsak az 1600-as években készült magyar arcképes lap Szelepcényi Györgyöt, Magyarország primását, királyi helytartóját ábrázolja. Az ovális alakú, alul a családi címet is feltüntető metszet érdekessége az, hogy maga Szelepcényi metszette, aki Pázmány Péter esztergomi érsekről is több arcképes rézmetszetet készített. Máiig vitatott kérdés, hogy ezeket az *ex libris*ek közé lehet-e sorolni.²⁶ A XVIII. században készíti el Falka Sámuel budai nyomdász és metsző a neves történetíró, egyetemi tanár, Cornides Dániel egyszerű, kör alakú portrés *ex libris*ét.

²⁶ Az Esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár *ex libris*-lajstroma az egyik arcképes lapot könyvjegyként tartja nyilván. (*Index Signorum...*, i. m. 30.)

Ugyancsak ebben a században készültek Fuchs Ferenc nyitrai püspök és Zádányi Vitéz János arképes *ex librisei*. Ez utóbbit maga a tulajdonos metszette.

A Teleki–Bolyai Könyvtárban mindössze két arképes *ex librist* találtunk. Közlük az egyik a XVII. századi neves erdélyi könyvgyűjtő, a szászok grófja, Valentin Frank von Frankenstein portréját ábrázolja (129).

Történelmi eseményre utaló ex librisek

Néhány régi *ex libris* témája történelmi eseményekre utal. A Heidelberg 1622-ben történt megszállását követő évben a választófejedelem, Maximilian von Bayern herceg úgy dönt, hogy a híres heidelbergi palatinusi könyvtárat XV. György pápának adományozza. Mielőtt azonban a könyveket a Vatikánba küldené, minden kötetet a Bajorország címerét ábrázoló és az adományozás tényét leíró latin szövegű *ex libris*szel lát el. Ugyancsak a harmincéves háború eseményeihez kötődik témájában az az *ex libris*, amely egy könyvszákmányolás tényére utal. A svédek 1631-ben, Würzburg bevételkor zsákmányul ejtették a jezsuita kollégium könyveit azzal a céllal, hogy azokat a Gustav Adolf által alapított upsalai könyvtárba vigyék. Ismeretes, hogy a nördlingeni csata után, 1634-ben a császári sereg a könyvek nagy részét visszaszerezte, majd Würzburg város visszavásárolta őket a kollégium számára. Az esemény rövid leírását a kalandos sorsú könyvekbe helyezett *ex libris* tartalmazza.²⁷ A következő századból való az a könyvjegy, mely Küstrin porosz város 1758-as orosz feldúlására utal. Az *ex libris* tulajdonosának könyvtára áldozatul eshetett a támadásnak. A rendíthetetlen könyvgyűjtő egy évvel később, Berlinbe áttelepedve újrakezdi a könyvvásárlást. Ekkor készített el Glassbach metszővel azt a könyvjegyet, mely egy bombatalálatot kapott könyvtárat ábrázol, és a megsemmisítés, majd az újrakezdés dátumát is feltünteti.

Tájábrázolás

A témás *ex libriseken* már a XVI. századtól kezdve megjelenik a tájábrázolás is. E tájak nagy része fantáziakép. A készítő ideális, képzeletbeli tájat helyez a kisgrafika középpontjába, bár akad közöttük néhány valóságos, természetű rajz is.

Gyakran találkozunk hangulatot, érzelmet kelthő tájábrázolással, máskor az *ex libris* jelmondatának képi megjelenítésére szolgál a természeti környezet. Ebben az esetben az alkotóművész fantáziája igazán csaponghat. Arra is találunk példát, hogy a kinti tájat egy ablakon vagy kapun keresztül látjuk. Johann Daniel Olenschlager, XVIII. századi osztrák könyvgyűjtő nagyméretű *ex librise* azért érdekes, mert az ábrázolás egy nyitott könyvtárteremből enged kitekintést a szökőkutas parkrészletre.

²⁷ BARCSAY Andrásné Weissenbach Jeanette, *Az exlibris és a könyv*, in *Magyar Könyvszemle*, LXVI, 1942, 41–42.

Emberalakok vagy mitológiai figurák is benépesíthetik a helyet. Épületek, romok, folyók, hegyek, mezők, kertek, ligetek jelennek meg a kis lapokon, de a művész gyakran fák, virágok, állatok ábrázolásával jeleníti meg az élő természetet. Ez esetben a felhasznált motívumok általában szimbólum értékűek, vagy a tulajdonos jelmondatának képi megjelenítésére szolgálnak. A művészek az állatvilág közismert szimbólumrendszerének megfelelően az elmélyült, kitartó tanulás, olvasás jelképeként a baglyot, az örök szorgalom megtestesítőjeként a méheket, a hűség jelképeként a kutyát ábrázolják.

Katalógusunk egyik allegóriára épülő tájképes ex librisének készítője a német jogtudós, Friedrich Karl Moser jelmondatát: *Aus dem Guten das Beste* (A jóból a legjobbat) illusztrálja, amikor a virágból a legjobbat, a mézet összegyűjtő méheket helyezi egy romantikus táj középpontjába (124). Friedrich Christian Ludwig XVIII. századi természettudós ex librisén ovális keretben tájképet látunk, a munkát jelképező méhkassal (123). Albrecht Haller svájci természettudós könyvjegyének készítője a tájba helyezett lárvá-hernyó-pillangó hármásával a *Non tota perit* (nem minden semmisül meg) jelmondatnak azt az értelmezését sugallja, hogy a dolgok nem semmisülnek meg, hanem átalakulnak (125).

Tájba helyezett épületek, kastélyok is megjelennek a grafikai lapokon. Katalógusunkban a hallerkői Haller Ferenc gróf számára készített nyomdai könyvjegyen egy idealizált kastélyt láthatunk (144).

A XIX–XX. századi könyvjegyeken már a belakott táj, esetleg egy iparosult városrész is megjelenik. A marosvásárhelyi könyvjegyek között ez utóbbira jó példa Darvas Imre székesfehérvári könyvgyűjtő ex librise (145). Halász Magda marosvásárhelyi könyvgyűjtő számára 1927-ben készített ex libris zsúfolt jelképei között Krisztus-fej, a Szentírás titkait őrző láncok lefejtői mögött templom és gyárépületek láthatók (143).

AZ EX LIBRISEK SZÖVEGE

A régi ex librisek esetében egyértelmű a latin nyelv használatának elsősege. A könyvjegyek legtöbb fajtáján – a heraldikustól a portrés lapokon át az egyszerű szöveges címkékig – a tulajdonos neve és a rá vonatkozó egyéb információk latin nyelvűek. A szöveg a XVI. századtól a könyvjegy szerves részévé válik. Dürer használja a tulajdonos neve előtt a „*Liber...*”, később pedig a többes számú „*Ex libris...*” megjelölést. Ettől kezdve számos könyvjegyen megtalálható az *ex libris* (könyvei közül való) szókapcsolat, melynek az elmúlt századokban több változata is létezett: *Liber...* (...könyve), *Ex libris bibliothecae...* (...könyvtárának könyve), *Ex bibliotheca...* (...könyvtárából), *Ex mea bibliotheca...* (az én könyvtárámból), *Ad libros...* (...könyvei közül), *In usum...* (...hasznára), *Ex Museo...* (...gyűjteményéből), *Me possidet...* (...birtokomban), *Patronus libri...* (...könyvek tulajdonosa) stb. Ezt követi a tulajdonos nevének latinizált formája, a reneszánsz kortól pedig a személyére – származására, címeire, foglalkozására – vonatkozó adatok is. Ennek a szövegnek változó a hosszúsága. Van úgy, hogy egy- vagy kétsoros felirat formájában csak a címer körül jelenik meg, de gyakori

a címer alatti, a szöveg számára rajzolt ablak használata, ahová a megrendelő kívánságának megfelelően az életrajzi vonatkozású adatok kerülnek, különösen a főrangú egyháziak és világiak esetében valamennyi cím és rang. Szerencsés esetben még azt is megtudhatjuk, hány éves volt a könyvtulajdonos, amikor elkészült számára az ex libris. A kevésbé ismert possessorok esetében jó szolgálatot tesznek az ilyenfajta információk. Jól példázza ezt katalógusunk 71. szám alatt szereplő címeres könyvjegye.

A legtöbb régi ex librisen a tulajdonos választott jelmondata is olvasható, amely az ex libris alján vagy a képes ábrázolás fölött elhelyezett szalagon egyaránt megjelenhet. A bibliai és az ókori szerzőktől kölcsönzött idézetek, a tulajdonos eszményeit, célkitűzéseit tömören megfogalmazó gondolatok segíthetnek a könyvgyűjtő egyéniségének megismerésében. Érdemes megfigyelni neves személyiségek választott jelmondatait. A George Washington ex librisén olvasható latin nyelvű jelmondat (*Exitus acta probat*) jelentése: az eredmény a cselekedet próbaköve. A szöveg sok esetben a tulajdonos könyvhöz való viszonyáról, a gyűjtés céljáról tájékoztat. Erre példa az először Pirckheimer ex librisén megjelenő gondolat: *sibi et amicis*... (övé és barátaié), amely a következő századokban többször is visszatér, jelezve a gyűjtőknek azt az önzetlen szándékát, hogy könyveiket mások is használhassák. Közismert, hogy a neves francia bibliofil, Jean Grolier a könyveire nyomatja a nemes szándékról tanúskodó szöveget: *Jo. Grolieri et amicorum* (Grolierié és barátaié). Az ilyenfajta igyekezetnek több megfogalmazási formája is ismert: *nostrum et amicis* (mienk és barátainké), *Patriae et amicis* (a hazáé és a barátoké), *für meine Freunde und mich* (barátaimnak és nekem). Az önzetlenség szinte túlzott megfogalmazásával találkozunk Christian Carl Ludwig von Savigny könyvjegyén: *Non mihi, sed aliis* (nem nekem, hanem másoknak). Természetesen ennek ellenkezője is létezik, ami talán a könyvek féltéséből ered, s egyenesen tiltó szöveggént jelenik meg a könyvjegyen: *nunquam amicorum* (sohasem a barátoké).

Az ex libris szövege esetenként a könyv visszaadására figyelmezteti a kölcsönkérőt. Ezek a mondások gyakran azt jelzik, hogy az elmúlt korokban is divatos lehetett az effajta „széptolvajlás”. A felszólítás nem egy esetben valóságos fenyegetéssé, átokká fajul. Ennek egyik nagyon régi példája még a XIII. századból származik. Ma egy, a British Library-ban őrzött kódex latin nyelvű sorai a legkegyetlenebb átokkal sújtják a kötet eltulajdonítóját. Különösen a német nyelvterületen gyakoriak ezek a fenyegető szövegeket hordozó könyvjegyek.

Vargas-Macciucca Thomas herceg ex librise egészen sajátos szöveget tartalmaz. A könyvtári ordók (törvények) mintájára tizenöt pontban foglalja össze a latin nyelvű felirat, hogyan kell bánni a könyvvvel.²⁸

Az ex libriseken szöveg helyett gyakran látni *kezdőbetűket*, melyek a tulajdonos monogramját, címeit, máskor a választott jelmondat szavainak kezdőbetűit fedik. Példaként álljon itt az eichstätti Johann Georg Werdenstein címeres ex librisén található betűsor: N. O. O. P., amely a *Non Omnibus Omnia Placent*, (nem minden tetszik mindenkinek) szólás rövidítése. Az ex libris vizsgáloinak

²⁸ VARJÚ Elemér, *Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása*, i. m., 395.

az ilyenfajta rövidítések gyakran komoly gondot okozhatnak, mint ahogyan ezt a nemzetközi katalógusok megfektetlen betűsorai is jelzik.

Természetesen a jelmondatok leggyakrabban latin nyelvűek, de találkozhatunk görög, illetve héber nyelvű idézetekkel, s nemzeti nyelvű szövegekkel is. Előfordulhat, hogy ugyanazon a könyvjegyen a jelmondat több nyelven is megjelenik. Egyik korai példája ennek egy Hektor Pömmér, nürnbergi prépost számára készített könyvjegy. Az 1525-ben Dürer által készített fametszetes lapon a *tisztának minden tiszta* jelmondat héber, görög és latin nyelven olvasható.

A nemzeti nyelvű jelmondatokat illetően arra kell különösen vigyázni, hogy a név nélküli ex librisek esetében a tulajdonos nemzetiségének meghatározásakor nem mindig irányadó a szöveg nyelve. Különösen gyakori, hogy német vagy magyar tulajdonos francia nyelvű szöveget használ könyvjegyén.

A magyar ex librisek esetében is csak a XIX. század elejétől kezd elterjedni a magyar nyelvű szöveg használata, bár az intézményi könyvtárak ex librisein ezután is találkozunk latin nyelvű szöveggel.

A XIX. század végén az *ex libris* szókapcsolat főnevesülésével egyidejűleg szinte a legtöbb európai nemzetenél hangsúlyozott törekvés indul meg a latin kifejezés lefordítására. A kísérletek számos változatot eredményeznek: a különböző nemzetek *marque de livres*, *marque de possession*, *bookplate*, *boekmerken*, *Bucheignerzeichen*, *Buchzeichen*, *könyvjegy*, *könyvtárjegy* kifejezéseket igyekeznek meghonosítani. Hogy mennyire sikerült ez a kísérlet, azt egyértelműen az *ex libris* megnevezés használatának máig élő gyakorlata jelzi.

AZ EX LIBRIS MÉRTEI

Az a tény, hogy a régi ex librisek között az egészen kis formátumútól kezdve a ma emberét csodálkozásra késztető, óriás példányokig úgyszólván minden méret előfordul, egy egészen kézenfekvő dologból adódik: a tulajdonos gyakran a könyv nagyságához igazította a megrendelt könyvjegy méreteit. Kis alakú kötetekhez kicsi, nagy fóliánsok számára nagy ex librist készíttetett. Ezzel magyarázható az is, hogy a könyvtulajdonosok sokszor több, különböző méretű könyvtárjegyet is rendelnek. A XVI. század második feléből való például az Ulrich zu Mecklenburg herceg különböző nagyságú könyvei számára készített tízes ex libris-sorozat. Az ingolstadti Dr. Martin Eisengrein tizenöt ex librist rendelt magának. Johann Aegolph von Knoeringen augsburgi püspök öt különböző nagyságú ex libris tulajdonosa, amelyből Marosvásárhelyen is található, a frankfurti Zacharias Konrad Uffenbach könyveibe négy más-más méretű könyvjegyet ragaszt, a marosvásárhelyi Teleki Könyvtár alapítója, Teleki Sámuel két különböző nagyságú ex librist használ kis és nagy formátumú kötetei megjelölésére.

A legnagyobb ex librisek közül említsük meg az augsburgi Hans Burgkmair számára készült 50 cm hosszú és 40 cm széles fametszetes lapot, amelyet a reneszánsz kori könyvgyűjtő minden bizonnyal gigantikus méretű bibliai és atla-

szaik számára rendelt. A szakirodalom a legkisebb, mindössze 12×6 milliméteres ex librist Comte Jaquet francia bibliofilnek tulajdonítja, ennél valamivel nagyobb Johann Baptist Gädner 19×16 milliméteres könyvjegye. A marosvásárhelyi gyűjtemény legnagyobb könyvjegye 380×230 mm (81), míg a legkisebb 15×15 milliméteres pecsét ex libris (2b).

A MAROSVÁSÁRHELYI GYŰJTEMÉNY

A konklúziók a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár ex libriseinek vizsgálatából adódtak. Érdekes, hogy egy mindössze 236 könyvtárjegyet számláló kis gyűjtemény is magán hordozza a nemzetközi ex libris-katalógusok ezres nagyságrendű kollekcióinak jellegzetességeit.

A legtöbb ex librist a könyvek első kötéstáblájának belsejére ragasztották, ritkább esetben a hátsó kötéstábla belsején vagy az előzéklapon, esetleg a címlap verzóján található a könyvjegy. A könyvkötő néhányat még a nyomdában illesztett a könyvbe. Arra is van példa, hogy az ex librist a tipográfiában rányomták egy papírra, amelyet a könyvkötő előzéklapként kötött be a kötetbe. A gyűjtemény legnagyobb formátumú ex librise szintén előzéklapként szolgált (81).

A marosvásárhelyi gyűjtemény zömét a szokványos grafikai úton előállított, beragasztott ex librisek teszik ki, de az érdeklődő talál néhány másfajta könyvjegyet is. Előfordul néhány bélyegszerű, könyvbe ragasztott lap, amelyeknek szövege egyértelműen azt jelzi, hogy a tulajdonos megjelölésére szolgáló könyvjegyről van szó. Van közöttük heraldikai elemekre épülő (196, 197), és egyszerű szöveges is (195). A két, XIX. századi címeres, jelmondatos bélyeg ex librist a Josika család két könyvgyűjtő tagja használta, s csak a keresztnévükkel egészítették ki az egyébként teljesen azonos lapokat (86, 87).

A marosvásárhelyi könyvtár régi könyveiben szinte valamennyi ex libris-fajta megtalálható. Szóltunk arról, hogy a könyvbe ragasztott ex librist, a tulajdonos megjelölésének ezt az évszázadokon keresztül használt formáját a XIX. század derekától lassan felváltja a pecsét használata. Intézmények, sőt néha magánszemélyek is ezt a könnyebben kezelhető tulajdonosjegyet alkalmazzák. Sokan úgy vélték, hogy a beragasztott könyvjegynél biztonságosabb, minthogy a könyv lapjára nyomott pecsét nehezebben távolítható el. Igaz, van példa arra is, hogy értékes régi könyvekből a *cultus flaccianus* használatával drasztikusan távolították el a pecsétet. Ennek a megjelölésnek az is hátránya még, hogy a gondatlanul használt, rossz helyre tett könyvpecsét nagyon elrútította egy-egy régi könyv címlapját vagy szöveges oldalát.

A nemzetközi pecsét ex libris-hagyaték néhány darabja ugyanakkor azt jelzi, hogy az idők folyamán művészi kivitelezésű heraldikus és szimbólumos pecsétek is születtek.

A műfaj bemutatása céljából katalógusunkba bevettünk néhányat a marosvásárhelyi könyvtár több ezer pecsétjegyéből, elsősorban olyanokat, amelyek szövegüknél, formájuknál, esetleg díszítőelemeiknél fogva közelebb állnak a tulajdonképpeni ex librishez. Korábbi használatukat jelzi például egy párizsi

apátság XVIII. századi pecsét-könyvjegye (194), vagy az erdélyi hallerkői Haller Gábor XVIII. század végén, XIX. század elején készült pecsét ex librise. A tulajdonos nevét itt egy egyszerű fektetett ovális keret övezi (193). Marosvásárhelyre került a leideni egyetemi könyvtár egyszerű szöveges pecsét ex librise, mely odáig megy a szűkszávúságban, hogy az intézmény nevét is rövidítve (*Acad. Lugd.*) adja meg (183).

Nem volt értelmű Sigismund Gottlieb Hilliger lipcsei jogtudós arcképes lapjának ex libris-funkciója. Ez az 1743-ban készült rézmetszet a tudós mellképét és egészen kis címerét ábrázolja. A kép alatti szövegből hiányzik az ex librisre való utalás. Mégis úgy véltük, helye van itt, mert még ha a portrés kis metszet nem is kimondottan ex librisként készült, azzal, hogy könyvbe ragasztották, minden bizonnyal a kötet tulajdonosát akarták megjelölni. Ezért vettük be a katalógusunkba (128).

A katalógus egyik ex librise azért hívja fel magára a figyelmet, mert a könyvjegyhasználat egy meglehetősen szokatlan módját jelzi. Ernst Friedrich Keller, XVIII. századi német könyvgyűjtő Christian Friedrich Schnauss – tudományok és a művészetek szimbólumára épülő – könyvjegyét önkényesen alakítja át önmaga számára: kitörli az előző tulajdonos nevét, egyedül a közös Friedrich keresztnévnek kegyelmez meg, a többit a magáéval helyettesíti. Szerencsére a kihúzott név komponenseit sikerült kibetűzni, így a katalógusban mindkét possessor nevét felvehettük (32).

Van példa arra is, hogy ugyanazt a könyvjegyet egy család két tagja is használja. Ennek egyik érdekes formájával találkozhatunk az osztrák Pelser család XVIII. századi nyomtatott szöveges ex librise esetében. Itt az egyszerű vonalas keretbe foglalt német szöveg azt jelzi, hogy Johann és Joseph Pelser közös könyvgyűjteményéből való a könyvjegyet hordozó kötet (*Aus der Bücher Sammlung der Herrn Johann und Joseph v. Pelser.*) (175). Természetesen a heraldikus ex librisek között van a legtöbb példa arra, hogy ugyanazt az ex librist a család több tagja is használja. Sok esetben nemcsak a címer ugyanaz, hanem a járulékos elemek, az ex libris díszítőmotívumai, sőt a választott jelmondat is. Példaként említhetjük a losonczi Bánffi család ex librisét. Bánffi Györgynek, Erdély gubernátorának, és Bánffi Dénes főispánnak az ex librise teljesen azonos, csak a tulajdonosnév és a hozzá tartozó címek változnak (33, 34).

Az osztrák Guarient család címerét két XVIII. századi könyvtulajdonos is használja. Az egyik könyvjegy készítője a bécsi Kenckel (46), a másik azonban nem az ő munkája, ezen más díszítőmotívumokat és más díszkeretet találunk (47), sőt az ex librisek latin nyelvű jelmondata is különbözik.

A katalógus néhány ex librise két-három változatban is szerepel. A könyvgyűjtők közül sokan többször is készíttettek maguknak könyvjegyet. Van eset, hogy ugyanaz a művész kivitelezte az újabb változatot is, néha azonban más metsző keze alól kerül ki az új ex libris. Egy újabb könyvjegy igénye nem feltétlenül abból ered, hogy az első változat nem tetszett a megrendelőnek, a könyvtulajdonosok inkább címük, rangjuk változásait akarják az új ex librisen jelezni. A különböző nagyságú és formájú ex librisek pedig, mint már említettük, azért születnek, mert sok könyvgyűjtő kis és nagy formátumú könyvei számára kü-

lönböző méretű könyvjegyet használ. Katalógusunkban is jól látható, hogy több tulajdonos második ex librisén megjelenik például a rendi lánc, a Szent István-rend nagykeresztjével, amely egyértelműen azt jelzi, hogy az illető könyvtulajdonos időközben megkapta ezt a rendfokozatot is. Mária Terézia névbetűit viselő rendjel látható például Paris zu Wolkenstein et Trostburg XVIII. századi osztrák államférfi címeres ex librisének második változatán (79), valamint az egyik név nélküli, XVIII. századi címeres ex libris második varián-sán is (109).

Georg Jakob von Köpff német bankár címeres-szimbólumos könyvjegyének két változata is megtalálható a gyűjteményben (29). A bankárfoglalkozást jelző szimbólumok változatlanok mindkét variáns on, ezzel szemben a második címer módosulást jelez, a korábban osztatlan pajzs negyedelve, azaz négyes osztásban és egy új címerképpel (kerék) gazdagodva jelenik meg. Ennek az ex librisnek az is érdekessége, hogy valaki a név mellé az ex libris-tulajdonosra vonatkozó információként beírta, hogy az augsburgi bankár 1771-ben két és félmilliós adóssággal csődöt mondott, s a városháza börtönében halt meg.

Johann Baptist Terme bécsi kanonok XVIII. századi címeres ex librisének két változata is megvan a marosvásárhelyi gyűjteményben. Érdekes, hogy mindkettő felirata teljesen azonos, a tulajdonos ugyanazon funkcióit sorolja fel, de a második variáns on az előzőtől eltérően a mitra és a pásztorbot is megjelenik. Ezenkívül még egy eltérés észlelhető: a második változaton a címerpajzsban ugyanaz a csillagokkal körülvett obeliszk fejjel lefelé áll, azaz a talapzata került felülre (73).

Teleki Sámuel, a marosvásárhelyi könyvtár alapítója címeres ex librisének négy változatát is ismerjük (61). Ezek nem sokban térnek el egymástól, megrendelésüket az tehette szükségessé, hogy Teleki a könyvek formátumához il-lő, különböző nagyságú ex libris-variánsokat akart használni. Ugyanakkor az egyforma méretű, mégis eltérést mutató variáns bizonyosan egy újabb rendelésre készült. A negyedik változat érdekessége az, hogy a rendi lánc SS (Sanctus Stephanus) összetevőjének S betűi fordítva jelennek meg. Valószínűleg a met-szet levonásakor csúszhatott be ez a hiba, amely végül is egyedivé tette ezt a könyvjegyet.

Az ugyanazon tulajdonos számára készült ex libris-változatok között olyan eset is előfordul, amikor a készítő az előzőtől teljesen különböző könyvjegyet alkotott. Katalógusunkban érdekes példát talál erre az érdeklődő. Franz Trautmannsdorf de Tozenbach osztrák könyvgyűjtő két címeres ex librise sok-ban különbözik egymástól (75). A második ex librisen a címet körülvevő járú-lékokként zászlók és más hadijelvények jelennek meg. A legjelentősebb eltérés az, hogy míg az első ex libris névfelirata és jelmondata is latin nyelvű, a másod-ik ex librisé gót betűs német szöveg. Mivel a legtöbb szakkatalógus csak a né-met nyelvű változatot ismeri, így a marosvásárhelyi latin szövegű első variáns érdeklődésre tarthat számot.

Joachim Windhaag német könyvgyűjtőnek szintén két címeres ex librise sze-repel katalógusunkban (17). Az egyik 1654-ben, a másik 1656-ban készült. Ez-zel szemben a grazi egyetemi könyvtárban egy 1661-ben készült variáns talál-

ható. A marosvásárhelyi 1656-os ex librisen a címert körülvevő díszítés gazdagabb, mint a két évvel korábban készült könyvjegye.

A Franz Georg von Giannini olmützi és pozsonyi kanonok ex librisének más-más változatait ismerik a német, az olasz és az osztrák katalógusok. A marosvásárhelyi, amelyen a címer mellett nem szerepelnek a főpapi státusra utaló jelvények, (44) ezek szerint nem ismert.

Marosvásárhelyen három változata is megtalálható Maximilian Ludwig Breiner osztrák könyvgyűjtő címeres ex librisének (6). A három variáns közül az első címerpajzsa különbözik a másik kettőtől, s a gazdag barokk díszítés is eltérést mutat. Az első változat címertartó alakjai eltérnek a másik kettőn található azonos alakoktól. A címer alatt lévő szöveg sem hasonló. A konkordanciák kikeresésére felhasznált katalógusok csak az első variánst ismerik.

Katalógusunk legújabb ex librise a Svájcban élő Teleki Miklós számára készült. Ennek a címeres könyvjegynek az az érdekessége, hogy készítője a széki Teleki család eredeti címerét teljesen leegyszerűsítette, s az eredetileg kettős hasítású, három vágású címerpajzsból csak a középpajzs címerállatát használta fel: az ágaskodó, mellső lábai között gyökerestől kitépett fenyőcsemetét tartó kecskét (93).

A gyűjteményben van néhány különleges, egyedi darab is. Ilyen például bethleni Bethlen Lajos erdélyi könyvtulajdonos XVIII. századi színes könyvjegye. Ez lényegében egy előre nyomtatott keret, amelyet kézzel színezték ki, és írták be a tulajdonos nevét, az évszámot és a választott jelmondatot (187). Szabó András ajándékozási ex librise ugyancsak kézzel írott. Az erdélyi tulajdonos 1797. április 6-án rajzolta ezt a könyvjegyet, egy a marosvásárhelyi kollégium könyvtárának ajándékozott kötet számára. Az ajándékozást jelző szöveg latin nyelvű, a választott jelmondat francia: *l'amour me conduit* (188). Ugyancsak egyedi példánynak véljük a gyűjtemény legrégibb darabját, szathmári Paksi Mihály 1568-as ajándékozási szöveges ex librisét, amely reményeink szerint ettől kezdve méltó helyet fog elfoglalni a XVI. századi kis számú, magyar vonatkozású ex librisek sorában (1).

A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár possessorainak jegyzékét a katalógusban található könyvjegygyűjtemény egészíti ki. Az ex librist hordozó kötetekben nincs mindig kézi possessorbejegyzés s ilyenkor nagy jelentősége van a könyvjegy segítségével megállapított tulajdonosnévnek. A katalógusunkban természetesen néhány név nélküli ex libris is van. Amennyiben címeres ex librisről van szó, a címer alapján próbálhatunk következtetni a tulajdonos nevére. Ez az eljárás azonban azzal a veszéllyel járhat, hogy nem tudjuk pontosan megállapítani, az illető család melyik tagjáról van szó. Nekünk mindössze három esetben sikerült a név nélküli ex libris alapján a könyvtulajdonos kilétét pontosan tisztázni. Heraldikai úton állapítottuk meg, hogy Kemény Farkas erdélyi kormányzó tanácsos a tulajdonosa a címeres lapot hordozó könyvnek (108). Darvas Ferenc pesti könyvgyűjtő ex librisén a tulajdonos monogramja mellett a címer segítségével határoztuk meg a könyvtulajdonos nevét (96). Végül egy név nélküli szimbólumos ex libris jellegzetes szimbolikája és jelmondata segített abban, hogy egy svájci szakkatalógusban rábukkanjunk az ex libris

tulajdonosára. Így sikerült nevesíteni a berni természettudós, Albrecht Haller számára készített XVIII. századi, név nélküli könyvjegyet (125).

Gyakoriak az ex libriseken az olyan feliratok, amelyeken a családnév jelzősítését találjuk: *Bibliotheca Illésháziana, Corniana, Lamoniana, Nelliana* stb. Az ilyen feliratú könyvjegy tulajdonosának pontos meghatározása szintén nem könnyű feladat, különösen nem a szimbóliumos vagy a szöveges ex librisek esetében. Címeres lap esetében legalább a család pontos azonosítását el lehet végezni. Természetesen sokszor marad megválaszolatlanul az a kérdés, hogy az illető család melyik tagja használta az ex librist. A marosvásárhelyi gyűjtemény egyetlen ilyen ex librisét sikerült nemzetközi katalógusok segítségével nevesíteni. Az *Ex Bibliotheca Williana* szövegű címeres ex librisünket Andreas Georg Will, XVIII. századi altdorfi egyetemi professzor ragasztotta könyveibe (78).

ÖSSZEGZÉS

Az ex libris, ez a sajátos kisgrafikai termék csak a könyvben, a könyv által teljesíti eredeti funkcióját. Az ex libris és a könyv összetartozó, egymást feltételező objektumok. Különösen a régi könyvgyűjtemények köteteiben lévő, művészi értékkel bíró ex librisekre áll, hogy növelik az illető könyv bibliofil értékét is.

Ha abból a tézisből indulunk ki, hogy az *ex libris fő feladata a könyv védelme*, azaz azért kerül a könyvbe, hogy jelezze a könyv tulajdonosát, megvédve ezzel a kötetet az elidegenítéstől, akkor ebbe a kategóriába a kézirásos bejegyzésektől, rajzoktól, a könyvtáblára préselt, applikált tulajdonosjegyeken, a pecséteken keresztül a beragasztott lapokig minden, a tulajdonviszony tisztázását szolgáló jegy beletartozik. Ezzel a nézettel természetesen nem érthetnek egyet azok, akik az ex librisszel mint kisgrafikai alkotással foglalkoznak, vagy éppen művészi becsé miatt gyűjtik. Marad tehát egy köztes megoldás: ex libriseknek a könyvtártörténeti szempontból igen fontos possessorjegyek csoportjából a könyvbe ragasztott, sokszorosított úton előállított lapokat tekintjük, de történeti kialakulásuk vizsgálatakor figyelembe vesszük összes előzményét, tehát a tulajdonosjelzés minden formáját.

A könyvtártörténet egyik legfontosabb kérdése a *proveniencia* tisztázása. Egy könyvtár előző tulajdonosainak ismerete azért igen fontos, hogy hiátus nélkül összeálljon a könyvek régebbi lelőhelyeinek, egykori tulajdonosainak folyamatos lánc. A hajdan volt könyvgyűjtők nyilvántartásba vétele rendkívül fontos, hiszen sokan közülük jelentős szerepet töltöttek be az elmúlt évszázadok szellemi örökségének átmentésében.

A nemzetközi könyvtártörténet általában egyértelműen azt sugallja, hogy a személyi gyűjtemények előbb vagy utóbb mindenütt felszámolódtak, s töredékükben is csak úgy maradtak fenn, ha végül az évszázadok viharait sokkal jobban átvészelő közgyűjteményekbe kerültek. Nagy könyvtárakban az írásos tulajdonosbejegyzés, illetve a könyvbe ragasztott könyvjegy a legfontosabb támpont a gyűjtemény eredettörténetének vizsgálata során. A régi magyar ex librisek

egyik legjelesebb szakembere, Varjú Elemér írta: „*exlibriseink megőrizvén számunkra az elpusztult és szétkallódott könyvtárak emlékét, tanúságot tesznek nemzetünknek a tudományok iránti előszeretetről s így nem épen jelentéktelen adattal járulnak művelődéstörténetünkhez*”.²⁹

Mindezek figyelembevételével kiknek az érdeklődésére tarthat számot egy régi könyvekben lévő ex libriseket leíró katalógus? Mindenekelőtt a könyvtártörténészekére. Meglévő közgyűjtemények eredetvizsgálatánál ugyanis jó szolgálatot tehet a régi kötetekben található könyvjegyek pontos feltérképezése. A régi ex librisek tájékoztatnak az egykori jelentős magángyűjteményekről, ugyanakkor a könyv európai elterjedését, vándorlását is illusztrálják.

Csöppnyi túlzással azt is mondhatjuk, hogy az ex libris történetében a könyvtártörténet és a művészettörténet ötvöződik. Hiszen a művészettörténészek sem hagyhatják figyelmen kívül az alkalmazott grafikának ezt az évszázadokon keresztül gyakorolt műfaját. Láttuk, hogy a neves művészek keze alól kikerült néhány lap valódi művészi értékkel bír.

Az ex librisek leggazdagabb csoportját alkotó címeres könyvjegyek a heraldikusok érdeklődésére is számot tarthatnak. Előfordul, hogy a heraldikai könyvekben sem jelzett címerek éppen az ex libriseken maradtak fenn. Az egyes családok vagy személyek számára különböző időszakban készített címeres ex librisek nagyon sokszor a címerváltozásokat is jelzik.

A most összeállított katalógus becsét nem az adja, hogy nagyon régi vagy ritka könyvjegypéldányokat tartalmaz, talán még az alkotóművészek vonatkozásában sem rendkívüli a bemutatott gyűjtemény. Jelentősége elsősorban egy erdélyi könyvesház állománytörténetének szempontjából számottevő: első lépés a gyűjtemény possessor-katalógusának összeállításához, amelyet a többi tulajdonosjeggy hasonló számbavételének kell követnie. A 220 tulajdonos 236 könyvjegyét bemutató katalógust azzal a reménnyel bocsátjuk útjára, hogy jó szolgálatot tehet egy-egy külföldi könyvgyűjtő, könyvtár idevándorolt könyvének jelzésével. Abban is reménykedünk, hogy a mindeddig azonosítatlan, név nélküli ex libriseink közül esetleg lesz olyan, amelyet a katalógust forgatók felismernek, s ily módon talán segíthetnek a Teleki–Bolyai Könyvtárba bekerült kötetek hajdani tulajdonosainak feltérképezésében. Hisszük, ha a többi hazai műemlékkönyvtár is elvégzi régi könyvjegyeinek számbavételét, akkor végre pontos képünk lesz az Erdélyben még meglévő ex libris-örökségünkről.

²⁹ VARJÚ Elemér, *Magyar könyvgyűjtők exlibrisei*, in *Magyar Könyvszemle*, 1895, 195.

LEÍRÓ KATALÓGUS

EX LIBRIS-TULAJDONOSOK

EX LIBRIS-TULAJDONOSOK NÉVEL

ACADEMIA LUGDUNENSIS (lásd: Leiden Universiteitsbibliotheek)

ANDRE'SCHE K. BUCHHANDLUNG-MAX BERWALD (1900-as évek), prágai könyvkereskedő

könyvkereskedői ex libris (egy könyvön a prágai lőportorony rajza)
klisé, 42×30 mm

készítette: Schulz, M. (Prága)

211. Bo-14.051

ARNDT, FRIEDRICH (1800-as évek), kölni titkos tanácsos, törvényszéki ülnök

címeres ex libris (kis címer a jelmondatos szalagon)

könyomat, 90×70 mm

jelmondat: *Ex amore et justitia.*

Warnecke: 56; Graz: 13

83. Bo- 22.511

BALAU, WILHELM ALEXANDER (1753), brnói könyvgyűjtő

témás ex libris (könyvtárbelső és a tudományok szimbólumai díszes keretmotívumok között)

rézmetset, 200×145 mm

készítette: Tyroff, Martin (Nürnberg)

jelmondat: *Ducimur his ducibus, Divae sub Tecta Minervas.*

Warnecke: 95

132. Tf-472 b

BÁNFFI DÉNES, losonczy (1723–1780), erdélyi könyvgyűjtő, főkormányshéki tanácsos, főispán

címeres ex libris (a család két tagja a családi címer mellett azonos jelmondatot használ. Lásd: Bánffy György)

rézmetset (1749), 120×70 mm

jelmondat: *Pietas ad omnia utilis.*

33. Bf-246/1

BÁNFFI GYÖRGY, losonczy (1749–1822), erdélyi könyvgyűjtő, előbb guberniumi tanácsos, majd 1787-től Erdély gubernátora

címeres ex libris

rézmetset, 120×70 mm

jelmondat: *Pietas ad omnia utilis.*

34. Bo-8.574

BARDE, PAUL (1700-as évek), genfi könyvtáros

könyvkereskedői ex libris (motívumos keretben)

nyomtatott, 40×55 mm

208. Tq-798 b/2

BAUSERN von (1700-as évek), erdélyi szász család

címeres ex libris

rézmetset, 115×86 mm

35. To-112

A BÉCSI ÁGOSTON-RENDI SZENT SEBESTYÉN ÉS RÓKUS KOLOSTOR
KÖNYVTÁRA (1700-as évek)

szöveges ex libris

nyomtatott, 35×100 mm

Graz: 379

159. To-2.845 a/3

A BÉCSI MINIMITÁK (PAOLAI SZENT FERENC RENDHÁZ) KÖNYVTÁRA
(1700-as évek)

szöveg egyszerű motívumos keretben

nyomtatott, 56×82 mm

Index Signorum: 191

173. 0438

A BÉCSI (ROSSAU) SZERVITA KOLOSTOR KÖNYVTÁRA (1600-as évek)

címeres ex libris (S[ervi] M[ariae] kezdőbetűk felett hét virágágból képzett lombkorona)

rézmetset, 76×60 mm

Warnecke: 2474/a

2 a, b To-1561 b/1, 2

(a második változat egy kis méretű pecsét ex libris)

BENSBERG, C. (1800-as évek), londoni antikvárius

könyvkereskedői ex libris

nyomtatott (lila alapon), 16×25 mm

207. o-30.950

BETHLEN JÓZSEF, bethleni (1800-as évek), erdélyi könyvgyűjtő

csak a tulajdonos neve (franciás változatban)

nyomtatott (lila alapon), 40×72 mm

170. Bo-6.615

BETHLEN LAJOS, bethleni (1714–1779), erdélyi könyvgyűjtő, a kolozsvári ref. kollégium főgondnoka

nyomtatott keret (kézzel színezve, a tulajdonos neve és a jelmondat kézzel írott), 60×100 mm

jelmondat: *Principibus placuisse, Viris non ultima laus est!*

187. To-2.735

BETHLEN ZSUZSANNA, iktári, Teleki Sámuelné (1754–1797), erdélyi könyvgyűjtő asszony, 2000 kötetes magyar nyelvű könyvtára a marosvásárhelyi Teleki Téka szerves részét képezi

címeres házastársi ex libris (a Teleki és Bethlen család címerei egymás mellett) fametszet (első változat), 115×85 mm

rézmetszet (második változat), 95×70 mm

készítette: orosházi Tzetter (Czetter) Sámuel

jelmondat: *Az Úr gondot visel.*

72 a, b 1) Tho-76; 2) Thq-22

BEYER, AUGUST KARL (1795), lipcsei teológus

címeres ex libris (hajlított vonalkeretben)

rézmetszet, 73×64 mm

Warnecke: 197

36. To-335 d/1

BIBLIOTHECA CORNIANA (lásd: CORNIANA KÖNYVTÁR)

BIBLIOTHECA GIESSENÆ VETERIS (lásd: GIESSEN VÁROS KÖNYVTÁRA)

BIBLIOTHECA LAMONIANA (lásd: LAMONIANA KÖNYVTÁR)

BIBLIOTHECA LUDWIGIANA (lásd: LUDWIG, CHR. FR.)

BIBLIOTHECA NELLIANA (lásd: NELL von NELLENBURG)

BIBLIOTHECA VENERAL. CONVENTUS VIENNENSIS IN ROSSAUGIA
(lásd: BÉCSI (ROSSAU) SZERVITA KOLOSTOR)

BIBLIOTHECA REGIAE UNIVERSITATIS (lásd: BUDAI K. M.
TUDOMÁNYEGYETEM)

BIBLIOTHECA ROSENBERGIANA (lásd: ROSENBERG, HENRYK WILHELM)

BIBLIOTHECA WILLIANA (lásd: WILL, ANDREAS GEORG)

BIBÓ LÁSZLÓ (1839), az enyedi református kollégium diákja

jutalomkönyvbe ragasztott ex libris

előre nyomtatott, 118×73 mm

213. Bo-16.319

BIGOT, EMERIC L. (1600-as évek vége), francia könyvgyűjtő, Rouen-i
könyvtárát apja, Jean Bigot a XVII. század elején alapította

címeres ex libris

rézmetszet, 100×100 mm

készítette: D. A.

15. Tf-967

BODÓ KÁROLY, mezőpaniti (1900-as évek), marosvásárhelyi orvos

szöveg vonaldíszes keretben

nyomtatott, 120×94 mm

181. Bo-24.952

A BOLZANOI (ITALIA) DOMONKOS RENDI SZERZETESOK
KÖNYVTÁRA (1600-as évek)

szimbólumos ex libris (Jézus nevének rövidítése, Isten szeme

a Szentháromságot jelentő háromszögben, domonkosok szimbóluma: a kutya)

rézmetszet, 75×58 mm

116. Tf-928 b

BOSIO, JACOPO (1600-as évek), olasz író, a máltai lovagrend diplomatája a
pápai udvarban

címeres ex libris

fametszet, 186×114 mm

Warnecke: 238

8. Tq-1 b

BRANDEKER SIMON (1790–1854), marosvásárhelyi patikárius

név keretben

nyomtatott, 32×90 mm

171. Bo-14.824

BREINER, MAXIMILIAN LUDWIG (1643–1716), a bécsi udvari haditanács tagja

címeres ex libris (zsúfolt barokk díszítéssel)

rézmetset (három változat)

193×135 mm,

128×80 mm,

130×77 mm

készítette: Petrarca, Guiseppe (Milano)

jelmondat: *Deo et Caesari*

Warnecke: 260; Graz: 45; Index signorum: 50 (csak az első változatot ismeri)

6 a, b, c 1) Tq-582 d; 2) To-2.793 g; 3) Td-131

BREITKOPF, JOHANN GOTTLIEB IMMANUEL (1719–1794), lipcsei író,
nyomdász, betűöntő

szimbólumos ex libris (Hermész szárnyas kalappal, kaduceus)

fametszet, 80×90 mm

Warnecke: 261; Schmitt: 43

119. Tcl.o-19 c

BUDAI K. M. TUDOMÁNYEGYETEMI KÖNYVTÁR (1781)

allegorikus kompozíció (Apollo kezében az óbudai egyetem címerével, előtte a tudományok és művészetek jelképei)

rézmetset, 172×120 mm

készítette: Binder János Fülöp (Buda)

Warnecke: 1549; Horváth: 4

134. Tq-1.406

A BUKOVINAI IVANCOUȚI ORTODOX TEMPLOM (1900-as évek)

adományozási szöveges ex libris

nyomtatott, 17×87 mm

161. o-34.598

BURCKHARD, JOHANN GEORG (1684–1764), német jogtudós, levéltáros

címeres ex libris (egyszerű vonalkerettel)

rézmetset, 67×45 mm

készítette: M. B.

Warnecke: 285

21. To-2.845 e/4

CARLI-RUBBI, AGOSTINO (1748–1825), velencei könyvgyűjtő

címeres ex libris (ovális keretben)

rézmetszet, 95×72 mm

37. Tf-607 b/2

CARNELLI (1800), bécsi fogorvos

szerzői könyvjegy (keretben a könyvet reklámozó francia, német szöveg)

nyomtatott, 50×80 mm

204 a, b To-2.304 b/1-2

CONVENTO DEI DOMENICANI BOLZANO (lásd: A BOLZANOI DOMONKOS SZERZETESK...)

CORNIANA KÖNYVTÁR (1900-as évek)

szimbólumos ex libris (a hét szabad művészet összes jelképével)

rézmetszet, 55×70 mm

137. Tcl.o-193 b

CERNĂUȚI-BIBLIOTECA UNIVERSITĂȚII REGELE CAROL II ÎN CERNĂUȚI
(lásd: CSERNOVICI...)

A CSERNOVICI CSÁSZÁRI KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVTÁR (1900-as évek)

szöveges ex libris

német és román szövegű két változat (a második vonalkeretben)

nyomtatott, 85×65 mm, 90×65 mm

182 a, b Bq-1.300/9

CZERNOWITZ-KAIS. KÖN. UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK IN...
(lásd: CSERNOVICI...)

DÁNIEL IMRE (?–1804), erdélyi könyvgyűjtő, Bécsben tanul, majd Batthyány Ignác könyvtárosaként 1783-tól Itáliában kodikológiai kutatásokat végez, később a gyulafehérvári papnevelde igazgatója lesz.

szöveges ex libris (a szöveg levélmintás keretben)

nyomtatott, 48×96 mm

174. 05030

DARVAS FERENC (1740–1810), pesti könyvgyűjtő, alispán

címeres ex libris (csak a tulajdonos nevének kezdőbetűivel)
rézmetszet (három változat: fehér, rózsaszín, kék alapon), 132×90 mm
készítette: Meyer Ágoston (Pest)

jelmondat: *Huc refer initium et Finem. Inane Fortunae Nomen.*

96. 1) T.15.792; 2) T.15.807; 3) T.15.899

DARVAS IMRE (1900-as évek), székesfehérvári könyvgyűjtő

témás ex libris (városrészlet)

színes klisé, 70×120 mm

145. TU.993

DÉKÁNI KÁLMÁN (1875–1925), a marosvásárhelyi református kollégium tanára, a Teleki Téka könyvtárosa

szimbólumos ex libris (a tudomány, alkotás szimbólumai)

klisé, 115×102 mm

készítette: Arnhold Béla

138. Bo-18.958

DISNEY, SAMUEL (1700-as évek), angol könyvgyűjtő

címeres ex libris (virágdíszes keretben)

rézmetszet, 96×78 mm

jelmondat: *Vincit qui patitur.*

38. Tf-134

DÓSA MIKLÓS (1841–1883), a marosvásárhelyi ref. kollégium diákja, később ugyanott jogtanár és a kollégium gondnoka

jutalomkönyvbe ragasztott nyomtatott ex libris

előre nyomtatott, 95×73 mm

212. Bo-4.133

DSIDA JENŐ (1907–1938), erdélyi költő, műfordító

szimbólumos ex libris (a hárfát pengető férfi az erdélyi lírikus alakját szimbolizálja)

klisé (1928), 130×80 mm

készítette: Debreczeni László (Kolozsvár)

147. Bo-14.608

DU BEYNE de MALECHAMPS, JOSEPH (1700-as évek), osztrák udvari tanácsos

címeres ex libris

rézmetset, 120×90 mm

jelmondat: *Qui illam legavit mihi. Ruit hora.*

39. Bf-60

DUNIS, A. (1800-as évek)

a tulajdonos neve (a D betűből induló vonalkeretben)

nyomtatott, 50×70 mm

168. To-2.785 a/4

D'YVE, ANNE THERESE PHILIPPINE (1738–1814), belga könyvgyűjtő, Brüsszelben jelentős könyvtára volt

címeres ex libris

rézmetset, 70×65 mm

40. o-33.722

ENGELSBURG von, STEPHAN (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 126×80 mm

Warnecke: 465

41. To-1.060

FAY BLANKA (1900-as évek), erdélyi könyvgyűjtő asszony

címeres bélyeg ex libris

nyomdai, 30×26 mm

196. Bo-24.260

FÉNYES G. (1900-as évek), erdélyi könyvgyűjtő

szimbólumos ex libris (sárkányölő Szent György alakja)

klisé, 82×55 mm

146. o-34.724

FEUERLEIN, JOHANN KONRAD (1725–1788), ügyvéd, nürnbergi tanácsos, több munka szerzője; 18 000 kötetes könyvtárát az ingolstadti egyetem könyvtárának adományozta

címeres ex libris (a címer egy obeliszk előtt van)

rézmetset, 87×62 mm

Warnecke: 513

42. To-1.366 b

FONTAINE, MATTHIAS (1700-as évek), mannheimi könyvkereskedő

könyvkereskedői könyvjeggy

nyomtatott, 35×72 mm

205. To-3.111

FOUCAULT, NICOLAS JOSEPH (1643–1721), francia emlékiró, államtanácsos

címeres ex libris

rézmetszet, 110×97 mm

Index signorum: 84

19. Tf-52

FRAGGIANI, NICOLA (1680–1763), nápolyi és szicíliai tanácsos

címeres ex libris

rézmetszet, 115×88 mm

készítette: Grado de, Filippo (Napoli)

Gelli: 274

43. To-3.100 m

A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYÁNAK AJÁNDÉK KÖNYVE (1924)

ajándékozási ex libris (fektetett ovális díszkeretben)

nyomtatott, 90×138 mm

202. TU.2.455

FRANK von FRANKENSTEIN, VALENTIN (1634–1697), erdélyi könyvgyűjtő, császári titkos tanácsos, a szászok grófja, több munka szerzője

arcképes ex libris (talpazatos ovális keretben)

rézmetszet, 145×88 mm

készítette: Lerch

129. To-3.226

FRANSSE, DAVID (1700-as évek), holland könyvtulajdonos, 1722-ben az amsterdami nyilvános gimnázium tanulója

címeres ex libris jutalomkönyvben (a könyv teljes előzéklapja, Amsterdam város címerével)

rézmetszet, 380×230 mm

készítette: Goeree, J. (rajzolta); Baptist, J. (metszette)

81. Tcl.f-6

FUNDAȚIILE CULTURALE REGALE, REGELE CAROL II donează această carte bibliotecilor publice (lásd: KIRÁLYI KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNY)

GAY, FR. (1700-as évek), strasbourgi könyvkereskedő

könyvkereskedői könyvjegy

nyomtatott, 12×30 mm

209. To-3.259

GEIZKOFER MARIA von REHELINGEN (lásd: GEIZKOFER von
GAILENBACH, ZACHARIAS)

GEIZKOFER von GAILENBACH, ZACHARIAS (1605), osztrák szerző, császári
titkos tanácsos

címeres házastársi ex libris (gazdagon díszített keretben, a tulajdonos
könyvjegyen felesége nevét is feltünteti)

rézmetszet, 152×130 mm

készítette: Corwinian Saur (Augsburg)

Warnecke: 626

5. Tq-476 c

GIANNINI von, FRANZ GEORG (1700-as évek), olmützi és pozsonyi kanonok

címeres ex libris

rézmetszet, 85×42 mm

Warnecke és a grazi katalógus más-más változatot ismernek

44. Tcl.o-696 b

GIESSEN VÁROS KÖNYVTÁRA (1700-as évek)

szöveges ex libris

nyomtatott, 85×20 mm

157. Bo-4.738

GILLER, PETER (?–1764), Sankt Gallen-i orvos, bibliofil

címeres ex libris

rézmetszet (1750 körül), 85×65 mm

Wegmann: 2875

7. Tq-740 i/9

GODEFROY, D. (1700-as évek), genfi könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetszet (1700 körül), 120×90 mm

Wegmann: 2978; Gerster: 959

45. Tf-968

LE GOUVERNEMENT de la RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
(lásd: A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG...)

GÖNCZI MÁTYÁS (1611–1672), a nagybányai ev. ref. főiskola rektora, több teológiai munka szerzője

szöveges ex libris

nyomtatott, 107×33 mm

jelmondat: *Est Spes, Salus, Requies, et Gloria Christus. Cui Deus immensi det gaudia summus Olympi.*

149. Bo-1.677

GUARIENT de, C. L. (1700-as évek), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris (díszes keretben)

rézmetszet, 115×90 mm

jelmondat: *Non aliena sed propria Virtute.*

46. To-464 b/1

GUARIENT de, FRANZ ANTON (?–1713), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetszet, 132×90 mm

jelmondat: *Meritis augentur honores.*

47. Tf-970 b/1

GUDENUS von, VALENTIN FERDINAND (1679–1758), meizli történetíró, wetzlari kincstári ügyész, jogtudós

címeres ex libris (egyszerű ovális keretben)

rézmetszet, 155×120 mm

készítette: Reinhardt, Andreas (Frankfurt am Main és Augsburg)

Warnecke: 692

48. Tf-353 b

GUICHARD von, KARL GOTTLIEB (ICILIUS QUINTUS) (1724–1775), porosz ezredes

szimbólumos ex libris (pálmafa mellett harci jelvények, művészetek jelképei)

rézmetszet, 90×75 mm

Warnecke: 1636

122. To-312 a/3

GURAN, N. P. (1900-as évek), craiovai (Románia) könyvtulajdonos

bélyeg ex libris

nyomtatott, 22×28 mm

195. o-26.662

HALÁSZ JÓZSEF (1874–1928), marosvásárhelyi bankigazgató, 1200 kötetes gyűjteménye 1972-ben ajándékozás révén került a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárba

szöveges ajándékozási ex libris

nyomtatott, 36×56 mm

203. 36.636 H

HALÁSZ MAGDA (1927), marosvásárhelyi könyvtulajdonos

szimbólumos ajándékozási ex libris (Krisztus-fej, háttérben városrészlet és az írás rejtélyeit őrző láncok felfejtői)

klisé, 118×120 mm

143. o-32.962

HALLER, ALBRECHT (1708–1777), berni természettudós, orvos. 20 000 kötetes könyvtár tulajdonosa

szimbólumos, név nélküli ex libris (pillangó és lárva egy odvas fa mellett)

rézmetset (1743), 65×100 mm

készítette: Heumann, Georg Daniel (Göttingen)

jelmondat: *Non tota perit.*

Wegmann: 3296; Gerster: 1078

125. Tq-740 b/25

HALLER FERENC, hallerkői (1900-as évek), erdélyi könyvgyűjtő

egy kastély látképe

klisé (a kolozsvári Lepage nyomda sokszorosítása)

73×95 mm

144. o-41.177 HH

HALLER GÁBOR, hallerkői (1749–1822), küküllő vármegye főispánja, erdélyi kincstárnok

pecsét ex libris

név (fektetett ovális keretben), 10×20 mm

193. o-41.211

HALLER von HALLERSTEIN, HANS JOACHIM (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris (vonalkeretben)

rézmetset, 75×55 mm

Warnecke: 744

49. To-2.442 b/3

HALLER ISTVÁN, hallerkői (1900-as évek), erdélyi könyvtulajdonos

címeres ex libris (a címer arhitektonikus keretben)

rézmetset, 130×85 mm

készítette: Köpeczi Sebestyén József (Kolozsvár)

jelmondat: *Omnia quaecunque habeo.*

91. o-41.165 HH

HALLER ISTVÁNNÉ, hallerkői (1900-as évek), erdélyi könyvgyűjtő asszony

címeres házastársi ex libris (férj és feleség címere virágfüzér keretben)

rézmetset (vörös színű), 98×92 mm

készítette: Köpeczi Sebestyén József (Kolozsvár)

92. o-41.174 HH

HARRACH von, JOHANN JOSEPH PHILIPP (lásd: LINZI NÉMET
LOVAGREND...)

HARRER, JOHANN CHRISTOPH (1767), a regensburgi helyőrség orvosa

címeres és szimbólumos ex libris (orvosi foglalkozás jelképeivel)

rézmetset, 95×75 mm

készítette: Fridrich, Johann Georg (Regensburg)

Warnecke: 762

28. Tcl.o-19 d

HASSEL, RICHARD (1745), angol könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 95×65 mm

50. Tcl.o-593 a/2

HAUERN von, JOHANN JOSEPH SEBASTIAN (1700-as évek), osztrák
könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 112×66 mm

Warnecke: 774

30. Bo-734

HENRICUS D.G.Eps. AUGUST (lásd: KNOERINGEN)

HERWARTH von HOHENBURG, HANS HEINRICH (1674), osztrák udvari tanácsos

címeres ex libris

rézmetszet, 93×78 mm

Warnecke: 826

12. Td-213 b

HEYNE, CHRISTIAN G. (1798), német klasszika-filológus

név nélküli ajándékozási ex libris

nyomdai (vörös alapon ezüst betűk), 22×40 mm

198. Tcl.o-371 b

HILLIGER, SIGMUND GOTTLIEB (1686–1743), lipcsei jogtudós

arcképes ex libris kis címerrel

rézmetszet (1734), 195×130 mm

készítette: Katisman, Sysang; Johann Christoph (Halle, Dresden, Leipzig)

128. Tf-928 a/1,2

HOEGGER /HEGGER/, SEBASTIAN (1718), svájci könyvgyűjtő, 1682–1734 között Sankt Gallenben él

címeres ex libris (vonalkeretben)

rézmetszet, 86×72 mm

jelmondat: *Verus possessor.*

Gerster: 1159

51. Tcl.o-663

HOMMEL, KARL FERDINAND (1722–1781), jogtudós, a lipcsei egyetem professzora

témás ex libris (könyvtárbelső, közepén egy talapzaton Apolló áll)

rézmetszet (1762), 82×70 mm

jelmondat: *Intra quatuor decim dies com(m)odatum ni reddideris, neq(ue) belle custodieris, alio tempore: Non habeo, dicam.*

Warnecke: 897; Graz: 148

133. Tq-272

HORVÁTH család (1900-as évek), erdélyi könyvtulajdonosok

szimbólumos ex libris (ablak előtt könyv és szemüveg)

klisé, 50×68 mm

139. q-1.883

HUNT COOKE, J. (1700-as évek), angol lelkész

szöveges ex libris

nyomtatott, 20×110 mm

152. q-2.069

ICILIUS, QUINTUS (lásd: GUICHARD von KARL GOTTLIEB)

IUSTUS, P. P. (1803), a Velencei Köztársaság császári követe

címeres ex libris

rézmetset, 200×145 mm

jelmondat: *Vivitur ingenio caetera mortis erunt.*

82. Tq-1.134 c/1

JAN, JOHANN CHRISTIAN GOTTFRIED (1711–1786), német könyvgyűjtő

szöveges ex libris

nyomtatott, 35×70 mm

160. To-696 r

JORDAN, KARL STEPHAN (1700–1745), titkos tanácsos, a Berliini Tudós Társaság alelnöke

témás ex libris (könyvtárbelső, olvasó férfialakok, puttók)

rézmetset, 86×120 mm

készítette: Fehr, Peter (Frankfurt am Main)

jelmondat: *Dulces ante omnia musae. Deus nobis haec otia fecit. C.S.Jordani, et amicorum.*

Warnecke: 950

131. Tcl.q-52

JOSIKA ERZSÉBET, baranyitskai (1800-as évek), erdélyi könyvgyűjtő asszony

címeres bélyeg ex libris (a keresztnevet utólag írták be)

nyomtatott, 70×43 mm

jelmondat: *Etsi omnes ego non.*

86. o-27.471

JOSIKA SÁMUEL, baranyitskai (1805–1860), 1844–1860 között Erdély kancellárja

címeres bélyeg ex libris (mint az előbbi)

nyomtatott (piros és zöld változat), 70×43 mm

jelmondat: *Etsi omnes ego non.*

87. o-41.628

JÖCHER, CHRISTIAN GOTTLIEB (1694–1758), a lipcsei egyetemi könyvtár vezetője, az *Allgemeine Gelehrten Lexikon* összeállítója

címeres ex libris

rézmetszet, 100×63 mm

Warnecke: 948; Schmitt: 30

23. Td-190 c

KATONA ZSIGMOND (1767–1833), erdélyi könyvgyűjtő, guberniumi tanácsos

pecsét ex libris (a címlap hátoldalára nyomott név)

10×68 mm

153. Bo-21.169

K. und K. MILITÄR-UNTERREALSCHULE IN KISMARTH.
OFFIZIERSBIBLIOTHEK (lásd: KISMARTONI KATONAI...)

KELEMEN LAJOS, nagyernyei (1827–1963), erdélyi művelődéstörténész, az Erdélyi Múzeum könyvtárosa, majd levéltárosa

címeres ex libris (díszes keretben)

rézmetszet (1928), 82×65 mm

készítette: Köpeczi Sebestyén József (Kolozsvár)

88. Bo-15.782

KELLER, ERNST FRIEDRICH (1700-as évek), német könyvgyűjtő, aki az előző tulajdonos *ex libris*-ét úgy használja fel, hogy a nevét kitörli, és a magáét írja a helyébe. (Lásd a 32. számú *ex libris*-t.)

KELLER de, KARL (1600-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézkarc, 93×78 mm

10. Tq-1.403 b

KEMÉNY FARKAS (1741–1805), erdélyi kormányzékeni tanácsos

címeres ex libris (név nélküli)

rézmetszet, 90×80 mm

108. Bo-8.837

KENDEFFI KÁROLY, malomvízi (1827), erdélyi könyvgyűjtő

szöveges ex libris (kötéstábla belsejére nyomott szöveg)

70×55 mm

219. Bo-203/1

KENDEFFI RÁKHEL, malomvízi (1737–1798), erdélyi könyvgyűjtő asszony, 1752-től Teleki Mihály, 1764-től Bethlen Gergely felesége

szöveges ex libris

nyomtatott, 20×75 mm

154. Thq-97 c

KIRÁLYI KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNY – II. KÁROLY ROMÁN
KIRÁLY KÖNYVADOMÁNYA (1934)

ajándékozási ex libris (keretben, levéldíszítés között a felirat és a királyi korona)

nyomtatott (Bukarestben készítették), 92×60 mm

201. o-44.065

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA (1940)

ajándékozási ex libris (a szöveg hullámos vonalkeretben)

nyomtatott, 73×46 mm

200. Bo-14.820

A KISMARTONI KATONAI ALREÁLISKOLA TISZTI KÖNYVTÁRÁNAK
pecsétjén A MAROSVÁSÁRHELYI HADAPRÓDISKOLA pecsétje (1900-as
évek)

pecsét ex libris

44×75 mm

184. Bo-11.178

KNOERINGEN, HEINRICH /KNOERINGEN von, JOHANN AEGOLF/
(1537–1575), augsburgi püspök. 6000 kötetes könyvtár tulajdonosa

címeres és szimbólumos ex libris (egyházi méltóság szimbólumai, gazdag
díszítés)

fametszet, 101×62 mm

készítette: Sikkinger, Georg (Solothurn)

Warnecke: 1021; Schmitt: 19

3. Td-204 b

KOLLONITZ LÁSZLÓ (1736–1817), nagyvárad püspök, kalocsai érsek, a
Hétszemélyes Tábla bírása

címeres és szimbólumos ex libris (egyházi méltóság szimbólumai)

rézmetszet, 80×62 mm

Warnecke: 1046; Index signorum: 158

27. Dpl.1.846 / 1.594

KÖPFF von, GEORG JAKOB (1700-as évek), augsburgi bankár

címeres és szimbólumos ex libris (a bankár foglalkozást
jelző szimbólumokkal)

rézmetset (két változat, a másodikon a címer négyes osztására módosult),

134×95 mm,

118×95 mm

Warnecke: 1042

29 a, b 02.618

A KÖRÖSBÁNYAI CSÁSZÁRI-KIRÁLYI BÁNYAIGAZGATÓSÁG KÖNYVTÁRA
(1800-as évek)

szöveges ex libris

nyomtatott, 82×5 mm

158. o-42.533

KROHN, BARTHOLD NIKOLAUS (1700-as évek), hamburgi lelkész, teológus

címeres ex libris

rézmetset, 98×80 mm

Warnecke: 1071

52. Tcl.o-124 a/2

KUFFSTEIN von, JOHANN ERNST (1700-as évek), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 95×70 mm

készítette: Nicolai, Andreas (Wien)

Warnecke: 1075

53. Td-556 c/3

KUNN KATINKA, osdolai (1826), erdélyi könyvgyűjtő asszony

név (a kötéstábla belsejére nyomott ezüst betűk dupla vonalkeretben)

nyomtatott, 48×92 mm

167. Bo-10.265

KÜNHAN, FRIEDRICH JAKOB THEOPHIL (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 83×80 mm

jelmondat: *Quid verum atque decens.*

54. Bo-21.060

LAMONIANA KÖNYVTÁR (1700-as évek)

szöveges ex libris

nyomtatott, 30×90 mm

155. Tcl.f-114 b

LÁZÁR JAKAB, tordai (1824–1895), magyar királyi erdőmester, erdészeti
kézikönyv szerzője

név (ovális és négyzetes motívumokból álló keretben)

nyomtatott, 40×65 mm

176. Bo-8.338

LEIDEN UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK (ACADEMIA LUGDUNENSIS) (1600-as
évek)

pecsét ex libris

5×35 mm

183. Bo-5.980

LEININGEN-WESTERBURG zu, HERMANN (1897), német könyvgyűjtő

címeres ex libris (keretben)

könyomat, 70×53 mm

90. q-2.542

LENGNICH, KARL BENJAMIN (1743–1795), gdański főesperes, éremgyűjtő

címeres és szimbólumos ex libris (kezében könyvet, pennát tartó angyal, előtte
érmék, a címer egészen kicsi)

rézmetset, 70×80 mm

készítette: Geyser, Friedrich Christian Gottlieb (Leipzig); Crusius, Karl (Leipzig)

Warnecke: 1130; Gdańsk: 59

121. Tcl.q-271 b

LESE-INSTITUT vor H.P. HEINRICH STÄGEN in WILSDRUF

(lásd: A WILSDRUF-I HEINRICH STÄGEN...)

LINCKER von LUZENWICK, JOHANN JAKOB (1700-as évek), német
könyvtulajdonos

címeres ex libris (ovális keretben)

rézmetset, 42×38 mm

Warnecke: 1157 (más méretű ex libris)

55. To-2.591 b/2

LINZ-DEUTSCH-ORDENS KOMMENDE (lásd: LINZI NÉMET LOVAGREND...)

A LINZI NÉMET LOVAGREND KÖNYVTÁRA (1600-as évek), a gyűjtemény alapítója HARRACH von JOSEPH PHILIPP

címeres ex libris

rézmetszet, 142×84 mm

Warnecke: 1163

11. Tq-1.247

LOMER, GOTTFRIED (1666–1728), német teológus

szimbólumos ex libris (keresztény szimbólumok: levélfüzérben egyenlő oldalú háromszög, benne a Szentlélek szimbóluma, alatta a Hit megtestesítője, és Mária a gyermek Jézussal. A jelmondat bibliai helye.)

rézmetszet, 85×60 mm

jelmondat: *Im Geist u(nd) in der Wahrheit.*

Warnecke: 1199

120. Tq-1.421 b

LÖRINCZ ELLA (1900-as évek), orvos, erdélyi könyvgyűjtő asszony

szimbólumos ex libris (könyvön ülő bagoly)

pecsét ex libris, 62×42 mm

készítette: V. A.

141. o-33.181

LUBOMIRSKI, STANISLAUS HERACLIUS (1640–1702), lengyel hercegi család leszármazottja, költő és történeti munkák szerzője

címeres ex libris (egyszerű vonalkeretben)

rézkarc, 50×43 mm

jelmondat: *Nil conscire sibi.*

9. Tq-798 b/2

LUDEWIG, JOHANN PETER (1668–1743), német jog- és történelemtudós, a hallei egyetem rektora

címeres ex libris (keretben)

rézmetszet (1719), 212×173 mm

készítette: Sysang (Halle)

Warnecke: 1207

20. Tf-652

LUDWIG, CHRISTIAN FRIEDRICH (1751–?), a lipcsei egyetem
természettudomány professzora

szimbóhumos ex libris (ovális keretben tájkép, a munkát jelképező méhkassal)
rézmetszet, 69×58 mm

jelmondat: *Labore*.

Warnecke: 1209; Schmitt: 29 (a tulajdonos nevét nem jelzik)

123. Tq-884 g/1

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KÖNYVAJÁNDÉKA A KOLOZSVÁRI BOLYAI
TUDOMÁNYEGYETEM IFJÚSÁGÁNAK (1947)

ajándékozási ex libris (könyvet adó és átvevő két ifjú alakja)
klisé, 72×54 mm

199. TU.873 B

MANGOT, JEAN BAPTISTE (1700-as évek), bécsi könyvárus

könyvkereskedői könyvjegy
nyomtatott, 32×70 mm

206. Tq-884 f/2

A MAROSVÁSÁRHELYI CASINO KÖNYVTÁRA (az 1832-ben létesült kaszinó
alapításától kezdve könyvtárat gyűjt)

szöveges ex libris (egyszerű mintás keretben)
nyomtatott, 44×84 mm

177. Bo-620

A MAROSVÁSÁRHELYI HADAPRÓDISKOLA KÖNYVTÁRA
(lásd: A KISMARTONI KATONAI ALREÁLISKOLA...)

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRA

szimbóhumos ex libris (középen a szöveg fölött kezében tollat és könyvet tartó
angyal kerek emblémája)

szedésnyomás (1858 előtt készült Marosvásárhelyen)

három változat: (a szöveget három különböző motívumú keret övezi)

110×65 mm,

100×60 mm,

80×65 mm

135 a, b, c 1) Bo-7.055; 2) Bf-683; 3) Bo-1.522

MENNICH, KASPAR ALEXANDER (1600-as évek), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris (ovális növénymintás keretben)

rézmetset, 195×153 mm

készítette: Tscherning, J. (Wien)

13. Tcl.f-173 a/2

MIKÓ IMRE (1805–1876), erdélyi történetíró, az Erdélyi Múzeum Egylet és a később nevét viselő sepsiszentgyörgyi ref. kollégium létrehozója

címeres ex libris

könyomat, 120×90 mm

jelmondat: *Et facere et pati fortia.*

85. Bo-9.551

MILLER de BRASSO (1700-as évek), erdélyi szász család

címeres ex libris

rézmetset, 80×62 mm

56. 02.230

MOLLARTH, FERDINAND ERNEST (1695), német könyvgyűjtő

címeres ex libris (díszes keretben)

rézmetset, 160×100 mm

14. Tf-650 a

MOSER von, FRIEDRICH KARL (1765), német jogtudós, birodalmi udvari tanácsos

szimbólumos ex libris (táj a virágból virágport gyűjtő méhekkal)

rézmetset, 85×75 mm

készítette: Nothnagel, Johann Andreas Benjamin (Frankfurt am Main);

Cöntgen, Heinrich (Mainz)

jelmondat: *Aus dem Guten das Beste.*

Warnecke: 1332; Schmitt: 36

124. To-788 b/1

MÜLLER, GUSTAV (1900-as évek), erdélyi szász könyvtulajdonos

szimbólumos ex libris (könyv és paletta mint a tudás és a művészetek jelképei)

klisé, 130×83 mm

142. Bq-1.138

MÜNCH-BELLINGHAUSEN de (1700-as évek), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 90×75 mm

készítette: Kössler

57. Tq-611 c/6

NAGY GÁBOR (1817), debreceni könyvtulajdonos, királyi főtörvényszéki ügyvéd

címerpajzson a tulajdonos monogramja

rézmetset, 9×70 mm

Index signorum: 193

94. Bo-10.563

NAGY SÁNDOR (1804), szepeni könyvgyűjtő

univerzális ex libris (a tulajdonos a nevét utólag írta be)

nyomtatott, 50×70 mm

189. To-1.957 c/4

NATHUSIUS, PH. (1800-as évek), német könyvgyűjtő

név (kettős vonalkeretben)

nyomtatott, 30×48 mm

178. o-27.430

NELL von NELLENBURG (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 100×83 mm

Warnecke: 1433

58. Tf-746 c

NEUBECK, KASPAR JOHANN (1500-as évek), 1574–1594 között bécsi püspök

címeres és szimbólumos ex libris (az egyházi méltóság szimbólumai gazdag díszítéssel)

rézmetset (1574 utáni), 140×100 mm

jelmondat: *Crux Christi Gloria Nostra.*

Graz: 244

4. Tf-151 a

NICOLAU, GHEORGHE (1886–1950), a bukaresti műszaki egyetem professzora

név

nyomtatott, 20×90 mm

162. Bo-22.517

OCHS von OCHSENSTEIN, H. W. (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetszet (1740 előtti), 150×102 mm

készítette: Nicolai, Andreas (Wien); Fehr, Peter

Warnecke: 1491; Schmitt: 27

59. Tq-322 a

OEDT, JOHANN CHRISTOPH HEINRICH (1702), császári kamarás

címeres ex libris (keretben)

rézmetszet, 125×83 mm

készítette: Dietell, Christoph (Graz)

jelmondát: *Adjuratorium meum in nomine domini.*

18. Bo-3.785

PAKSI MIHÁLY, szathmári (?–1585), tízéves külföldi tanulmányút után mint református lelkész Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen, majd 1577-től mint a sárospataki kollégium tanára tevékenykedik

ajándékozási szöveges ex libris (1568)

nyomtatott (vörös színű papíron ezüst betűk), 50×135 mm

1. Tf-1.040 b

A PÁRIZSI SAINT-GERMAIN-DES-PRÉS APÁTSÁG KÖNYVTÁRA (1700-as évek)

címeres pecsét ex libris

33×30 mm

194. Tf-929

PEKRI GÉZA (1800-as évek), erdélyi könyvgyűjtő

címeres bélyeg ex libris

klisé (fehér alapon kék színű nyomással), 50×30 mm

197. o-43.736

PELSER von, JOHANN (1761) (lásd: PELSAR, von JOSEPH)

PELSER von, JOSEPH (1761), bécsi udvari tanácsos

szöveges ex libris (a család két tagjának nevével)

nyomtatott, 65×90 mm

175. To-170 b/1

PETRASCH de, MAXIMILIAN MATHIAS (1668–1724), osztrák császári altábornagy, szlavóniai helytartó, Szerémség parancsnoka

címeres ex libris

rézmetset, 88×50 mm

készítette: Schindler, Anton Joseph (Olmütz)

60. To-3.346 d

PETRONELL von ABENSPERG und TRAUN, FRANZ EUGEN (1800-as évek), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris (körbeírt névvel)

rézmetset, 70×70 mm

84. TF-162

POPESCU-BĂJENARU, J. (1882–1955), bukaresti könyvtulajdonos

név

nyomtatott, 25×60 mm

185. Bo-21.723

PRÁGAI ANDRÁS (1590–1636), református lelkész, Rákóczi György udvari papja, több teológiai munka szerzője

szöveges ex libris (a szöveg fölött nyomdai fejdísz)

nyomtatott, 60×120 mm

jelmondat: *Est spes, vita, salus, requies et gloria Christus. Cui Deus immensi det gaudia summus Olympi.*

148. BF-75

REISCHACH von, THADEUS JUDAS SIMON (1728–1803), titkos tanácsos, 1777–1782 között Erdély kancellárja

szöveges ex libris

nyomtatott, 23×53 mm

156. To-2.845 l/5,6

LE GOUVERNEMENT de la RÉPUBLIQUE FRANÇAISE (lásd: A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG...)

RESPUBLICA-HUNGARICA... (lásd: A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG)

ROSENBERG, HENRYK WILHELM (1711–1794), gdański könyvgyűjtő

címeres ex libris (egyszerű vonalkeretben)

rézmetszet, 100×80 mm

Warnecke: 1786; Gdańsk: 30

63. Tcl.q-274 a

ROTH-SCHOLTZ, FRIEDRICH (1700-as évek), nürnbergi könyvkereskedő

címeres ex libris

rézmetszet, 80×70 mm

készítette: Rentz, M. (Nürnberg)

Warnecke: 1797; Graz: 304

64. To-1.754 b

SAINT-GERMAIN-DES-PRÉS (lásd: A PÁRIZSI SAINT-GERMAIN-DES-PRÉS APÁTSÁG)

„ST. CATHARINA” KOLOSTOR KÖNYVTÁRA (1600-as évek)

szimbólumos ex libris (lángoló Jézus-szív, benne a kezében törött kereket tartó Szent Katalin alakja)

rézmetszet, 102×65 mm

114. 01.540

SÁNDOR ISTVÁN, jánosfalvi (1800-as évek), erdélyi unitárius lelkész

szöveges szalag ex libris (két változat, a második *ajándékozási*)

nyomtatott,

15×85 mm,

18×100 mm

164 a, b 1) 03.518; 2) 03.520

SARTORI von, JOSEPH (1795), udvari tanácsos, államtudományi munkák szerzője

szöveges ex libris (fektetett ovális keretben)

nyomtatott, 70×90 mm

169. To-746 c/1

SCHEFER, LUDWIG CHRISTOPH (1600-as évek), marburgi könyvgyűjtő

szimbólumos ex libris (életfára ömlő krisztusi világosság, a héber a jelmondat bibliai helye)

rézmetszet, 130×84 mm

jelmondat: *Lux Christ(us) Sal(us)q(ue): Mundi.*

Warnecke: 1875

117. Bo-2.850

SCHMERLING de, ANTON (1700-as évek), osztrák államférfi

címeres ex libris

rézmetszet, 113×90 mm

Warnecke: 1922; Index signorum: 241

65. Tf-650 a

SCHNAUSS, CHRISTIAN FRIEDRICH (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres és szimbólumos ex libris (kis címer a tudományok és művészetek szimbólumaival)

rézmetszet, 103×80 mm

készítette: Ganz, Johann Philipp (Gotha)

Warnecke: 1934

32. To-2.732 b

SCHOETTGEN, CHRISTIAN (1687–1751), német teológus, jeles hebraista

szimbólumos ex libris (pálmafa az Élet és Igazság győzelmének jelképeként)

rézmetszet, 130×60 mm

jelmondat: *Justus ceu palma virebit.*

118. Tq-36 b/1

SCHWARZ, CHRISTIAN GOTTLIEB (1675–1751), német filológus, altdorfi professzor, a Porosz Királyi Tudományos Akadémia tagja

címeres ex libris

rézmetszet, 95×96 mm

Warnecke: 1985

24. Tcl.o-652

SMITH, JOSEPH (1700-as évek), velencei brit konzul

címeres ex libris

rézmetszet, 115×110 mm

Gelli: 627

67. Tcl.d-34 a

SMITMER von, FRANZ PAUL (1740–1796), bécsi kanonok, a Máltai Rend tagja

címeres ex libris (a címer a máltai kereszten ovális körirattal)

rézmetszet (1776 előtt), 70×60 mm

készítette: Nicolai, Andreas (Wien)

Warnecke: 2045; Graz: 328 (itt a név tévesen Smithmer formában szerepel)

Index signorum: 248

68. To-627 a

SOMERSET, CHARLES NOËL (1725), angol könyvgyűjtő

címeres ex libris (dupla vonalkeretben)

rézmetset, 78×58 mm

készítette: Hulett, James (London)

jelmondat: *Mutare vel timere sperno.*

66. Tcl.q-102 a

SPANHEM, EZECHIEL (1629–1710), svájci születésű történész, numizmatikus

szöveges ex libris

nyomtatott, 13×95 mm

151. Tcl.f-237e

SPEK, RUDOLF (1893–?), nagyszebeni főreáliskolai tanár

név

nyomtatott (1934), 35×55 mm

179. Bo-21.613

SPIELMANN, JAKOB REINBOLD (1700-as évek), strasbourgi kémia és botanika professzor

címeres ex libris (kettős vonalkeretben)

rézmetset, 104×73 mm

készítette: Striedbeck, Johann (Strasbourg, Augsburg, Basel)

Warnecke: 2058

69. Tq-1.086 b/3

SUKE, CHRISTOPH GERHARD (1700-as évek), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 100×70 mm

készítette: Nicolai, Andreas (Wien)

Index signorum: 255

70. 03.515

SZABÓ ANDRÁS (1797), erdélyi könyvtulajdonos, a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárosa

ajándékozási ex libris

kézzel írott, 60×108 mm

jelmondat: *L'amour me conduit.*

188. Bo-819

SZÉCHÉNYI FERENC (1754–1820), a Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár alapítója, róla nevezték el az Országos Széchényi Könyvtárat

címeres és szimbólumos ex libris (kis címer romantikus tájban, előtérben egy római veterán alakja)

rézmetset (Széchényi harmadik könyvjegyeként 1786 körül készült),
80×80 mm

készítette: Junker Keresztély

Horváth: 5; Index signorum: 261

62. Dpl. 1.808/2.989

SZÉKELY LÁSZLÓ, borosjenői és samolykeszi (1721–1772), erdélyi könyvgyűjtő, több filozófiai munkát fordított magyarra

címeres ex libris

rézmetset (1764), 130×93 mm

jelmondat: *Spes confisa Deo nunquam confusa recedi.*

71. Tf-2

TĂLĂNGESCU, M. I. (1900-as évek), román ügyvéd

név

nyomtatott, 15×60 mm

163. Bo-21.498

TELEKI KRISZTINA, széki (?–1777), erdélyi könyvgyűjtő asszony

név (a kötéstábla belső felére préselt aranyozott betűk)

10×50 mm

165. To-7a/1

TELEKI NIKOLAUS (MIKLÓS BÉLA), de Szék (1944–), Bázelen él, belgyógyász szakorvos, a Johannita rend lovagja

címeres ex libris

rézmetset, 90×65 mm

93. o-45.677

TELEKI SÁMUEL, széki (1739–1822), Erdély főkancellárja 1791-től haláláig. A marosvásárhelyi Teleki Téka alapítója. Könyvtára 1802 őszétől áll a közönség szolgálatában. Az enciklopédikus gyűjtemény szakkatalógusát Teleki maga állítja össze és jelenteti meg Bécsben négy kötetben.

címeres ex libris

rézmetszet, négy változat:

120×82 mm,

90×50 mm,

82×45 mm,

85×50 mm

készítette: Nagy Sámuel (kolozsvári származású metsző)

61 a, b, c, d 1) Tcl.f-114 c; 2) Tcl.d-71; 3) Tq-884 f/3; 4) Tcl.d-64 f/1

univerzális ex libris (romantikus táj rózsafüzéres keretben)

nyomtatott (Teleki Sámuel az előre nyomtatott ex librisbe kézzel írja be a nevét), 62×95 mm

191. To-1.088

TELEKI SÁMUEL NÉ (lásd: BETHLEN ZSUZSANNA, iktári...)

TERME de, JOHANN BAPTIST (?–1787), bécsi prelátus, kanonok

címeres ex libris (címer körirattal ovális vonalkeretben)

rézmetszet (1770, 1778)

két változat:

60×48 mm,

60×45 mm (a második változaton főpapi jelvények az egyházi méltóság szimbólumaiként)

jelmondat: *Terminus omnibus unus.*

Warnecke: 2164; Index signorum: 271

73 a, b 1) 03.600/3; 2) Tq-492 a

TERRES, DOMENICO (1700-as évek), nápolyi könyvkereskedő

szimbólumos ex libris (tudást, tudományt jelképező szimbólumokkal)

rézmetszet, 85×76 mm

készítette: Pignatari, C.

136. Tcl.f-167 o

TEUBERN von, JOHANN ERNST (1700-as évek), drezdai jogtudós, udvari tanácsos

szimbólumos ex libris (ovális keretben klasszicista táj, hárfára támaszkodó angyal)

rézkarc (1800 után), 113×90 mm

készítette: Klass, Friedrich Christian; Krüger, E. G. (Dresden)

Warnecke: 2165; Schmitt: 55

127. Tf-4 n/2

TEUBNER, B. G. (1908), lipcsei könyvkiadó

könyvkiadói ex libris (a tulajdonos neve nincs kitöltve)

nyomtatott, 87×63 mm

217. o-30.955

THIERRY'SCHE BUCHHANDLUNG (1800-as évek), szebeni könyvkereskedés

könyvkereskedői könyvjegy

nyomtatott, 25×68 mm

210. Bo-649

TIELL de, JOHANN LUDWIG (1700-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetset, 110×80 mm

74. Bo-5.496/1,2

TOLDALAGHY MIHÁLY (1900-as évek), a marosvásárhelyi ref. kollégium főkurátora

kiadói ex libris (Erdély címerét tartó székelyruhás férfi és nő alakja. Az Erdélyi Szépmíves Céh tagjai számára készült.)

nyomtatott, 120×79 mm

készítette: Kós Károly (Erdély)

214. o-27.291

TRAUTMANN, J. C. (1700-as évek), német könyvgyűjtő

név (szőlőindás díszkeretben)

nyomtatott, 58×88 mm

172. Tq-1.294 e

TRAUTMANNSDORF de TOZENBACH, FRANZ (1700-as évek), osztrák könyvgyűjtő, mint császári követ Svájcban is élt

címeres és szimbólumos ex libris (hadi jelvények)

rézmetset (két változat), 100×67 mm

jelmondat: *Vitae Socia Virtus, mortis comes Gloria.*

(az első változat latin jelmondattal);

Thue recht, Fürchte Gott, Scheiße Niemandt.

(a második változat német jelmondattal)

Warnecke: 2209; Graz: 357; Index signorum: 273 (a két utóbbi katalógus csak a második változatot ismeri)

75 a, b 1) Td-201; 2) Tq-1.246 f

TURNOWSKY SÁNDOR (1889–1958), erdélyi jogi író, a kolozsvári egyetem tanára; 5000 kötetes könyvtára a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárba került

két változat:

témás ex libris (könyvespolc előtt ülő író férfi alakja)

klisé, 110×90 mm

készítette: N.

140. TU.2.325

szöveges kiadói ex libris (az Erdélyi Szépmíves Céh kiadói könyvjegye)
nyomtatott (1927), 60×65 mm

215. TU.2.012

UFFENBACH von, KONRAD ZACHARIAS (1683–1734), német bibliofil, 12 000 kötetes könyvtár tulajdonosa, Frankfurt am Main szenátora

címeres és témás ex libris (könyvtárbelső, kis címer a rózsafüzéres keretben)

rézmetset, 66×83 mm

készítette: Kraus, Johann Ulrich (Augsburg)

jelmondat: *Non omnibus idem est quod placet (Petron. Fragm.).(!)*

Warnecke: 2238

130. To-293

ÜBERACKER von, WOLFGANG CHRISTOPH (1736–1801), osztrák államférfi

címeres ex libris

rézmetset (1758), 140×110 mm

készítette: Nilson, Johann Esaias (Augsburg)

Index signorum: 279

76. Tf-353 b/1

VARLET, DOMINIQUE MARIE (1600-as évek), francia püspök

címeres és szimbólumos ex libris (az egyházi főméltóság szimbólumai)

rézmetszet, 87×75 mm

26. Bo-5.605

VIENNAE-BIBLIOTHECA P.P. MINIMORUM SANCTI FRANCISCI DE PAULA,
CONVENTUS (lásd: A BÉCSI PAOLAI SZENT FERENC...)

VOSS /VOSSIUS/, ISAAC (1618–1689), németalföldi filológus, több munka
szerzője

szöveges szalag ex libris

nyomtatott, 6×123 mm

150. Bf-38

WENSER von und zu FREYENTHURN, JOHANN BAPTISTA (1600-as évek),
német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetszet, 100×70 mm

Warnecke: 2432; Index signorum: 285

22. Tf-438 b

WERNSDORF, ERNST FRIEDRICH (1700-as évek), a wittenbergi teológia
professzora

címeres ex libris

rézmetszet, 110×90 mm

készítette: Geyser, Christian Gottlieb (Leipzig, Dresden)

Warnecke: 2442

77. Tcl.o-4 b

WESSELÉNYI KATA, hadadi (1735–1788), erdélyi könyvgyűjtő asszony.

Könyvtárának nagy részét unokahúga, Bethlen Zsuzsanna örökölte.

Ma a marosvásárhelyi Teleki Tékában mintegy másfél száz kötet őrzi kézírásos
tulajdonjegyét vagy ex librisét

név (vörös alapon aranyozott betűk és keretdísz)

könyvkötő által préselt ex libris, 22×55 mm

166. To-36 d

WICKA de WICKBURG und REINEGG, FRANZ ADAM (1600-as évek),
felső-ausztriai könyvgyűjtő

címeres és szimbólumos ex libris (a zsúfolt díszítések között a tudományok és
művészetek jelképei)

rézmetszet, 100×80 mm

készítette: Fridrich, Jakob Andreas (Augsburg)

jelmondat: *In hoc signo vinces.*

Warnecke: 2465; Index signorum: 288

25. Tq-611 c/4

WIEN, AUGUSTINER (lásd: BÉCSI ÁGOSTON-RENDI...)

WIEN, MINIMORUM (lásd: BÉCSI MINIMITÁK...)

WIEN, SERVITEN KLOSTER in der VORSTADT ROSSAU (lásd: BÉCSI [ROSSAU]
SZERVITA...)

WIENNER, JOHANN (1800-as évek), német könyvgyűjtő

név

nyomtatott, 30×55 mm

186. Bo-22.701

WILL, ANDREAS GEORG (1727–1798), az altdorfi egyetem professzora

címeres ex libris

rézmetszet, 56×40 mm

Warnecke: 2485; Graz: 382

78. Td-213 d

A WILSDRUF HEINRICH STÄGEN OLVASÓKABINET könyvjegye
(1800-as évek)

szöveges ex libris

nyomtatott, 70×89 mm

220. Bo-22.517

WINCKLER von DÖLITZ, TOBIAS (1600-as évek), német könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetszet, 113×70 mm

Warnecke: 2489; Schmitt: 24

16. To-1.754 d

WINDHA(A)G von, JOACHIM (1654, 1656), osztrák könyvgyűjtő

címeres ex libris

rézmetszet, két változat: 95×105 mm,
65×40 mm

Warnecke: 2490, 2491; Graz: 383 (csak az első változatot ismeri); Index
signorum: 291 (1651-ben készült ex libris)

17 a, b 1) Tcl.f-167 m; 2) To-3.578 b/2

WOBURN ABBEY (1873), az angliai Bedfordban egy cisztercita kolostor
helyén épült kastély könyvtára

címeres ex libris

könyomat, 80×60 mm

jelmondat: *Che sara sara.*

89. o-32.530

WOLKENSTEIN et TROSTBURG zu, PARIS (1700-as évek), osztrák államférfi

címeres ex libris (levéldíszes, ovális keretben)

két változat:

fametszet, 72×68 mm,

rézmetszet (a címer rendszalaggal), 104×64 mm

Warnecke: 2513, 2512; Index signorum: 296

79 a, b 1) To-570 b/1; 2) To-1.673 c

WRIGHT, RICHARD (1700-as évek), angol orvos, a londoni Királyi Orvosi
Társaság tagja

címeres és szimbólumos ex libris (címer és könyv a díszítőmotívumok között)

rézmetszet, 90×60 mm

31. Tcl.o-25 c

ZIEGLER, JOHANN HEINRICH (1734–1799), winterthuri lelkész,
Zürichben is élt

címeres ex libris (gazdag díszítéssel)

rézmetszet (1750 után), 72×60 mm

Gerster: 2586; Wegmann: 7860

80. Bo-9.169

ZIEGLMAYER (1700-as évek)

univerzális ex libris (lásd Nagy Sándorét)

190. Bf-683

kezdőbetűkkel

C.G.S. (1700-as évek)

szimbólumos ex libris

rézmetset, 60×43 mm

jelmondat: *Spe et Silentio*.

98. Tq-611 c/51

TF (1700-as évek)

címeres ex libris

fametszet, 55×42 mm

102. Bo-20.521

F.V.G.K. (1700-as évek)

címeres ex libris (levélfüzér keretben)

rézmetset, 88×70 mm

99. Tf-347

G.C.G.V.P. (1695)

címeres ex libris

rézmetset, 6×48 mm

97. o-33.721

I.H.F.D. (1600-as évek)

címeres ex libris

rézmetset, 95×80 mm

Warnecke: 2272

95. Tf-264 b

M. T. (1700-as évek), francia könyvgyűjtő monogramja

rézkar (fehér alapon vörös betűk, korona és levélfüzér vonalkeretben),
55×60 mm

készítette: Dupuis, Nicolas Gabriel

100. 03.960/1

T. (1700-as évek), svájci könyvtulajdonos
rézmetszet (a betű virágfüzér keretben), 74×62 mm
készítette: Holtzmann (Dresden),
Warnecke: 2153; Gerster: 2238

101. Tf-90 l

adat nélküliek

adat nélkül (1600-as évek)

címeres ex libris (egy talpazaton liliomos címer)
rézmetszet, 55×34 mm

107. Td-560 e/2

adat nélkül (1600-as évek)

címeres ex libris
rézmetszet, 77×65 mm
jelmondat: *Sit Serpentinus Oculus in Columbino Corde.*

106. To-373

adat nélkül (1600-as évek)

szimbólumos ex libris (vallási szimbólumok és bibliai helyek megjelölése)
rézmetszet, 60×70 mm
jelmondat: *Vanitas Vanitatum et omnia vanitas praeter amare Deum et illi soli servire.* (Thom.a Kemp: de Imit.Christi l.1.et.) (!) *Sursum igitur corda! Omnia ad Imaginem Dei.*

126. To-373

adat nélkül (1600-as évek)

témás ex libris (Mária a gyermek Jézussal angyaloktól körülvéve)
rézmetszet, 105×70 mm
jelmondat: *Deliciae Virginitatis...*

115. 0432

adat nélkül (1700-as évek)

előre nyomtatott (a tulajdonos utólag beírt iniciáléival)
rézmetszet, 60×98 mm

192. To-3443 b

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, két változat: 72×80 mm,
72×50 mm (rendi jelvényekkel)

készítette: Mansilla

109 a, b 1) To-956 b; 2) To-1.042 b/2

adat nélkül (1700-as évek), francia könyvtulajdonos

címeres ex libris

rézmetszet, 90×60 mm

jelmondat: *Dieu defend le droit.*

112. Dpl.1.843/1.084

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, 80×65 mm

jelmondat: *KAI TYXH, KAI TEXNH.*

111. 0359

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, 85×60 mm

105. Tq-1.453

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, 92×75 mm

készítette: Kanperz

113. To-3.220 b/1

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, 100×70 mm

110. Tf-1.014 a/2

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, 60×50 mm

104. Tcl.f 164 l

adat nélkül (1700-as évek)

címeres ex libris

rézmetszet, 64×52 mm

103. Bo-12.631

adat nélkül (1800-as évek)

szöveges ex libris (mintás keretben)

nyomtatott, 36×63 mm

jelmondat: *L'Agrement des mes derniers Jours.*

180. o-41.243 HH

adat nélkül (1900-as évek)

nyomdai könyvjegy (egy lipcsei könyvkötőműhely ex librise)

nyomtatott, 70×56 mm

218. Bo-13.665

adat nélkül (1923)

kiadói könyvjegy (kezében könyvet tartó fiú alakja)

klisé, 90×60 mm

készítette: Kós Károly (Erdély)

216. o-35.358

FÜGGELÉK

EX LIBRIS-FAJTÁK

CÍMERES EX LIBRISEK

Névvel

XVI–XVII. század 1, 2, 3, 4, 5, 6(a, b, c), 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17(a, b), 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29(a, b), 30, 31, 32.

XVIII. század 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61(a, b, c, d), 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72(a, b), 73(a, b), 74, 75(a, b), 76, 77, 78, 79(a, b), 80, 81.

XIX–XX. század 22, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93.

Név nélkül

Monogrammal 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102.

Csak címer 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109(a, b), 110, 111, 112, 113.

SZIMBÓLUMOS, TÉMÁS EX LIBRISEK

Vallási szimbólumok 114, 115, 116, 117, 118, 120, 126.

Foglalkozásra, érdeklődésre, a név jelentésére utaló jelképek 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 146, 147.

Arcképek 128, 129.

Könyvtárbelsőik 130, 131, 132, 133.

A könyv 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143.

Épületek 144, 145.

SZÖVEGES, NYOMTATOTT EX LIBRISEK 1, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164(a, b), 165, 183, 184, 185, 186.

Kerettel 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182(a, b).

KÉZZEL RAJZOLT EX LIBRISEK 187, 188.

ELŐRE NYOMTATOTT EX LIBRISEK 189, 190, 191, 192.

PECSÉT EX LIBRISEK 193, 194, 195.

BÉLYEG EX LIBRISEK 86, 87, 196, 197.

ADOMÁNY EX LIBRISEK 198, 199, 200, 201, 202, 203.

KIADÓK, KÖNYVÁRUSOK, SZERZŐK STB. EX LIBRISEI 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220.

JUTALOM EX LIBRISEK 81, 212, 213.

JELMONDATOK

- Adjuratorium meum in nomine domini.* **18.**
Aus dem Guten das Beste. **124.**
Che sara sara. **89.**
Crux Christi Gloria Nostra. **4.**
Deliciae Virginitatis... **115.**
Deo et Caesari. **6.**
Dieu defend le droit. **112.**
*Dulces ante omnia musae. Deus nobis haec otia fecit. C.S. Jordani,
et amicorum.* **131.**
Ducimur his ducibus, Divae sub Tecta Minervas. **132.**
*Est spes, vita, salus, requies et gloria Christus. Cui Deus immensi det gaudia
summus olympi.* **148.**
*Est Spes, Salus, Requies, et Gloria Christus. Cui Deus immensi det gaudia
summus Olympi.* **149.**
Et facere et pati fortia. **85.**
Etsi omnes ego non. **86, 87.**
Ex amore et iustitia. **83.**
Huc refer initium et Finem. Inanae Fortunae Nomen. **96.**
Im Geist u/nd/ in der Warheit. **120.**
In hoc signo vinces. **25.**
*Intra quatuordecim dies com/m/odatum ni reddideris, neq/ue/ belle
custodieris, alio tempore: Non habeo, dicam.* **133.**
Justus ceu palma virebit. **118.**
KAI TYXH, KAI TEXNH. **111.**
Labore. **123.**
L'Agrement des mes derniers Jours. **180.**
L'amour me conduit. **188.**
Lux Christ. Sal.q/ue/: Mundi. **117.**
Meritis augentur honores. **47.**
Mutare vel timere sperno. **66.**
Nil conscire sibi. **9.**
Non aliena sed propria Virtute. **6.**
Non omnibus idem est quod placet (Petron. Fragm.) **130.**
Non tota perit. **125.**
Omnia quaecunque habeo. **91.**
Pietas ad omnia utilis. **33, 34.**

Principibus placuisse, Viris non ultima laus et! **187.**

Quid verum atque decens. **54.**

Qui illam legavit mihi. Ruit hora. **39.**

Sit Serpentinus Oculus in Columbino Corde. **106.**

Spe et Silentio. **98.**

Spes confisa Deo nunquam confusa recedi. **71.**

Terminus omnibus unus. **73.**

Thue recht, Förchte Gott, Scheüe Niemandt. **75.**

Az Ūr gondot visel. **72.**

Vanitas Vanitatum et omnia vanitas praeter amare Deum et illi Soli servire.

*(Thom. a Kemp: de Imit. Christi l.1 et.) Sursum igitur corda! Omnia ad
Imaginem Dei.* **126.**

Verus possessor. **51.**

Vincit qui patitur. **38.**

Vitae Socia Virtus, mortis comes Gloria. **75.**

Vivitur ingenio caetera mortis erunt. **82.**

TULAJDONOSOK

1	PAKSI MIHÁLY, szathmári
2 a, b	A BÉCSI SZERVITA KOLOSTOR KÖNYVTÁRA
3	KNOERINGEN, HEINRICH
4	NEUBECK, KASPAR JOHANN
5	GEIZKOFER von GAILENBACH, ZACHARIAS
6 a, b, c	BREINER, MAXIMILIAN LUDWIG
7	GILLER, PETER
8	BOSIO, JACOPO
9	LUBOMIRSKI, STANISLAUS HERACLIUS
10	KELLER de, KARL
11	A LINZI NÉMET LOVAGREND KÖNYVTÁRA
12	HERWARTH von HOHENBURG, HANS HEINRICH
13	MENNICH, KASPAR ALEXANDER
14	MOLLARTH, FERDINAND ERNEST
15	BIGOT, EMERIC L.
16	WINCKLER von DÖLITZ, TOBIAS
17	WINDHA(A)G von, JOACHIM
18	OEDT, JOHANN CHRISTOPH HEINRICH
19	FOUCAULT, NICOLAS JOSEPH
20	LUDEWIG, JOHANN PETER
21	BURCKHARD, JOHANN GEORG
22	WENSER von und zu FREYENTHURN, JOHANN BAPTISTA
23	JÖCHER, CHRISTIAN GOTTLIEB
24	SCHWARZ, CHRISTIAN GOTTLIEB
25	WICKA de WICKBURG und REINEGG, FRANZ ADAM
26	VARLET, DOMINIQUE MARIE
27	KOLLONITZ LÁSZLÓ
28	HARRER, JOHANN CHRISTOPH
29	KÖPFF von, GEORG JAKOB
30	HAUERN VON, JOHANN JOSEPH SEBASTIAN
31	WRIGHT, RICHARD
32	SCHNAUSS, CHRISTIAN FRIEDRICH
33	BÁNFFI DÉNES
34	BÁNFFI GYÖRGY
35	BAUSERN von
36	BEYER, AUGUST KARL

- 37 CARLI-RUBBI, AGOSTINO
 38 DISNEY, SAMUEL
 39 DU BEYNE de MALECHAMPS, JOSEPH
 40 D'YVE, ANNE THERESE PHILIPPINE
 41 ENGELSBURG von, STEPHAN
 42 FEUERLEIN, JOHANN KONRAD
 43 FRAGGIANI, NICOLA
 44 GIANNINI von, FRANZ GEORG
 45 GODOFROY, D.
 46 GUARIENT de, C. L.
 47 GUARIENT de, FRANZ ANTON
 48 GUDENUS von, VALENTIN FERDINAND
 49 HALLER von HALLERSTEIN, HANS JOACHIM
 50 HASSEL, RICHARD
 51 HOEGGER, SEBASTIAN
 52 KROHN, BARTHOLD NIKOLAUS
 53 KUFFSTEIN von, JOHANN ERNST
 54 KÜNHAN, FRIEDRICH JAKOB THEOPHIL
 55 LINCKER von LUZENWICK, JOHANN JAKOB
 56 MILLER de BRASSO
 57 MÜNCH-BELLINGHAUSEN de
 58 NELL von NELLENBURG
 59 OCHS von OCHSENSTEIN, H. W.
 60 PETRASCH de, MAXIMILIAN MATHIAS
 61 a, b, c, d TELEKI SÁMUEL, széki
 62 SZÉCHÉNYI FERENC
 63 ROSENBERG, HENRYK WILHELM
 64 ROTH-SCHOLTZ, FRIEDRICH
 65 SCHMERLING de, ANTON
 66 SOMERSET, CHARLES NOËL
 67 SMITH, JOSEPH
 68 SMITMER von, FRANZ PAUL
 69 SPIELMANN, JAKOB REINBOLD
 70 SUKE, CHRISTOPH GERHARD
 71 SZÉKELY LÁSZLÓ, borosjenői
 72 a, b BETHEN ZSUZSANNA, iktári
 73 TERME de, JOHANN BAPTIST
 74 TIELL de, JOHANN LUDWIG
 75 TRAUTMANNSDORF de TOZENBACH, FRANZ
 76 ÜBERACKER von, WOLFGANG CHRISTOPH
 77 WERNSDORF, ERNST FRIEDRICH
 78 WILL, ANDREAS GEORG
 79 WOLKENSTEIN et TROSTBURG zu, PARIS
 80 ZIEGLER, JOHANN HEINRICH
 81 FRANSSE, DAVID

82	IUSTUS, P. P.
83	ARNDT, FRIEDRICH
84	PETRONELL von ABENSPERG und TRAUN, FRANZ EUGEN
85	MIKÓ IMRE
86	JOSIKA ERZSÉBET, baranyitskai
87	JOSIKA SÁMUEL, baranyitskai
88	KELEMEN LAJOS, nagyernyei
89	WOBURN ABBEY
90	LEININGEN-WESTERBURG zu, HERMANN
91	HALLER ISTVÁN, hallerkői
92	HALLER ISTVÁNNÉ, hallerkői
93	TELEKI NIKOLAUS, de Szék
94	NAGY GÁBOR
96	DARVAS FERENC
108	KEMÉNY FARKAS
116	A BOLZANOI DOMONKOS RENDI KÖNYVTÁR
114	„ST. CATHARINA” KOLOSTOR
117	SCHEFER, LUDWIG CHRISTOPH
118	SCHOETTGEN, CHRISTIAN
119	BREITKOPF, JOHANN GOTTLIEB IMMANUEL
120	LOMER, GOTTFRIED
121	LENGNICH, KARL BENJAMIN
122	GUICHARD von, KARL GOTTLIEB
123	LUDWIG, CHRISTIAN FRIEDRICH
124	MOSER von, FRIEDRICH KARL
125	HALLER, ALBRECHT
127	TEUBERN von, JOHANN ERNST
128	HILLIGER, SIGMUND GOTTLIEB
129	FRANK von FRANKENSTEIN, VALENTIN
130	UFFENBACH von, KONRAD ZACHARIAS
131	JORDAN, KARL STEPHAN
133	HOMMEL, KARL FERDINAND
132	BALAU, WILHELM ALEXANDER
134	BUDAI K. M. TUDOMÁNYEGYETEMI KÖNYVTÁR
135	A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM KÖNYVTÁRA
136	TERRES, DOMENICO
138	DÉKÁNI KÁLMÁN
137	CORNIANA KÖNYVTÁR
139	HORVÁTH család
140	TURNOWSKY SÁNDOR
141	LŐRINCZ ELLA
142	MÜLLER, GUSTAV
143	HALÁSZ MAGDA
144	HALLER FERENC, hallerkői

145	DARVAS IMRE
146	FÉNYES G.
147	DSIDA JENŐ
148	PRÁGAI ANDRÁS
149	GÖNCZI MÁTYÁS
150	VOSS, ISAAC
151	SPANHEM, EZECHIEL
152	HUNT COOKE, J.
153	KATONA ZSIGMOND
154	KENDEFFI RÁKHEL, malomvízi
156	REISCHACH von, THADEUS JUDAS SIMON
155	LAMONIANA KÖNYVTÁR
157	GIESSEN VÁROS KÖNYVTÁRA
158	A KÖRÖSBÁNYAI CS. K. BÁNYAIGAZGATÓSÁG KÖNYVTÁRA
159	A BÉCSI ÁGOSTON-RENDI SZENT SEBESTYÉN ÉS RÓKUS KOLOSTOR KÖNYVTÁRA
160	JAN, JOHANN CHRISTIAN GOTTFRIED
161	A BUKOVINAI IVANCOUȚI ORTODOX TEMPLOM
163	TĂLĂNGESCU, M. I.
162	NICOLAU, GHEORGHE
164	SÁNDOR ISTVÁN, jánosfalvi
165	TELEKI KRISZTINA, széki
166	WESSELÉNYI KATA, hadadi
167	KUNN KATINKA, osdolai
168	DUNIS, A.
169	SARTORI von, JOSEPH
170	BETHLEN JÓZSEF, bethleni
171	BRANDEKER SIMON
172	TRAUTMANN, J. C.
173	A BÉCSI MINIMITÁK KÖNYVTÁRA
174	DÁNIEL IMRE
175	PELSER von, JOHANN und JOSEPH
176	LÁZÁR JAKAB, tordai
177	A MAROSVÁSÁRHELYI CASINO KÖNYVTÁRA
178	NATHUSIUS, PH
179	SPEK, RUDOLF
181	BODÓ KÁROLY
182 a, b	A CSERNOVICI CSÁSZÁRI KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVTÁR
183	LEIDEN UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK
184	A KISMARTONI KATONAI ALREÁLISKOLA és a MAROSVÁSÁRHELYI HADAPRÓDISKOLA pecsétje
185	POPESCU-BĂJENARU, J.
186	WIENNER, JOHANN
187	BETHLEN LAJOS, bethleni
188	SZABÓ ANDRÁS

189	NAGY SÁNDOR
190	ZIEGLMAYER
191	TELEKI SÁMUEL, széki
193	HALLER GÁBOR, hallerkői
194	A PÁRIZSI SAINT-GERMAIN-DES-PRÉS APÁTSÁG
195	GURAN, N. P.
196	FAY BLANKA
197	PEKRI GÉZA
198	HEYNE, CHRISTIAN G.
199	A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KÖNYVAJÁNDÉKA
200	KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
201	KIRÁLYI KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNY – II. KÁROLY ROMÁN KIRÁLY KÖNYVADOMÁNYA
202	A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYÁNAK AJÁNDÉKA
203	HALÁSZ JÓZSEF
204 a, b	CARNELLI
205	FONTAINE, MATTHIAS
206	MANGOT, JEAN BAPTISTE
207	BENSBERG, C.
208	BARDE, PAUL
209	GAY, FR.
210	THIERRY' SCHE BUCHHANDLUNG
211	ANDRE' SCHE K. BUCHHANDLUNG
212	DÓSA MIKLÓS
213	BIBÓ LÁSZLÓ
215	TURNOWSKY SÁNDOR
217	TEUBNER, B.G.
219	KENDEFFI KÁROLY
220	A WILSDRUF-I HEINRICH STÄGEN OLVASÓKABINET

ALKOTÓMŰVÉSZEK

- Arnhold Béla (Erdély) **138.**
 Baptist, J. (Amsterdam) **81.**
 Binder János Fülöp (Buda) **134.**
 Corwinian Saur (Augsburg) **5.**
 Cöntgen, Hugo (Mainz) **124.**
 Crusius, Karl (Leipzig) **121.**
 D. A. **15.**
 Debreczeni László (Kolozsvár) **147.**
 Dietell, Christoph (Graz) **18.**
 Dupuis, Nicolas Gabriel **100.**
 Fehr, Peter (Frankfurt am Main) **59, 131.**
 Fridrich, Jakob Andreas (Wien, Augsburg) **25.**
 Fridrich, Johann Georg (Regensburg) **28.**
 Ganz, Johann Philipp (Gotha) **32.**
 Geyser, Friedrich Christian Gottlieb (Leipzig, Dresden) **77, 121.**
 Goeree, J. (Amsterdam) **81.**
 Grado de, Philippo (Napoli) **43.**
 Heumann, Georg David (Göttingen) **125.**
 Holtzmann (Dresden) **101.**
 Hulett, James (London) **66.**
 Junker Keresztély (Bécs, Pest) **62.**
 Kanperz **113.**
 Katisman **128.**
 Kenckel, B. (Wien) **46.**
 Klass, Friedrich Christian **127.**
 Kós Károly (Erdély) **214, 216.**
 Köpeczi Sebestyén József (Kolozsvár) **88, 91, 92.**
 Kössler **57.**
 Kraus, Johann Ulrich (Augsburg) **130.**
 Krüger, Ephraim Gottlieb (Dresden) **127.**
 Lerch, Johann Martin (Bécs) **129.**
 Mansilla **109.**
 Meyer Ágoston (Pest) **96.**
 M. B. **21.**
 N. **140.**
 Nagy Sámuel (Kolozsvár) **61.**

Nicolai, Andreas (Wien) **53, 59, 68, 70.**
 Nilson, Johann Esaias (Augsburg) **76.**
 Nothnagel, Johann Andreas Benjamin (Frankfurt am Main) **124.**
 Petrarca, Guiseppe (Milano) **6.**
 Pignatari, C. **136.**
 Reinhardt, Andreas (Frankfurt am Main, Augsburg) **48.**
 Rentz, M. (Nürnberg) **64.**
 Schindler, Anton Joseph (Olmütz) **60.**
 Schulz, M. (Prága) **211.**
 Sikkinger, Georg (Svájc) **3.**
 Striedbeck, Johann (Strasbourg, Augsburg, Basel) **69.**
 Sysang, Johann Christoph (Halle, Dresden, Leipzig) **20, 128.**
 Tscherning, J. (Wien) **13.**
 Tzetter (Czetter) Sámuel, orosházi (Bécsben is működő magyar metsző) **72.**
 Tyroff, Martin' (Augsburg, Nürnberg) **32.**
 V. A. **141.**
 Walwert, G. C. **78.**

IRODALOM

- ARADY Kálmán, *Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez*, in *Magyar Könyvszemle*, 1964/3, 247–253.
- ARADY Kálmán, *Régi magyar emléxexlibrisek*, in *Magyar Könyvszemle*, 1962/1, 59–66.
- BARCSAY Andrásné, Weissenbach Jeanette, *Az exlibris és a könyv*, in *Magyar Könyvszemle*, LXVI, 1942, 34–47.
- BERTARELLI, Achille–David Henry, PRIOR, *Gli ex libris italiani*, Milano, 1902.
- Bibliotheca Corviniana*, Magyar Helikon, 1967, 22–23.
- Bibliotheksstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin, 1998.
- BOLOGA, Emil, *Aus der Geschichte der Ex libris in Rumänien*, in *Karpaten Rundschau*, 1989.
- CASTLE, Egerton, *English Book-Plates*, London, 1892.
- CSAPODI Csaba–TÓTH A.–VÉRTESY M., *Magyar könyvtártörténet*, Budapest, 1987, 81.
- CZAKÓ Elemér, *Az orsz. magyar Iparművészeti Múzeum ex libris kiállításának katalógusa*, Budapest, 1903.
- DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1997, 226–227.
- DEÉ NAGY Anikó, *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*, in *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Kolozsvár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1996, 135–147.
- DÖRNYEI Sándor, *Zur Geschichte des ungarischen Exlibris im 16. Jahrhundert*, in *Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum*, Budapest, 1976, 127–133.
- DRESSLER, Fridolin, *Die Exlibris der Bayerischen Hof- und Staatsbibliothek, 17–20 Jhr. Gesammelt und beschrieben von...*, Wappenerklärungen von Brigitte Schröder. Wiesbaden, 1972.
- Ex libris aus dem Buch und Bibliothekswesen*, Leipzig, 1966, 7.
- Ex libris... Besitzerzeichen aus 5 Jahrhunderten. Ausstellung der Universitätsbibliothek Graz*. Katalog zusammengestellt von Hans Zotter und Werner Hohl, Graz, 1980. (sokszorosított anyag)*
- Exlibris. Kleingraphik aus fünf Jahrhunderten*, Mainz, 1955.
- Exlibris. Zur Geschichte ihrer Motive, ihrer Gestaltungsformen und ihrer Techniken*, Frankfurt am Main, sokszorosított anyag
- GÁBOR Dénes, *Az ex libris múltja, jelene és jövője*, in *Korunk*, 1968/6, 916–919.
- GALAMBOS Ferenc, *A budapesti XIII. Nemzetközi Ex Libris Kongresszus*, in *Magyar Könyvszemle*, 1971/2–3, 220–224.
- GALAMBOS Ferenc, *Egy és más az ex libris gyűjtésről*, in *Kisgrafika Értesítő*, 1962–1967.
- GELLI, Jacopo, *Exlibris italiani*, Milano, 1930.*
- GERSTER, Ludwig, *Die schweizerischen Bibliothek-Zeichen (Ex-libris)*, zusammenstellt und erläutert von..., Kapellen, 1898.*

- A Gyűjtő. *Le collectionneur. Numéro Spécial. Különszám*, Rédacteur en chef: Ladislav de Siklóssy, Budapest, 1913.
- HANUSCH, Gerhard, *Von Dürer bis Picasso. Exlibris grosser Meister*, Würzburg, 1959.
- HOPF, Angela und Andreas, *Die Kunst des Exlibris*, München, 1980.
- HORVÁTH Hilda, *Magyar ex librisek 152–1985*, A Magyar Bibliofil Társaság kiadása, 1985.*
- HUTTMANN-KORODI-NUSSBÄCHER, *Ex librisuri din Transilvania*, in *Revista Bibliotecilor*, 1968/7, 425–427, 1969/1, 40.
- Index signorum „Ex libris” dictorum Bibliothecae Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis*, Esztergom, 1903.*
- Katalog Wystawy Gdański ehslibris XV–XVIII. wieku*, Gdańsk, 1978.*
- KIESSLING, Helga, *Exlibris-Sammlung Oskar Zech*, Berlin, 1990.
- KONCZ József, *A marosvásárbelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése*, in *Magyar Könyvszemle*, 1879, 229.
- KÖHALMI Béla, *Ex librisek*, in *Könyvtári Szemle*, 1917.
- KRONENBERGER, Karl Georg, *Exlibris-Sammlung der Pfälzischen Landesbibliothek*, Speyer, 1982.
- LAUT, Hans, *Exlibris-Kunst aus dem deutschsprachigen Gebiet*, Berlin, 1955.
- LEININGEN-WESTERBURG, K. E., *Deutsche und Oesterreichische Bibliothekzeichen. Ex libris. Ein Handbuch für Sammler Bücher- und Kunstfreunde*, Stuttgart, 1901.
- LINNIG, Benjamin, *Bibliothèque et ex-libris d'amateur Belges aux XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles*, Paris, 1906.
- MAHNET, A. de, ROBERT, Edmund de, *Essai de répertoire des Ex-Libris et Fers de Reliure des bibliophiles Lirains*, Nancy, 1906.
- Mensch und Buch im Spiegel des Exlibris*, Mainz, 1987.
- MEYER-NOIREL, *L' ex-libris. Histoire, art, technique*, Paris, 1989.
- MÜHLBRECHT, Otto, *Die Bücherliebhaberei in ihrer Entwicklung bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts*, Bielefeld und Leipzig, 1898.
- Nederlandse Exlibris uit drie eeuwen*, Rijksmuseum Meermano- Westreenianum, Gravenhage, 1986.
- Régi magyar exlibrisek, 1521–1900. Leíró katalógus*, Országos Széchényi Könyvtár, 1970 (sokszorosított anyag).
- RHANE, Hans, *Das Exlibris. Ein Handbuch zum Nachschlagen*, Zürich, 1918.
- SCHMITT, Anneliese, *Deutsche Exlibrisse, kleine Geschichte von dem Ursprungen bis zum Beginn d. 20. Jh.*, Leipzig, 1986.*
- SEYLER, G. A., *Illustriertes Handbuch der Ex-Libris Kunde*, Berlin, 1895.
- STICKELBERGER, Emanuel, *Das Exlibris (Bibliothekzeichen) in der Schweiz und in Deutschland*, Basel, 1904.
- SZABÓ T. Attila, *A könyvjegy művészete*, in *Pásztortűz*, 1937/9, 191–193.
- TREIER, Albert, *Redende Exlibris. Geschichte und Kunstform des deutschen Bücherzeichens*, Wiesbaden, 1986.
- VARJÚ Elemér, *Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása*, in *Magyar Könyvszemle*, 1903, 234–246, 392–400.
- VARJÚ Elemér, *Magyar könyvgyűjtők exlibrisei*, in *Magyar Könyvszemle*, 1895, 193–204.
- WARNECKE, Friedrich, *Die deutschen Bücherzeichen (Ex-libris) von ihrem Ursprunge bis zur Gegenwart*, Berlin, 1890.*
- WARNECKE, Friedrich, *Bücherzeichen (Ex libris) des XV. u. XVI. Jahrhunderts*, Berlin, 1894.

- WARREN, *A Guide to the study of book-plates (Ex-libris)*, London, 1880.
- WEGMANN, Agnes, *Schweizer Exlibris bis zum Jahre 1900*, I–II, Zürich, 1933, 1937.*
- WEHRNER, Dietrich, *Exlibris in Büchern der Bibliothek der Universität Konstanz*, Konstanz, 1991.
- WEINER Piroška, *Britische Exlibris*, in *Ars Decorativa* 4, 1976, 107–112.
- WEINER Piroška, *Deutsche Exlibris*, in *Ars Decorativa* 5, 1977, 157–174.
- WIESE, Hermann, *Exlibris aus der Universitätsbibliothek München*, München, 1972.
- WOLF, Sylvia, *1000 Beispiele aus fünf Jahrhunderten Exlibris*, München, 1985.
- ZUR WESTEN VON, Walter, *Exlibris (Bucheignerzeichen)*, Bielefeld und Leipzig, 1909.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető / 5

EX LIBRISEK RÉGI KÖNYVEKBEN / 7

A könyvjegy története / 8

Az ex libris-készítés technikája / 13

Ex libris-készítők / 15

Korszakok, stílusok / 16

Ex libris-fajták / 19

Tulajdonoskategóriák / 19

Intézményi ex librisek / 19

Ajándékozási, adományozási ex librisek / 22

Jutalom ex librisek / 24

Foglalkozásra utaló ex librisek / 24

Házastársi ex librisek / 25

Női ex librisek / 26

Az ex librisek formakincse / 27

Címeres ex librisek / 27

Nyomdai könyvjegyek / 29

Univerzális ex librisek / 30

Kiadói, könyvkötői ex librisek / 31

Beszélő ex librisek / 32

Témás ex librisek / 33

Könyvtárbelsőt ábrázoló ex librisek / 35

Arcképes ex librisek / 36

Történelmi eseményre utaló ex librisek / 37

Tájábrázolás / 37

Az ex librisek szövege / 38

Az ex libris méretei / 40

A marosvásárhelyi gyűjtemény / 41

Összegzés / 45

LEÍRÓ KATALÓGUS / 47

Ex libris-tulajdonosok / 49

Ex libris-tulajdonosok névvel / 49

Ex libris-tulajdonosok név nélkül / 84

kezdőbetűkkel / 84

adat nélküliek / 85

FÜGGELÉK / 89

Ex libris-fajták / 90

Jelmondatok / 92

Tulajdonosok / 94

Alkotóművészek / 99

Irodalom / 101

KÉPEK / I.

2/a

2/b

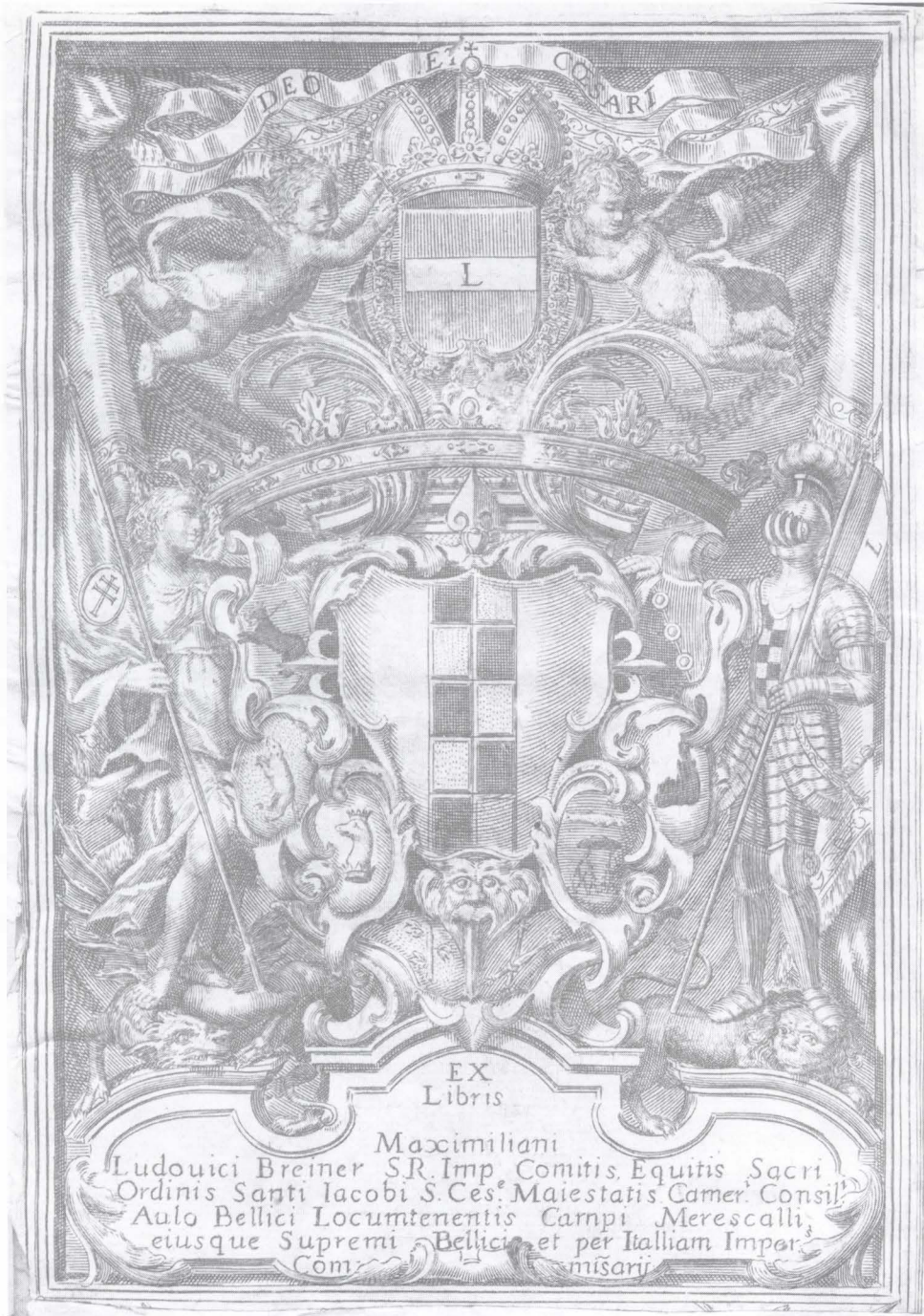
3.

4.

5.

6/b

6/c

7.

8.

9.

10.

Ex Libris Commendæ lincensis
Ordinis Teutonici.

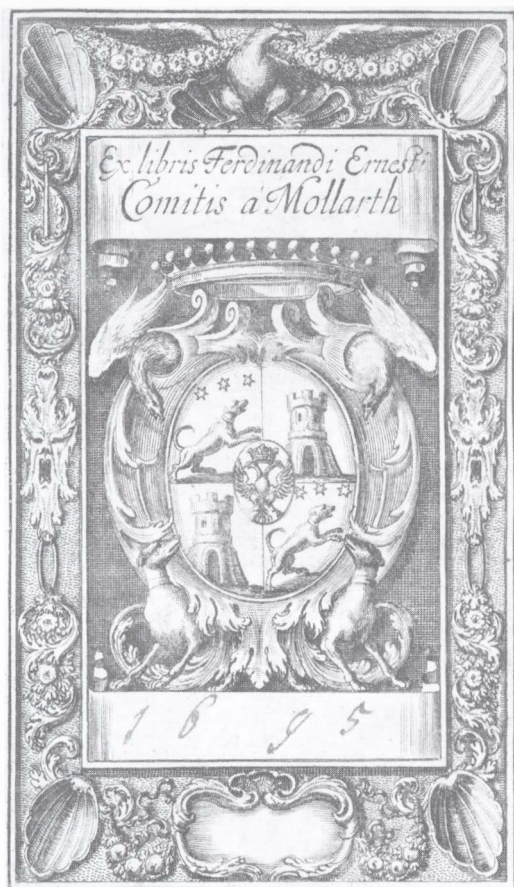
À Primo hujus Commendatore
Joanne Josepko Phillippo S.R.I.
Comite de Harrach et Rorau.
collectis.

11.

12.

14.

15.

16.

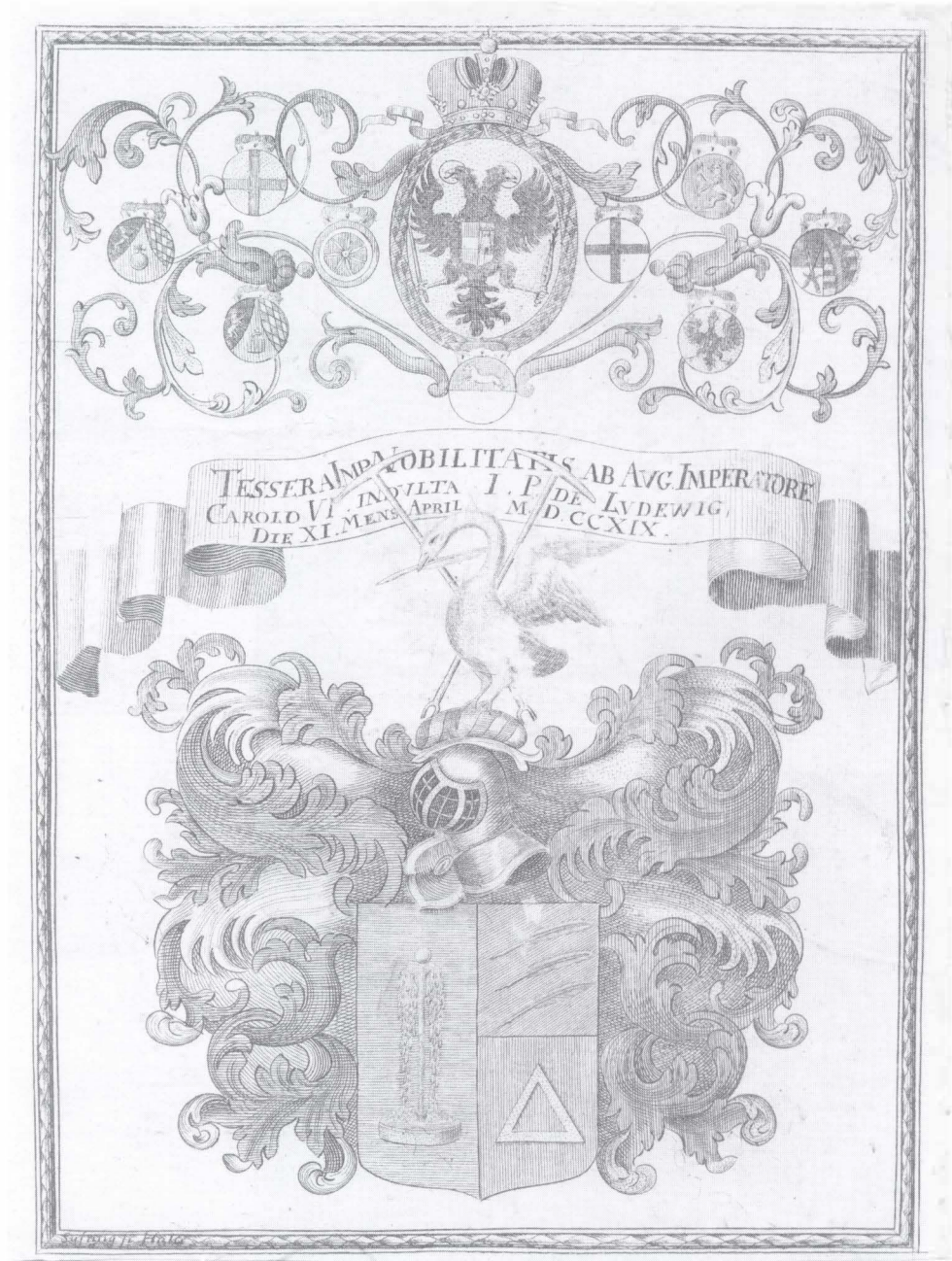
17/b

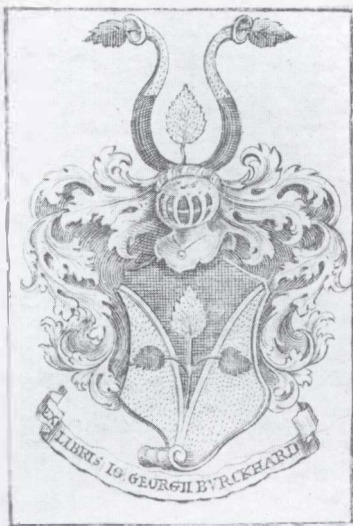

18.

19.

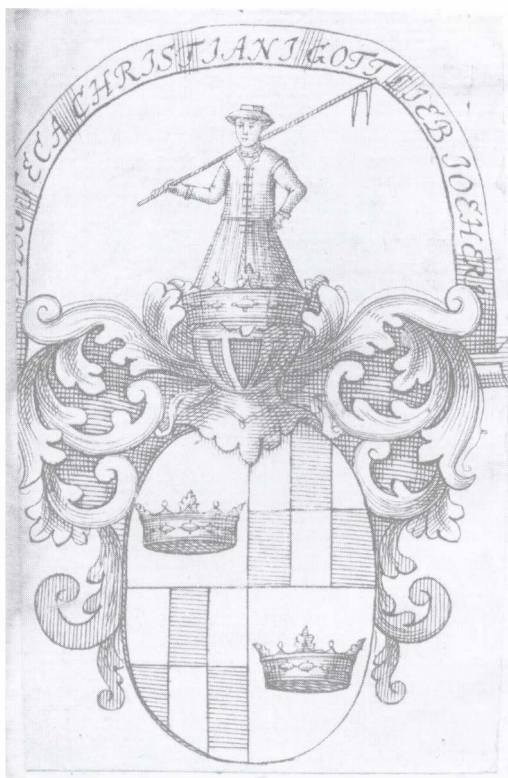

21.

22.

23.

24.

25.

26.

27.

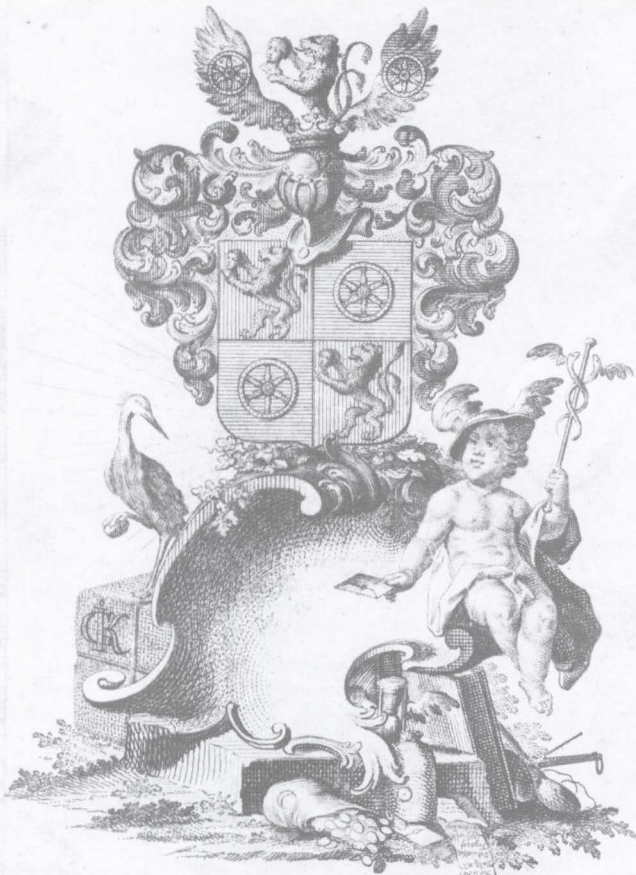

28.

Georg Jacob Köpf.

29/a

Georg Jacob von Köpff. Weyler Banquier
in Augsburg, starb Anno 1771 im Juli mit von
2½ Million Gulden. Starb d. a. da er in Augsburg
sitzte. Im Reich.

30.

Coll. Regal. Med. Lond. Soc. et S.R.S.

31.

32.

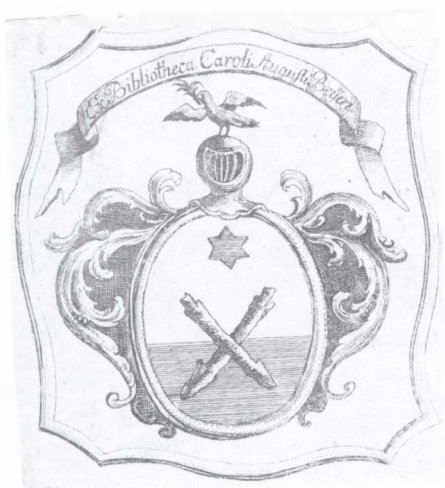
33.

34.

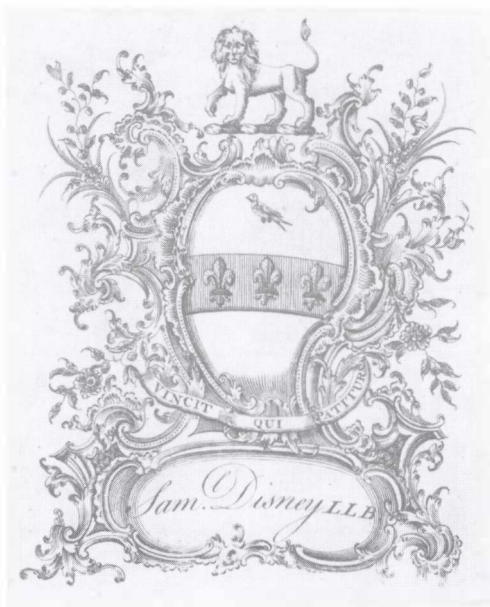
35.

36.

37.

38.

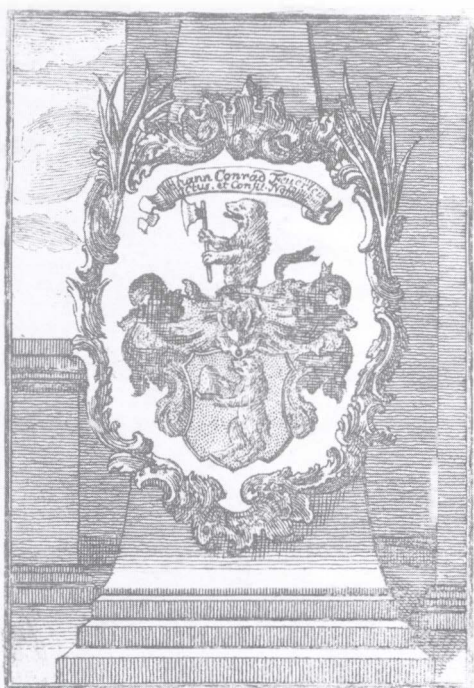
39.

40.

41.

42.

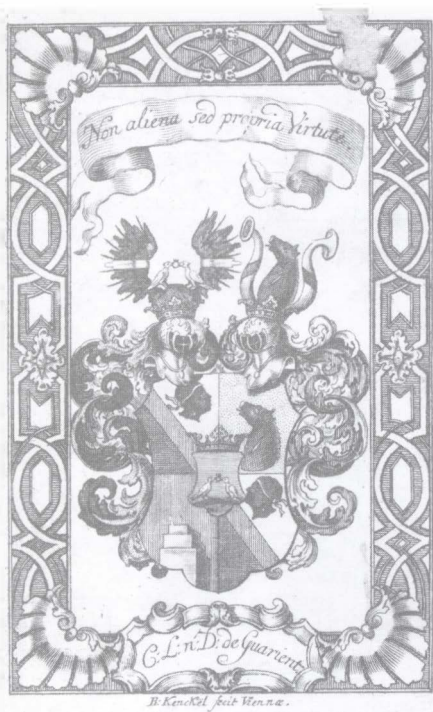

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

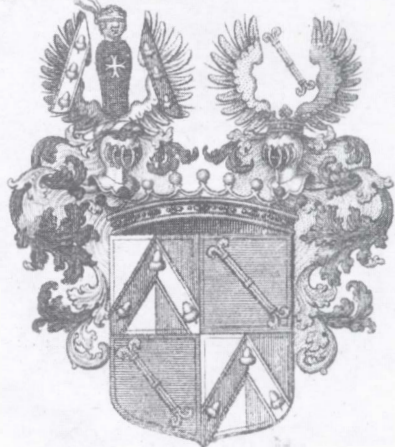

55.

56.

SRILBMÜNCHDEBELLINGHAUSEN

57.

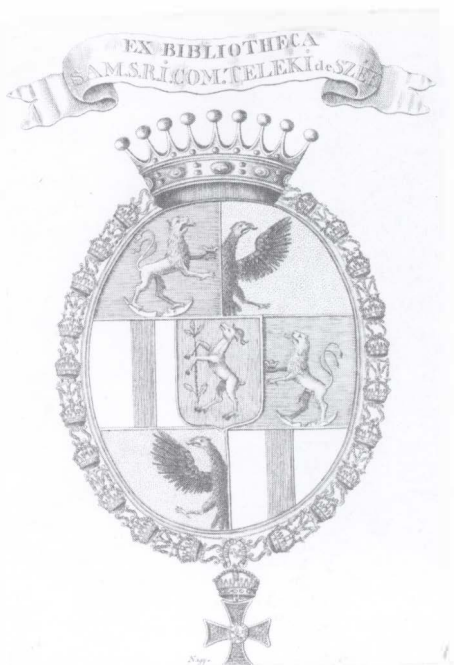
58.

59.

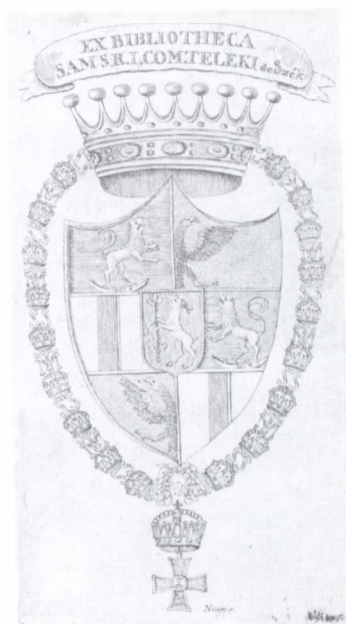
60.

61/a

61/b

61/c

61/d

62.

63.

64.

65.

66.

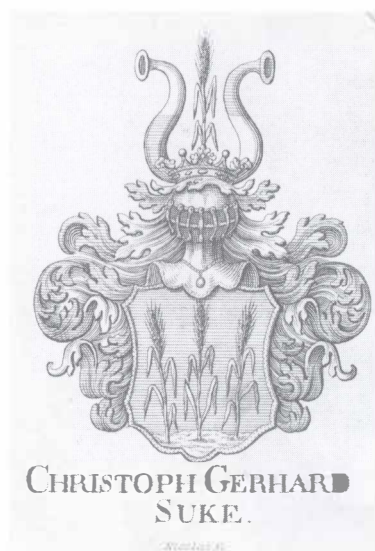
67.

68.

69.

70.

71.

72/a

72/b

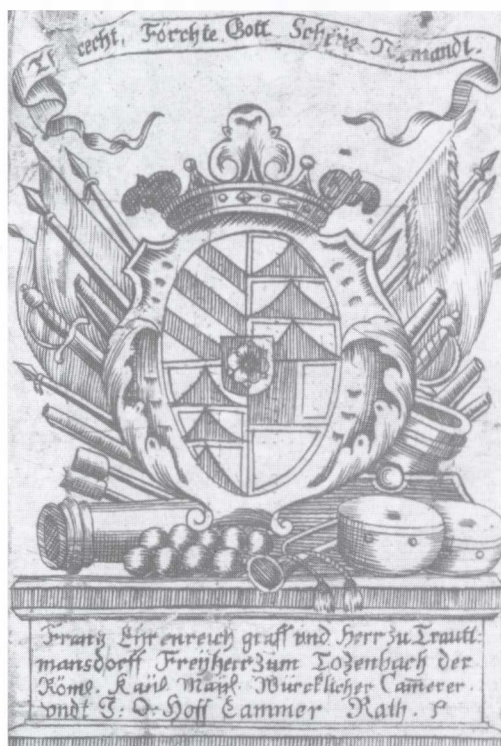
73.

74.

75/a

75/b

77.

78.

79/a

80.

79/b

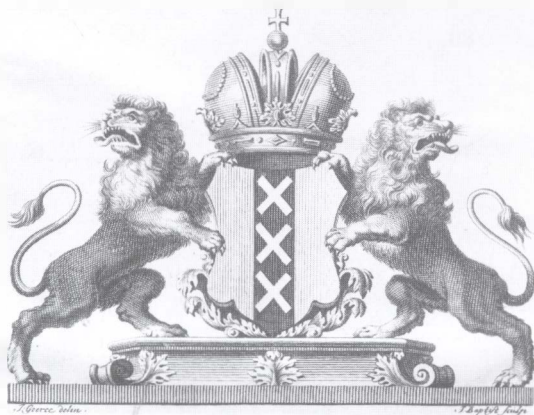
INGENUO MAGNAEQUE SPEI
ADOLESCENTI,
DAVIDI FRANSE,

Propter insignes in artibus humanioribus progressus,

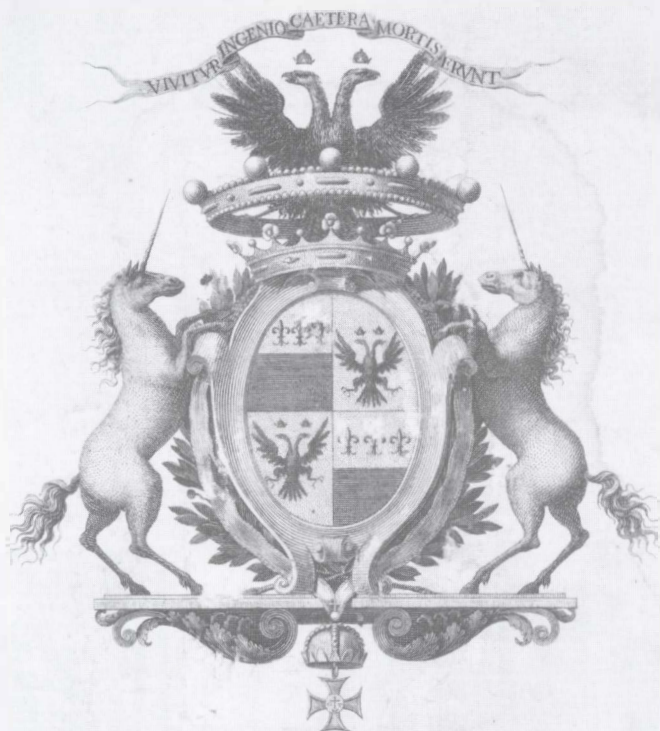
In Classe SECUNDA,

*Praemium hoc literarium lubentes dederunt ex decreto,
in frequenti virorum doctissimorum consensu,*

Amplissimi Dd. Coss. & Scholarchae
AMSTELAEDAMENSES.

QUOD TESTOR *Isaacus Verburg Cor.*
Gymnasii publici Amstelædamensis, Rectore absente.
Promotione autumnali,
a. d VII. Id. Octobris 16 ccxxii.

EX. BIBLIOTHECA. P. P. IVSTI.

*Ex dono Ill. L. Baronis P. P. Iusti, Legati Caesaris
ad Republicam Liguriam.*

Piemonte 1803.

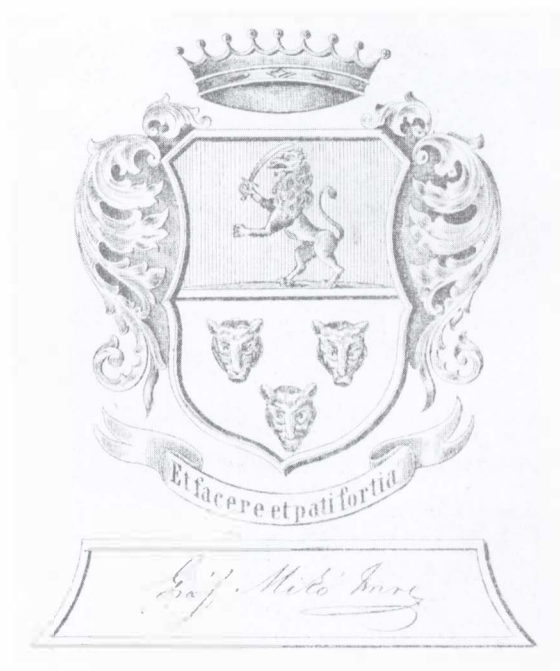
Paul P. Iusti.

83.

84.

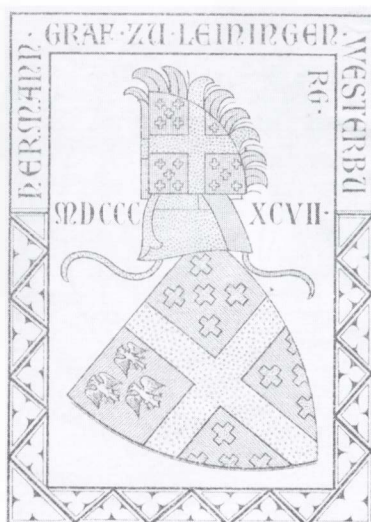
85.

86.

89.

90.

91.

93.

94.

95.

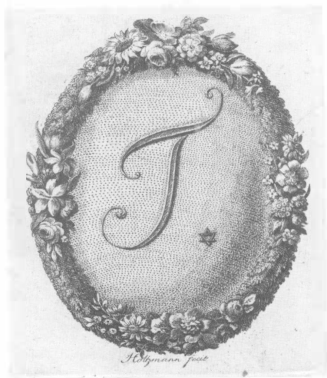
97.

98.

99.

101.

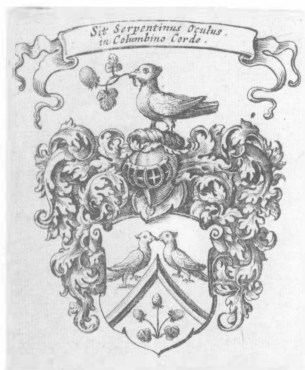
102.

104.

105.

106.

107.

108.

109/a

109/b

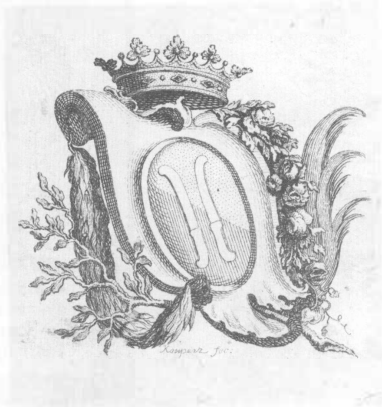
110.

111.

112.

113.

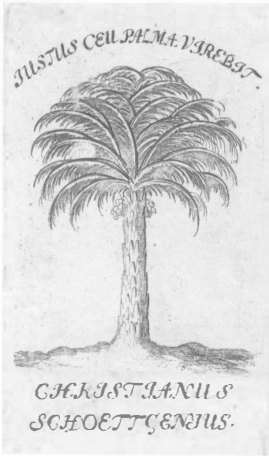
114.

116.

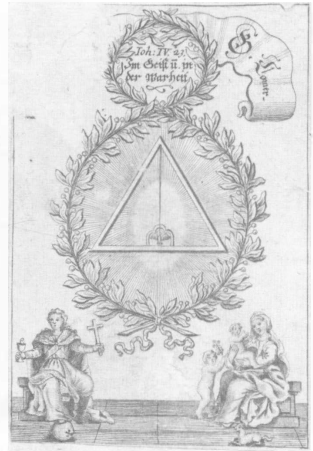
117.

118.

119.

121.

122.

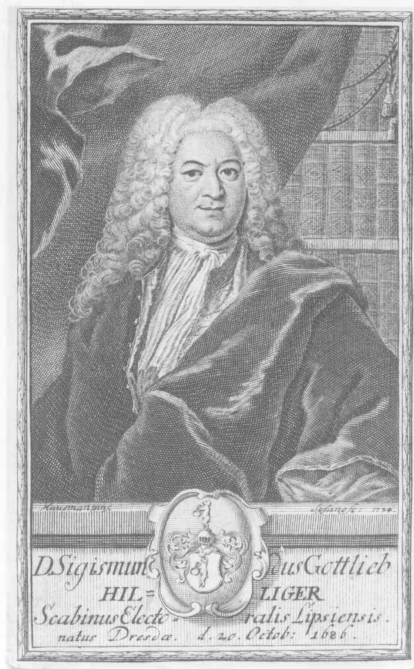
123.

124.

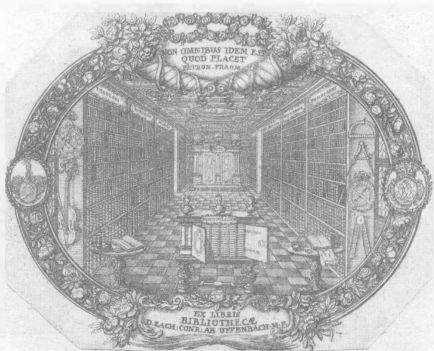
127.

128.

VALENTINUS FRANCK de Francken-
stem Illustris Gruberni Transylvaniae Re-
gii Consiliarius Intimus Nationis Saxonicae
Comes confirmatus et iudex Regniis Cimbriensis.

130.

131.

133.

134.

135/a

135/b

135/c

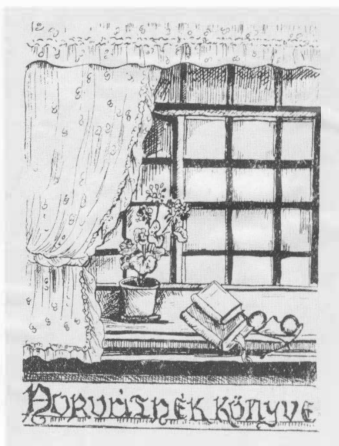
136.

137.

138.

139.

140.

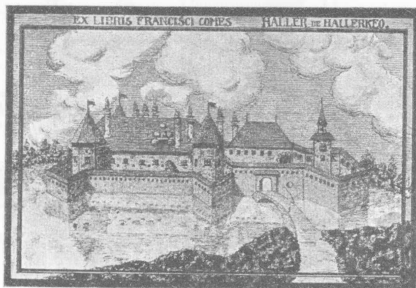
142.

141.

143.

144.

G. FÉNYES

146.

EX LIBRIS
DSIDA JENO

147.

Est spes, vita, salus, requies & gloria Christus.

A N D R E Æ P R A G A I.

Cui Deus immensi det gaudia summus olympi.

148.

Est Spes, Vita, Salus, Requies, & Gloria Christus.

MATTHIÆ GÖNCZI,

Cui Deus immensi det gaudia summus Olympi.

149.

Ex Bibliotheca Viri Illustris Isaaci Vossii.

150.

Ex bibl. Ezech. Spanhemii.

151.

Rev. J. HUNT COOKE,

152.

Katona Sigmund

153.

Gróff KENDEFFI RÁKHEL

Könyvei közzül való.

154.

BIBLIOTHECA LAMONIANA.

O
17

156.

B.^{ne} Reischach.

157.

158.

EX BIBLIOTHECA AUGUSTINIANA

EX Bibliotheca Augustiniana Conven-
tûs Generalis Viennensis ad SS. Se-
bastianum & Rochum in viâ Regiâ.

~~1756~~ * J * 7 * 8 *

7.7.29.

159.

EX
BIBLIOTHECA
JOANNIS CHRISTIANI
GODOFREDI JANI.
S. & P. Regis Pol. & Elect. Sax.
& Consilii Commissionum.

160.

Cartea aceasta sau jertvit sântei biserici
din Ivancouți de Preotul sântei monastiri
Putna și Proin Capelaa archiepiscopesc Dor-
medont alui Emanuil Nikitovici

24. XII. 1892.

161.

Dr. Ing. Gh. Nicolau-Barla
Rumänien

162.

M.I.Talangescu
Advocat

163.

T. Jánosfalvi Sándor István unit. lelk.

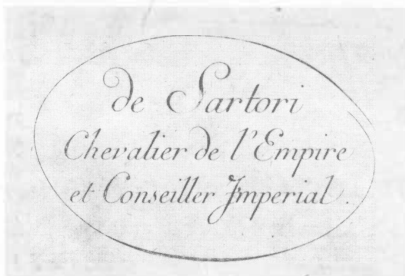
164/a

T. Jánosfalvi Sándor István unit. lelkész

164/b

168.

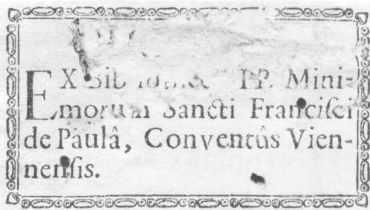
169.

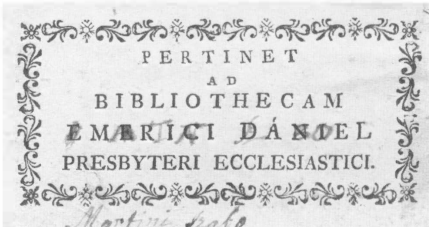
171.

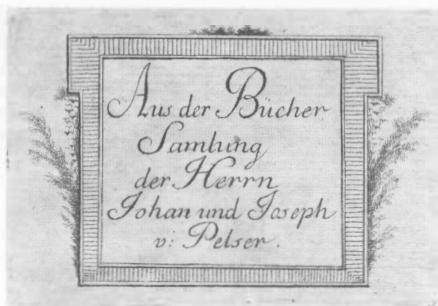
172.

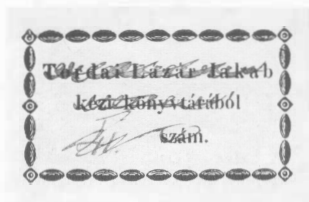
173.

174.

175.

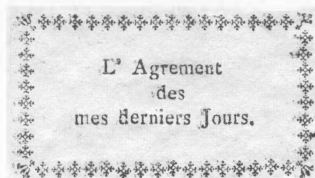
176.

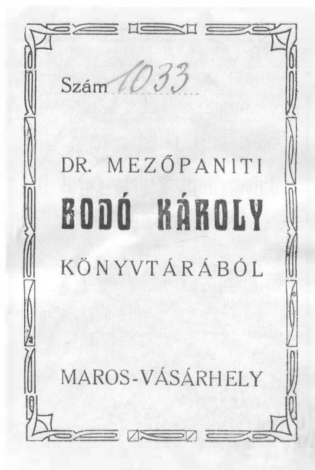
177.

179.

180.

181.

Kais. kön.

Universitäts-Bibliothek

in Czernowitz.

B.-N. . 45021. . .

Sig. I 2

182/a

BIBLIOTECA

Universității Regele Carol II
în Cernăuți

N-rul Inv.

45021

Sign.

Phil. 1/2. I. A. 2

IX. 1

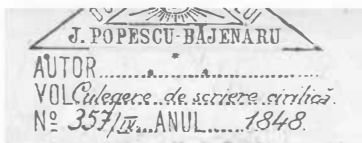
182/b

ACADLVGD

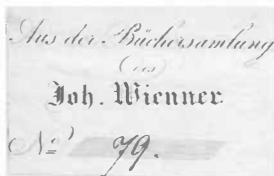
183.

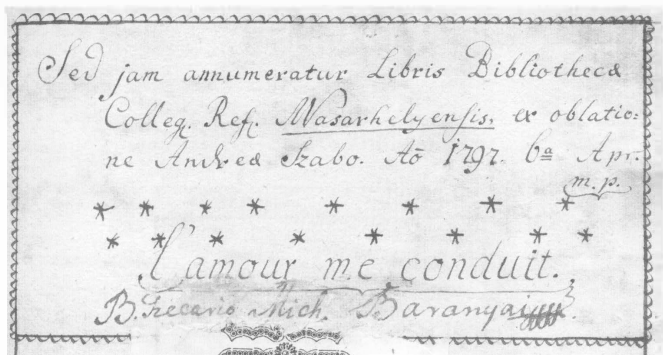
184.

185.

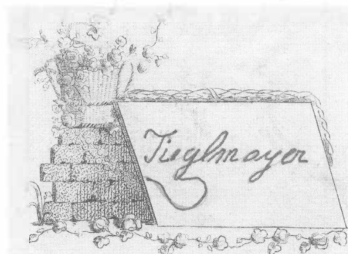
186.

188.

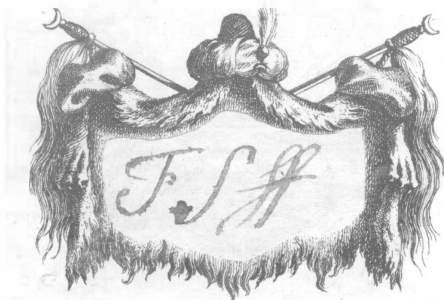
189.

190.

191.

192.

193.

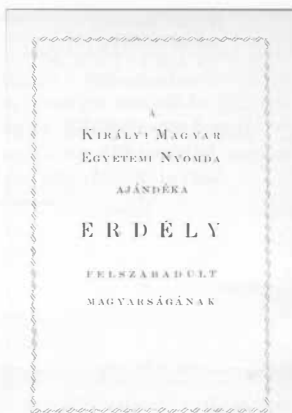
194.

195.

199.

200.

202.

Halász Boriska
adománya
A TELEKI-TÉKA
számára
APJA
HALÁSZ JÓZSEF
1874—1928
hagyatékából

203.

L'Anteur de ce livre, fait sa Residence
à Vienne sur le Kohlmarkt vis à vis
du Caffé de Milani dans la maison de
Mr. le Baron de Brandau Nr. 1216
au 3ime étage, 3ieme éscalier.

204/a

Der Verfasser dieses Buches wohnt
in Wien auf dem Kohlmarkt, dem
Milanischen Kaffe.hause gegenüber
im Bar. Brandauischen Hause No.
1216. im 3ten Stock auf der 3ten
Stiege.

204/b

MATTHIAS FONTAINE,

Libraire à Manheim , fournit non seulement les Livres que renferme son Catalogue, mais encore les Ouvrages anciens qui n'y sont point compris, & toutes les nouveautés, au plus juste prix.

205.

Cet Ouvrage se trouve, ainsi que beaucoup d'autres, chez JEAN-BAPTISTE MANGOT, Libraire, rue dite *Naglergasse*, N° 202, *im Brantweinerischen Hause*.

206.

Se vend chez
PAUL BARDE,
Libraire,
A GENEVE.

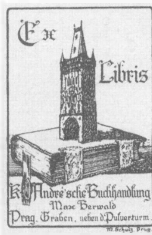
A Strasbourg,
chez les Fr. GAY.

209.

208.

Aus der **W. H. Thierry'schen** Buch-,
Kunst- und Musikalienhandlung
in
Hermannstadt
im v. Klobber'schen Hause auf dem großen Platz.

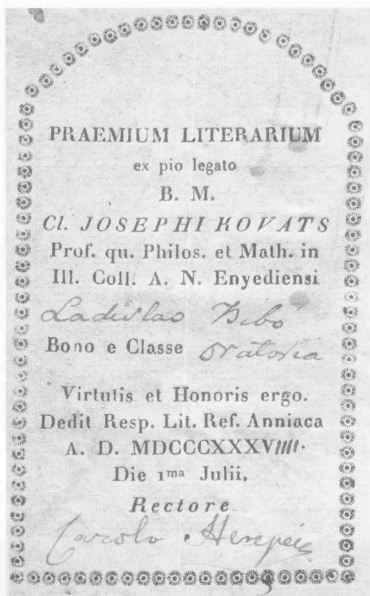
210.

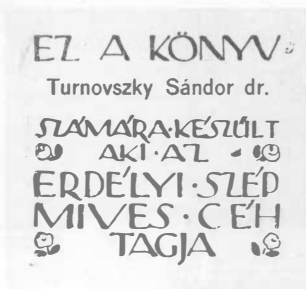
211.

Néhai nagy méltóságu gróf Széki Teleky
Sámuel udvari Kanczellár ur kegyes
hagyományából - adatott ezen könyv
Dona Miklósnak 1791 g.
Classishan tanusított - szorgalma 's jó
magaviselete - jutalmánl. Bizonyítja
M. Vásárhelyen az 1844-dik esztendő
Június hónapja 28-án
Hegešius Károly
Paedagogarcha

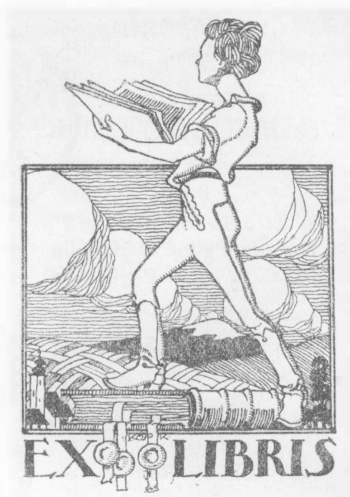
212.

213.

215.

216.

217.

DIESES BUCH GEHÖRT:

218.

KÖTETTE MALOMVÍZI

KENDEFFI KÁROLY.

1827*

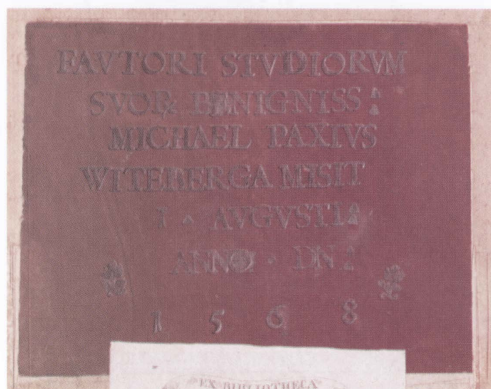
219.

Alle geschriebenen Anmerkungen und Zeichnungen verbitte ich mir höflichst; wer sich dergleichen erlaubt, oder ein Buch bestiehlt, zahlt dafür 4 Gr.

Für verdorbene und verlorne Bücher muß außer dem Lesegelde der volle Kaufpreis erstattet werden.

Leses-Institut von
H. P. Heinrich Stägen
in Wildbruf.

220.

1.

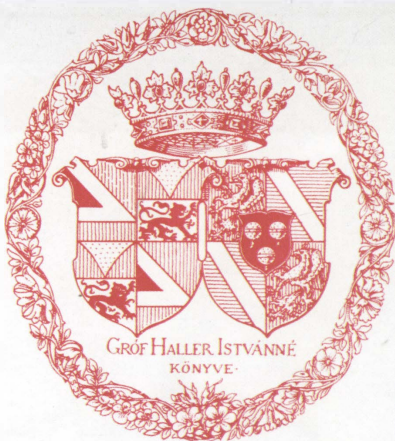
17/a

87.

88.

92.

96.

100.

DELICIE VIRGINITATIS.

*Et tu sancte puer, tuq; o purissima Mater, Laude pudicitie donatas visito mentes.
Delicia, et vera virginitalis amor. Et sacro aeterni flamine dirigite.*

145.

165.

166.

167.

170.

178.

187.

198.

196.

197.

201.

207.

EZ A KÖNYV AZ
ERDÉLYI SZÉPMÍ-
VESCÉH TAGJA:

TOLDALAGHY MIHÁLY GRÓF
SZÁMÁRA KÉSZÜLT.